

faro

TIJDSCHRIFT
over cultureel
ERFGOED

Focus competenties

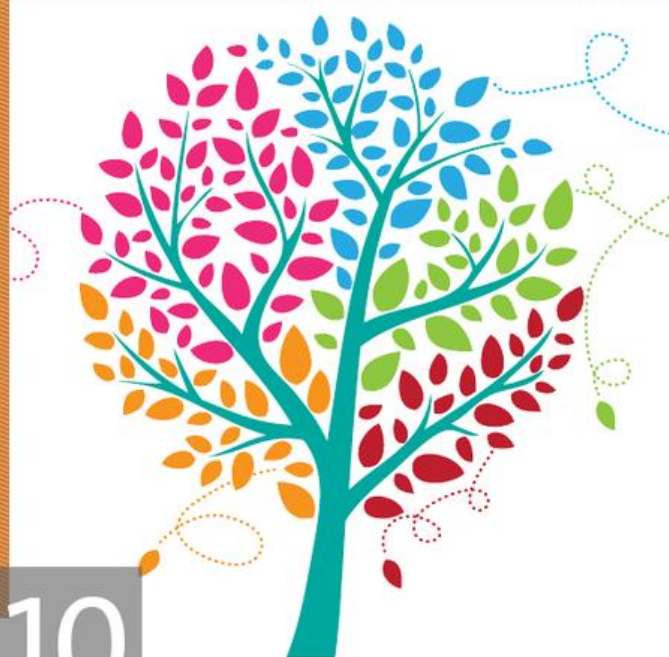
Sleutelen aan vakbekwaamheid

ICE-Platform

Vlaanderen lanceert innovatief borgingsinstrument

Musea gaan digitaal

Op weg naar het *post-museum*?

10

Het competentiedenken veroverd ook de erfgoedsector. Een reeks bijdragen maakt u wegwijs.

52

De Vlaamse Gemeenschap lanceerde haar Platform voor immaterieel cultureel erfgoed. Borgt u mee?

Inhoud september 2012

Focus Competenties

- 4 Competenties: van groei naar snoei? *Jacqueline van Leeuwen*
- 10 COMPAS: welke richting wil FARO uit met talentontwikkeling? *Jacqueline van Leeuwen*
- 14 Cultuureducator: een profielschets *Hildegarde Van Genechten*
- 18 Competentieontwikkelen in erfgoededucatie, een Copernicaanse revolutie? *Leen Alaerts & Ruth Wouters*
- 25 MAS in jonge handen *Wouter Hillaert*
- 30 *And the Oscar goes to ...* het waarderen van inzet en leerprocessen via competentiedocumenten *Ronny Leenknecht*
- 36 Webrecensie | Competenties *Jacqueline van Leeuwen*
- 38 Digitalisering in stroomversnelling. Een Vlaams-Nederlandse visie op digitaal cultureel erfgoed ■ *Marco de Niet & Bart De Nil*

■ **OVERBEELD VOORZIJD:** *Krulbollen in het Meetjesland.* Foto: Jelle Vermeersch, 2006

■ **COVERBEELD ACHTERZIJD:** *Design met Wortels: letterbeeldhouwer Kristoffel Boudens.* Foto: Alain Meessen (www.fotoplezier.be) – Fotohuis Brugge (www.fotohuis.be), 2012

86

Doden herdenken in de publieke ruimte. Een Vlaamse en een Nederlandse kijk op bermmonumenten.

- 43 Naar een *post-museum*? Digitale toepassingen in de publiekswerking van musea ■ *Olga Van Oost & Lien Mostmans*
- 48 *Less is more?* Over verkiezingen, verkiezingsaffiches en planlast ■ *Gregory Vercauteren*
- 52 ICE | Platform
Een interactieve website en databank voor immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen ■ *Ellen Janssens*
- 56 ICE | Platform
www.immaterieelerfgoed.be. Een platform voor immaterieel cultureel erfgoed ■ *Dries Van Den Broucke*
- 64 ICE | Platform
Borgen: WAT en HOE. Werk maken van immaterieel cultureel erfgoed ■ *Jorijn Neyrinck*
- 86 Dubbelspel | Bermmonumenten
Bermmonumenten in Vlaanderen ■ *Tony Oost*
- 93 Bermmonumenten als persoonlijk erfgoed in de publieke ruimte ■ *Peter Groote & Mirjam Klaasens*

■ COLOFON

faro | tijdschrift over cultureel erfgoed, 5 (2012) 3
ISSN 2030-3777

REDACTIERAAD

Leen Breyne, Roel Daenen, Bart De Nil, dr. Marc Jacobs, Leon Smets, dr. Alexander Vander Stichele, Hildergarde Van Genechten, dr. Jacqueline van Leeuwen, dr. Olga Van Oost, dr. Gregory Vercauteren en dr. Jeroen Walterus.

redactie@faronet.be

BEELDREDACTIE

Katrijn D'hamers

EINDREDACTIE

Birgit Geudens & Annemie Vanthienen

VORMGEVING

Silke Theuwissen

HOOFDREDACTEUR

dr. Rob Belemans
rob.belemans@faronet.be

Met dank aan dr. Paul Catteeuw, docent interculturele communicatie aan de Karel de Grote-Hogeschool Antwerpen voor zijn gewaardeerde redactionele hulp.

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

dr. Marc Jacobs, p.a. Priemstraat 51, BE-1000 Brussel

TECHNISCH-ADMINISTRATIEVE ONDERSTEUNING

FARO-secretariaat

DRUK

Drukkerij Artoos, Kampenhout

ABONNEMENTEN

Een abonnement op de lopende jaargang kost voor abonnees in België 12,50 euro (15 euro in het buitenland). Meer informatie en aanmelding op www.faronet.be/abonnements.

BLIND PEER REVIEW

De artikels in dit tijdschrift worden aan een procedure van blind peer review onderworpen.

© FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw

Met steun van de
Vlaamse overheid

GEDRUKT DOOR ARTOOS

- ✓ ISO 14001
- ✓ 100% GROENE ENERGIE
- ✓ KLIMAATNEUTRAAL BEDRIJF
- ✓ MVO GEDREVEN

KLIMAATNEUTRAAL GEDRUKT
certificaat nr.: 837-53520-0112-1540
www.arfoos.be

RECYCLED
Papier gemaakt van gerecycled materiaal
FSC
www.fsc.org
FSC® C007370

Lees *faro* ook online
en laat je inspireren
door de digitale
extra's:

www.faronet.be/tijdschrift

Competenties: van groei naar snoei?

Het competentiedenken in Vlaanderen en de mogelijkheden ervan voor de cultureel-erfgoedsector

TEKST Jacqueline van Leeuwen

Sinds een jaar of tien zijn ze alom aanwezig: competenties. De term staat voor bundelingen van kennis, kunde en zijnskenmerken. Deze componenten staan bovendien niet naast elkaar, maar zijn nauw met elkaar verbonden. Maar wat is de achtergrond van de competentiegolf die ons overspoelt? Wat is de concrete meerwaarde? En wat gebeurt er momenteel al binnen de cultureel-erfgoedsector op dit vlak?

Dit themanummer van *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed* wil een voorlopige balans opmaken, concrete voorbeelden aanreiken, aanbevelingen doen en hier en daar wat puntjes van kritiek uiten. Maar voordat we van wal steken, schetsen we eerst het bredere plaatje. Een ingewikkeld verhaal, vol jargon en gespecialiseerde instellingen? Inderdaad, maar in het onderstaande trekken we een paar grote lijnen, in begrijpelijke taal.

Eerst schetsen we de herkomst van het competentiebegrip. Vervolgens kijken we naar de Vlaamse wetgeving op dit vlak. We lichten kort een aantal nieuwe instrumenten toe die op Vlaams niveau competenties zichtbaar willen maken.¹ En bij wijze van besluit gaan we na wat de valkuilen en pluspunten zijn van dit instrument voor de cultureel-erfgoedsector. Want dat competenties weelderig groeien, daar was u zich al van bewust, maar is er ook snoei nodig?

Van denken naar doen²

Wat maakt een mens tot een goede professional? Zijn het de diploma's die hij of zij verworven heeft? Schuilt het

antwoord in alles wat iemand kent en weet? Lange tijd werd gedacht van wel. Toch kennen we allemaal verhalen over mensen die de theorie goed beheersen, maar er in de praktijk niets van bakken. Het omzetten van kennis naar vaardigheden is dus toch niet zo evident als men altijd dacht. Beschikken over een goede theoretische basis is niet altijd een garantie op succes.

Als we nu eens menselijk gedrag als uitgangspunt nemen, stelde het behaviorisme voor. Wat *doen* mensen eigenlijk? En hoe maken zij daardoor hun expertise zichtbaar? Als je het zo bekijkt, wordt al snel duidelijk dat er meer nodig is dan kennis alleen. Ook vaardigheden zijn belangrijk. En dan bestaat er nog zoiets als een 'attitude' en een karakter, een manier van zijn, van in de wereld staan, die ook zijn impact heeft op het handelen. Bundel dit driemanschap: kennis, kunde en zijn, en je komt uit bij competenties.

Het competentiedenken werkt verder op deze lijn. Kennis, vaardigheden en zijn staan centraal. Waar mensen die hebben verworven, in een formele opleiding of tijdens hun vrije tijd, is daaraan ondergeschikt. Gedragsgerichte indicatoren geven voortaan aan waar de lijn ligt.

Het voorbije decennium heeft het competentiedenken een snelle groei gekend. *Human Resource management* ontdekte het als een goed instrument om ervoor te zorgen dat de juiste persoon op de juiste plaats kwam. Niet meer denken in taken en opdrachten was de boodschap, maar onderliggende kennis en kunde centraal stellen. Assessmentcenters schoten als paddenstoelen uit de grond en ondersteunen tegenwoordig menig selectieproces.

In navolging van de Bolognahervormingen nam het onderwijs het competentiedenken als uitgangspunt om na

te denken over zijn leeruitkomsten. Studenten moesten voortaan niet alleen inhouden kennen, maar ook dingen kunnen en op een bepaalde manier in het leven staan. Dit impliceerde meteen ook een andere, actievere vorm van opleiden, naast *ex cathedra* inhoudsoverdracht. Een nauwgezette begeleiding via werkcolleges bijvoorbeeld, of discussies, zoemsessies, probleemgerichte opdrachten en casestudies. Het onderwijs onderzoekt ook de mogelijkheid om de resultaten anders te evalueren, via *self-assessment* bijvoorbeeld of door studenten elkaar te laten beoordelen. Tegelijkertijd begon men erover te denken of en hoe eerder verworven competenties (EVC's) tot vrijstellingen in de opleidingen konden leiden.

Het denken in competenties is bovendien internationaal en *vogue*. Een focus op concreet gedrag en nadenken over onderliggende kennis, kunde en zijn is immers een ideaal middel om uit te zoomen en om op zoek te gaan naar eenheid in verscheidenheid. Op Europees en internationaal niveau werden dan ook lijsten met competenties geformuleerd. ICTOP bijvoorbeeld (de opleidingsvleugel van ICOM) bedacht een boom van competenties die musea nodig hebben.³ En voor erfgoedbibliotheken maakte de Association of College and Research Libraries een profiel.⁴ Opleidingen voor restauratoren/conservatoren bundelden dan weer hun krachten in een competentieraamwerk voor hun vakgebied.⁵ Een gemeenschappelijke taal was geboren!

Vroege vogels in Vlaanderen

Ook Vlaanderen zag al snel de meerwaarde van competenties in. Zowel opleidingen als de arbeidsmarkt gingen er mee aan de slag.

Al in 1997 begon de Sociaal-Economische Raad van Vlaanderen (SERV) met het opstellen van beroepscompetentieprofielen. Hiermee wilde de raad inspelen op de discussie over arbeidsmarktbehoeften van werknemers. Algemene competenties per beroep bleken de sleutel tot de oplossing. En dus bracht de SERV de sociale partners samen om algemene profielen op te stellen voor allerlei beroepen. Zo kwamen er bijvoorbeeld ook profielen voor archivariissen, bibliothecarissen en gidsen tot stand. Maar het ontwikkelen van een algemene set van competenties, voor iedereen van toepassing, bleek geen sinecure. De procedure tot het opstellen van een beroepscompetentie kon in de praktijk lang aanslepen en tot pittige discussies leiden. Bovendien was het resultaat lang niet arbeidsmarktdekkend. Beroepscompetentieprofielen kwamen immers tot stand op vraag van de sectoren, en niet iedereen voelde evenveel behoefte om deze stap te zetten.

Maar knelpunten op de arbeidsmarkt waren er nog steeds en het lukte niet altijd om mensen met het juiste diploma te vinden. Sinds 2006 reikt de Vlaamse overheid daarom ervaringsbewijzen⁶ uit. Deze bewijzen maken de competenties die iemand bezit niet alleen zichtbaar, maar zorgen er ook voor dat men ze kan inzetten op de arbeidsmarkt. De basis hiervoor is een standaard, bestaande uit kerncompetenties, succescriteria en richtlijnen voor beoordeling. Door een goed gestoffeerd portfolio samen te stellen of een praktijktest af te leggen, krijgen mensen de

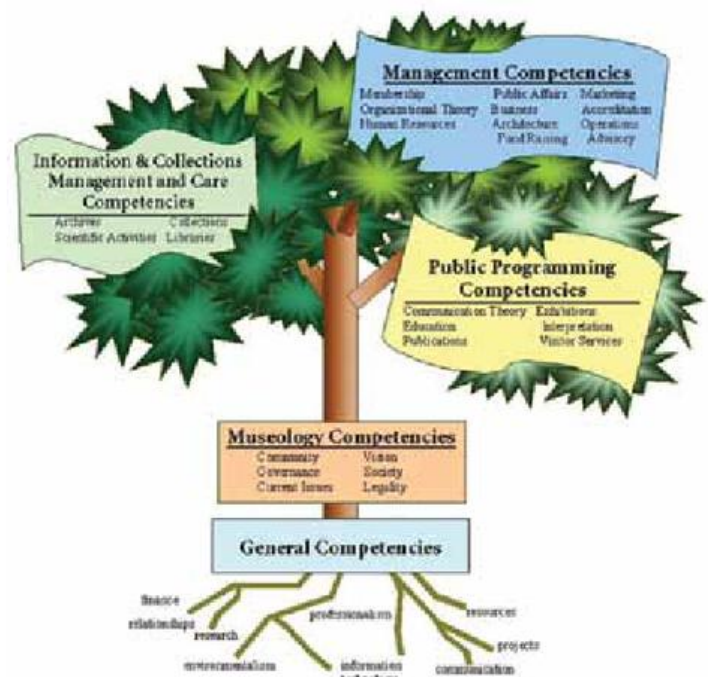
“ *Bundel kennis, kunde en zijn en je komt uit bij competenties.* ”

kans om aan te tonen dat ze de betrokken competenties bezitten. Een opleiding volgen om te leren wat men al kan, is dan niet meer nodig.

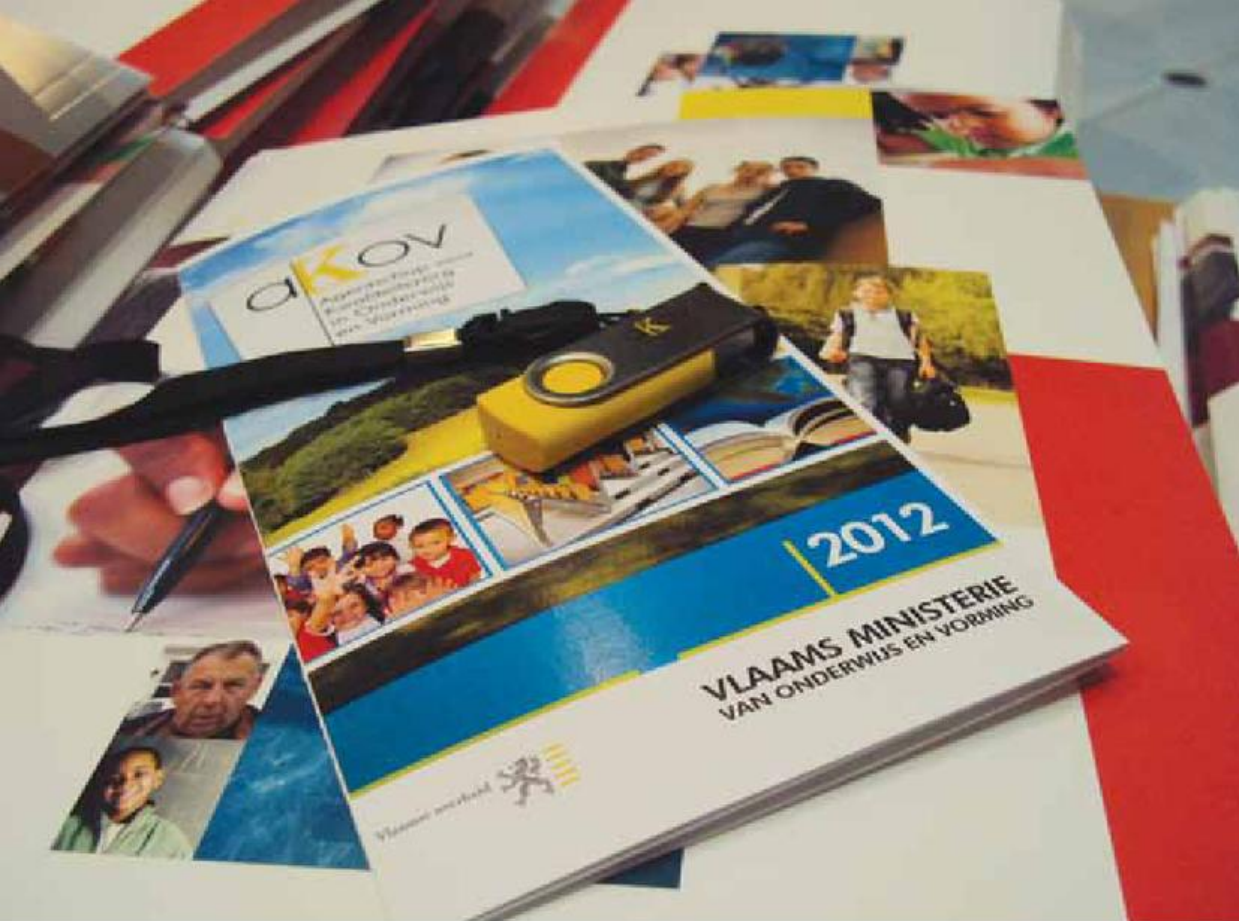
In dezelfde periode maakte het hoger onderwijs een grote herstructurering door, dit onder invloed van Europese afspraken. In 2003 legde het structuurdecreet de basis voor bachelor- en masteropleidingen.⁷ Een jaar later volgde het flexibiliseringsdecreet.⁸ Een van de speerpunten in deze tekst was dat studenten eerder (of elders) verworven competenties konden laten valideren en op die manier vrijstellingen of zelfs een heel diploma konden verwerven. Aan het hoger onderwijs om methoden uit te werken om deze competenties te herkennen en te erkennen. Geen eenvoudige klus.⁹

De Vlaamse kwalificatiestructuur

Voor de grote Bolognahervorming was Europa een lappendeken van opleidingen. Elk land had zijn eigen onderwijsstructuur, zijn eigen benamingen en eigen diploma's. Bovendien waren er ook heel wat mensen die op een informele manier een pak ervaring hadden verworven en die wilden laten meetellen voor opleiding en werkplek. De uitdaging was om al deze appels en peren met elkaar te kunnen vergelijken, niet alleen binnen elk land, maar ook over de grenzen heen. Kortom: een gezamenlijk raamwerk drong zich op. In 2008 bekrachtigde het Europees Parlement een *European Qualification Framework*¹⁰ dat kwalificaties ordent volgens acht niveaus. Heel kort door de bocht kunnen we stellen dat bacheloropleidingen zijn ►

■ Bron: <http://museumstudies.si.edu/ICOM-ICTOP>

■ Het Agentschap Kwaliteitszorg voor Onderwijs en Vorming formuleert beroepskwalificaties. Deze worden samen met de sectoren opgesteld en bundelen ook de belangrijkste competenties. Bron: AKOV

ingeschaald op niveau 6, masteropleidingen op 7 en doctoraten vinden we terug op niveau 8.

Vlaanderen speelde snel in op dit raamwerk en stemde in april 2009 het decreet op de Vlaamse kwalificatiestructuur (VKS). Dit decreet heeft als hoofddoelstelling een gemeenschappelijk referentiekader te creëren waarin erkende kwalificaties met de beschrijving van de bijhorende competenties worden opgenomen. Deze competenties kunnen op meer dan één manier worden verworven. Naast diploma's kan hierdoor ook vrijwillige inzet gewaardeerd worden. Opleidingen en werkveld moeten dezelfde taal leren spreken: die van de competenties. Het werkveld zal aangeven welke competenties zij noodzakelijk vinden voor de uitoefening van een beroep of een maatschappelijke rol. Opleidingen ontwikkelen leertrajecten waarmee de lerende (leerling, cursist, student) deze competenties kan verwerven. Vraag en aanbod kunnen zo in de toekomst makkelijker en vooral transparanter aan elkaar gekoppeld worden.

Uitgangspunt in deze hele operatie zijn 'kwalificaties': afgeronde en ingeschaalde gehelen van competenties die het mogelijk maken een beroep uit te oefenen, een maatschappelijke rol op te nemen of een opleiding te volgen. In de Vlaamse kwalificatiestructuur is er sprake van twee soorten kwalificaties. Er zijn beroepskwalificaties, die gebaseerd zijn op een beroepskwalificatiedossier. Daarnaast zijn er onderwijskwalificaties, die voor het leerplichtonderwijs bestaan uit eindtermen, eventueel aangevuld met specifieke eindtermen en/of een of meer beroepskwalificaties. In het hoger onderwijs (vanaf bachelorniveau)

vormen de domeinspecifieke leerresultaten het uitgangspunt voor de opleidingen.

Werk aan de winkel! Het decreet spoort alle economische sectoren aan om versneld werk te maken van de formulering van beroepscompetentieprofielen. Een grote verandering, want voordien was er nauwelijks druk om hiermee aan de slag te gaan. De eerste nieuwe bruggen worden momenteel gebouwd.

Al die kwalificaties worden vervolgens ingeschaald volgens de acht (Europese) niveaus van de kwalificatiestructuur. Het decreet op de Vlaamse kwalificatiestructuur legt voor elk niveau een algemene omschrijving vast waarin aandacht is voor kennis, vaardigheden, de concrete context, de graad van autonomie en de mate van verantwoordelijkheid. Inschalingscommissies kennen op basis van een inschalingsmethode een niveau toe aan de beroepskwalificaties. Eens dat achter de rug is, komen de beroepskwalificaties maar ook de onderwijskwalificaties terecht in een databank. Zo kan iedere burger nagaan welk resultaat een bepaalde opleiding beoogt en welke competenties men moet hebben verworven om een bepaald beroep uit te oefenen. Helderheid en transparantie dus, dat is het ultieme doel.

Het decreet op de Vlaamse kwalificatiestructuur biedt vele kansen voor de cultureel-erfgoedsector. Daarom moeten we investeren in het opstellen van beroepskwalificaties. Deze beroepskwalificaties vormen immers de basis om nieuwe opleidingen te ontwikkelen of bestaande aan te passen/om te vormen. Daarnaast kan in het kader

van dit decreet de bijdrage van vrijwilligers beter gevalueerd worden, zodat hun inzet voor de erfgoedinstelling een volwaardige stap kan zijn in het uitbouwen van hun competenties. Op de lange termijn kan dit betekenen dat vrijwilligers hun inzet meer instrumenteel gaan benaderen als een middel om competenties te verwerven.¹¹ Het decreet op de Vlaamse kwalificatiestructuur zette het competentiedenken in Vlaanderen definitief op de rails en stilaan rijdt het op stoomsnelheid. Werk maken van competenties maakt dan ook integraal deel uit van 'Vlaanderen in Actie' (VIA)¹² en is opgenomen als actielijn in het beleid van minister Schauvliege.¹³ De website www.competentiebeleid.be brengt informatie, tools en goede voorbeelden samen.¹⁴ En in snel tempo komen een aantal databanken tot stand.

COMPETENT: een databank met beroepsprofielen

De SERV had al decennialang ervaring met het opstellen van beroepscompetentieprofielen. Het leek dan ook logisch om deze raad de opdracht te geven beroepskwalificaties te formuleren en in te schalen. De praktijk bleek anders: een dergelijke uitdaging oversteeg de sociale partners en uiteindelijk werd beslist dat de SERV enkel competent-fiches opstelt, zonder deze aan niveaus te koppelen. Die inschaling is voortaan de opdracht van het Agentschap voor Kwaliteitszorg in Onderwijs en Vorming (AKOV), waarover later meer.

De bijgestelde opdracht voor de SERV is dus om een arbeidsmarktdekkende databank te maken met competent-fiches. Een bijzonder complexe aangelegenheid. Maar er kwam hulp uit het buitenland. In Frankrijk bestond immers al een dergelijk instrument: de *Répertoire opérationnel des métiers et emplois* (Romedatabank).¹⁵ De sociale partners besloten deze databank als basis te nemen, te vertalen en aan te passen aan de Vlaamse situatie. Deze nieuwe COMPETENT-databank¹⁶ bevat fiches voor verschillende beroepenclusters. Op elke fiche wordt aangegeven wat de basisactiviteiten zijn, wat specifieke taken zijn, en welke kennis en kunde nodig is. Ook wordt gekeken naar mogelijke jobmobiliteit. De medewerkers van de SERV bereiden deze fiches voor en toetsen deze vervolgens af bij experts die door de sociale partners zijn afgevaardigd. Een jaarlijkse update zorgt ervoor dat de databank accuraat blijft.

Voor de Vlaamse cultureel-erfgoedsector is het Franse model niet meteen een gelukkige keuze. De Franse erfgoedsector verschilt immers danig van de onze, en dit weerspiegelt zich in de fiches. Opvallend is bijvoorbeeld dat er geen aparte fiche is opgenomen voor conservator-restaurator, maar dat competenties in die zin wel deel uitmaken van de fiches voor uitvoerend kunstenaars (bv. schilder en dan een specifieke activiteit 'restauratie van kunstwerken'). Er zijn fiches voor archivarissen¹⁷ en bibliothecarissen¹⁸, maar niet specifiek voor museummedewerkers. Die moeten het stellen met een eerder algemene fiche 'beheer van het cultureel erfgoed'.¹⁹ Museumgidsen zijn een onderdeel van de fiche 'gids'.²⁰ Overleg met de SERV wees uit dat het niet mogelijk is nieuwe fiches aan de bestaande databank toe te voegen. Evenmin is het

mogelijk fiches te ontdebellen. De fiches hebben dus een brede gemeenschappelijkheid en vergelijkbaarheid op het oog en er is geen plaats voor al te sterke details.

Hoewel de cultureel-erfgoedsector zich misschien niet meteen herkent in deze databank, is het wel van belang de verdere ontwikkeling ervan nauwgezet op te volgen en experts af te vaardigen voor de validering ervan. De COMPETENT-databank is immers geen vrijblijvend repertorium, maar een arbeidsmarktgericht instrument dat door de VDAB zal worden ingezet om vraag en aanbod op de arbeidsmarkt aan elkaar te koppelen. De COMPETENT-fiches worden de ruggengraat van een flexibel en modulair opgebouwde VDAB-toepassing. In de toekomst zullen werkgevers die competenties die ze nodig hebben kunnen aanvinken en zo een vacature opstellen voor de VDAB-vacaturedatabank. Werkzoekenden kunnen hun verworven (en bewezen) competenties eveneens ingeven in een e-portfolio 'mijn loopbaan'.²¹ Deze data worden aan elkaar gekoppeld. Werkgevers kunnen zo in één oogopslag zien voor hoeveel procent een werkzoekende aan hun vraag beantwoordt. En de werkzoekende in kwestie kan snel zien waar hij of zij nog competenties mist, en dit via een opleiding remediëren. Een betere match tussen werkgever en werkzoekende moet het resultaat zijn.²²

Op zich een mooi plan, maar de vraag is nog hoe competenties, die op een informele wijze zijn verworven, kunnen worden meegenomen. Als dit enkel kan via een officieel ervaringsbewijs, dan is het risico dat we zo opnieuw hoge drempels aan het inbouwen zijn. Maar de VDAB voorziet in de toekomst ook de mogelijkheid dat vroegere werkgevers een competentie kunnen bevestigen en zo dus referenties kunnen meegeven.

Beroepskwalificaties: een nieuwe standaard

De COMPETENT-databank is dus vooral arbeidsmarktgericht en wil werkgevers en werkzoekenden op een vlotte manier met elkaar in contact brengen. Maar er is meer. De fiches uit de databank vormen ook een inspiratiebron voor het opstellen van beroepskwalificaties. Dat zijn ingeschaalde gehelen van competenties. En zij vormen nu juist de koppeling naar opleidingen.

Het opstellen van beroepskwalificaties is sinds 2011 toegewezen aan een nieuw agentschap binnen het ministerie van Onderwijs en Vorming: het Agentschap voor Kwaliteitszorg in Onderwijs en Vorming (AKOV). Pilotprojecten in de loop van 2011 hebben de procedure uitgetest. Ondertussen staat deze op punt en kunnen sectoren een aanvraag tot beroepskwalificatie indienen. Omdat niet iedereen tegelijk aan bod kan komen, werkt AKOV met een prioriteitenlijst, vastgelegd door de Vlaamse Regering. Op vraag van ministers Schauvliege en Bourgeois staat 'erfgoed' momenteel op de prioriteitenlijst. Wij zijn dus aan zet.

Wat moet er precies gebeuren?²³ In de eerste plaats moet er een representatieve groep zijn die een dossier wenst in te dienen. Beroepsverenigingen zijn hiervoor bijvoorbeeld goed geplaatst. Opleidingen kunnen echter niet bij de opmaak van een beroepskwalificatie aanwezig zijn: ►

■ Workshop insecten Waasland. © Erfgoedcel Waasland

het is immers de bedoeling dat de dossiers los van het bestaande vormingsaanbod tot stand komen.

Het opstellen van beroepskwalificaties verloopt in de eerste plaats via de COMPETENT-fiches van de SERV. Bij het ontbreken van een fiche komt een beroepskwalificatiedossier tot stand aan de hand van andere referentiekaders uit binnen- en buitenland. Dat kunnen bestaande competentieprofielen zijn. Maar die referentiekaders kunnen ook tot stand komen via onderzoek en gesprekken met beroepsbeoefenaars. AKOV helpt de indieners om de competenties zo te formuleren dat ze inschaalbaar zijn binnen het algemene raamwerk dat het decreet heeft geformuleerd. Nadien wordt het dossier bekeken door een valideringscommissie. In deze commissie zetelen de interprofessionele sociale partners, VDAB en Syntra Vlaanderen vanuit hun arbeidsmarktregiefunctie en onafhankelijke experts. Daarna wordt het dossier voorgelegd aan een inschalingscommissie. De SERV duidt de helft van de experts in deze commissie aan. Eens deze weg afgelegd, wordt het dossier door de Vlaamse regering erkend en komt het in een databank terecht. Opleidingsinstellingen en burgers kunnen het dan raadplegen.

De cultureel-erfgoedsector is goed vertegenwoordigd in de eerste lichter dossiers die het AKOV begeleidt. Zo is er overleg aangaande de beroepskwalificatie conservator-

restaurator, bewakingsagent-erfgoedbewaker, museumgids en bibliothecaris. Hoe vlot dit proces zal lopen en hoe vlug dit een impact zal hebben op het opleidingsveld, valt nog af te wachten. Maar onze sector heeft de trein alvast niet gemist!

Nog een databank: Oscar

Er worden dus heel wat officiële databanken gebouwd die werkveld, werkzoekenden en formele opleidingen met elkaar moeten verbinden. Maar is er ook plaats voor vrijwilligers? En hoe passen niet-formele vormingen en informeel opgedane ervaring in dit plaatje? Hoe kunnen deze competenties zichtbaar worden gemaakt, gewaardeerd en eventueel ook gevalideerd?

Socius en het Steunpunt Jeugd bogen zich over deze vragen en ontwikkelden een bijzonder praktisch systeem dat de naam Oscar meekreeg. Gemotiveerde vrijwilligers en ijverige deelnemers aan allerhande vormingssessies kunnen via dit systeem een competentiedocument verkrijgen. Zo'n document geeft aan welke competenties tijdens de vorming, taak of functie aan bod zijn gekomen en of deze ook zijn getest. Via een online toepassing kan iedere deelnemer snel alle verworven Oscars raadplegen, doorzoeken en aanvullen met andere competentiedocumenten.

Oscars zijn geen ervaringsbewijzen en ze kunnen evenmin de vergelijking met diploma's en andere officiële getuigschriften doorstaan. Maar toch kunnen ze in het bredere competentiegebied een rol spelen. Bijvoorbeeld om aan de werkgever aan te tonen welk soort vormingen men heeft gevolgd. Of ter stoffering van een portfolio dat nodig is om vrijstellingen in het hoger onderwijs te behalen. Deze competentiedocumenten staan dus niet op zich, maar kunnen zeker helpen om een dossier te versterken.

Verderop in dit tijdschrift gaan we dieper in op het ontstaan van Oscar en de mogelijkheden van dit systeem. Hier willen we alleen signaleren dat FARO sinds januari 2012 Oscar uitreikt en de cultureel-erfgoedsector vanaf het najaar 2012 zal motiveren hetzelfde te doen. Omdat u zo uw vrijwilligers een hart onder de riem kan steken. Om u te helpen de doelstellingen van uw vormingen competentiegericht te formuleren. En om heel wat mensen meer kansen te geven, want daar was het hele competentiedenken toch uiteindelijk om te doen.

Conclusie: groei of snoei?

Het competentiedenken ontstond vanuit een bijzonder nobele gedachte: mensen meer kansen bieden tot groei. Het gebrek aan een diploma mocht niet langer een rem zijn, maar iedereen moest kansen krijgen om zichzelf verder te ontplooiën, om erkend en gewaardeerd te worden voor de kennis, kunde en manier van 'zijn' die men had verworven.

Om deze mooie droom te realiseren zijn er kaders en wetgeving nodig. Er moeten regels komen die misbruik tegengaan, die ervoor zorgen dat mensen niet ongefundeerd kunnen beweren dat ze een bepaalde competentie

bezitten. Er moet een brede structuur komen die alles transparant en overzichtelijk houdt. En omdat er iets in de mens is dat graag databanken bouwt, hebben we daarin geïnvesteerd. Een oplettende lezer heeft in het bovenstaande betoog reeds vier databanken geteld. Daarnaast zijn organisaties druk bezig intern een competentie-managementssysteem uit te bouwen, modellen op te maken, persoonlijke ontwikkelingsplannen uit te schrijven en functieprofielen te formuleren in competentietaal. En wij vragen ons toch af: overdrijven we niet een beetje?

Competenties hebben namelijk als nadeel dat mensen er een beetje bang van worden. Hoewel de doelstelling 'groei' is, wordt er met indicatoren gewerkt. En die doen dan weer aan meten en evalueren denken, 'snoei' dus. Het formuleren van competenties wordt dan ingezet om mensen te controleren en te beheersen. En op zich is het natuurlijk belangrijk dat we nagaan of het klopt wat mensen beweren, zolang competentieprofielen binnen organisaties maar geen meetlat worden, geen keurslijf, geen afvinklijst.

Daarnaast is het ook belangrijk dat niet alleen de economisch rendabele competenties worden gevalideerd, maar dat ook andere 'zachtere' waarden een plaats krijgen in het systeem. Dat is althans ook een van de uitgangspunten van OSCAR.

Het opstellen van een generiek profiel, over organisaties heen, is mede daardoor vaak een ingewikkelde opdracht. Om competenties te formuleren, moet men immers uitzoeken, synthetiseren en af en toe water bij de wijn doen. En dat terwijl mensen graag alles in detail zouden willen vastleggen (en dat ook zoveel mogelijk proberen te doen). In die zin kunnen breed geformuleerde competenties zelfs wat reductionistisch zijn.

Vandaar dat er hier en daar wat competentiemoeheid ontstaat. En dat nieuwe concepten een opgang maken, zoals 'talenten' en 'kwaliteiten'. Vooral omdat in zulke termen het idee van groei net iets meer aan de oppervlakte komt. 'Competentiemanagement' als begrip neigt te sterk naar een economische logica, die mensen als 'tools' binnen een organisatie ziet, en hen vast wil zetten in een beperkte speelruimte. Heel instrumenteel dus en te weinig humaan. Anderen menen dan weer dat competentiebeleid juist te veel focust op de persoonlijke, individuele groei van de werknemer en te weinig oog heeft voor de belangen van de werkgever, die toch écht bepaalde doelen wil bereiken.

En er zijn nog andere valkuilen. Een opgelegd competentiesysteem werkt doorgaans niet. En kan binnen een organisatie zelfs behoorlijk contraproductief zijn. Waarom zouden we dan toch op de competentietrend inspelen?

In de eerste plaats omdat het ons de mogelijkheid biedt de werkzaamheden binnen onze sector maatschappelijk zichtbaar te maken. Nog al te vaak heerst er een foutief en oubollig beeld van archiefritten, boekenwormen en museummummies. Duidelijk maken welke competenties men voor deze functies moet bezitten, kan helpen om het belang van deze posities te onderbouwen.

Ten tweede is de Vlaamse kwalificatiestructuur ook bedoeld om bestaande opleidingen aan te passen en nieuwe opleidingen te creëren. Door het opstellen van beroepskwalificaties kunnen we hier een grote stap vooruit zetten.

Binnen de organisaties zijn competenties een bijzonder handig hulpmiddel om na te denken over bijscholing en (na)vorming. Ze kunnen functiegesprekken concreter maken en een rol spelen bij het opmaken van opleidingsplannen. Juist door ze te benoemen, zijn ze bespreekbaar en kunnen ze veel helderheid scheppen. Dit betekent meteen ook dat er meer tijd moet worden uitgetrokken voor het coachen en begeleiden van medewerkers. Als dit goed verloopt, kan competentie-management bijdragen aan een groter welzijn op het werk: mensen die zich gewaardeerd en gesteund voelen, hebben doorgaans een grotere motivatie.

Kortom: het competentiedenken biedt heel veel kansen, ook voor de cultureel-erfgoedsector. We moeten er echter wel over waken dat we mensen kansen blijven bieden en hen niet vastzetten in een al te strikt en betuttelend kader. De uitdaging is dus dat we de competenties breed genoeg moeten formuleren, zonder dat we in stereotiepen vervallen. En juist die balans zal de komende tijd nog volgehouden aandacht vragen. ■■■

Dr. Jacqueline van Leeuwen is stafmedewerker organisatieontwikkeling en vorming bij FARO.

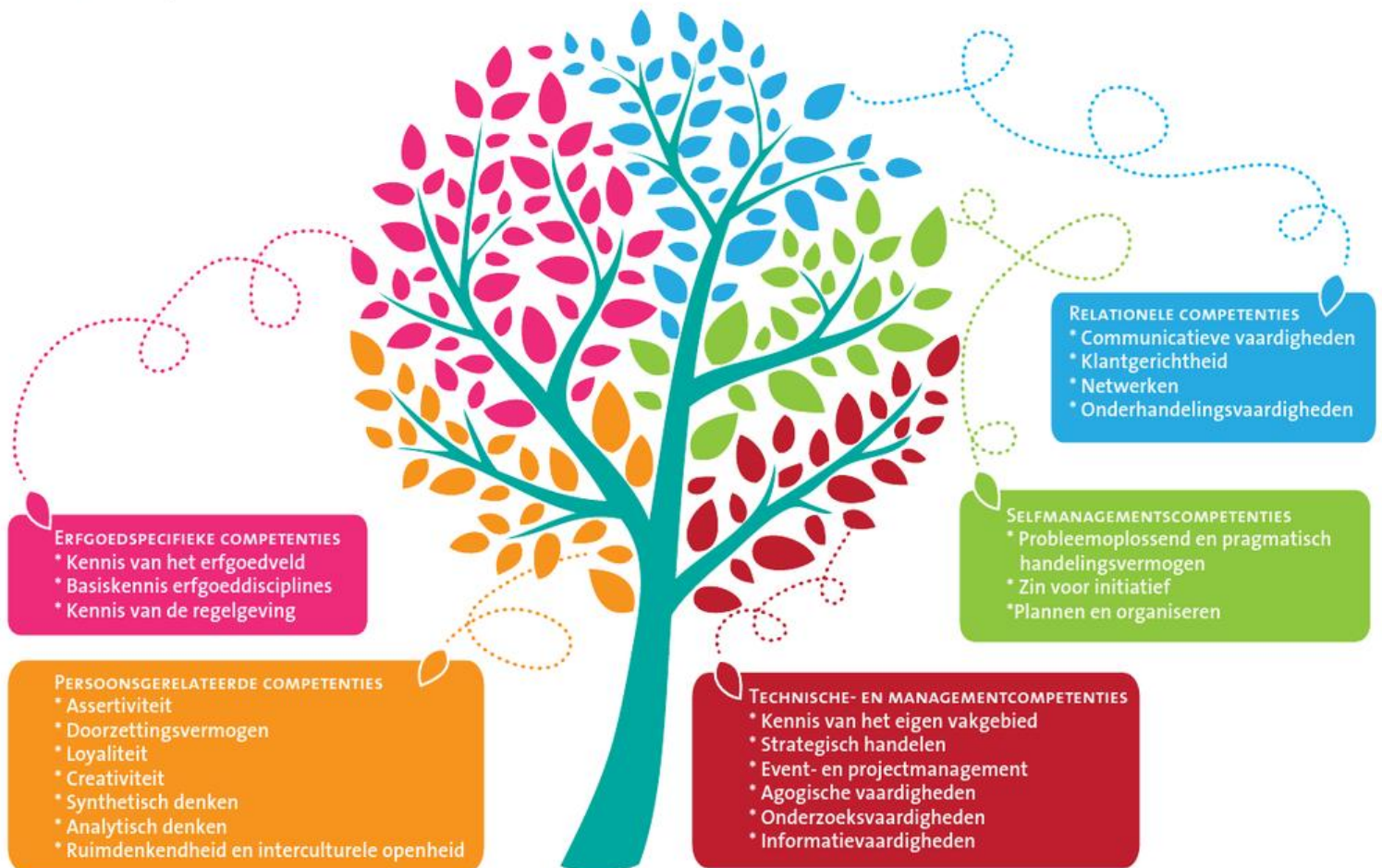
1. Met dank aan de medewerkers van AKOV voor de correcties bij een eerdere versie van deze tekst.
2. Voor deze paragraaf hebben we dankbaar gebruikgemaakt van de voordracht van Deirdre Stam op de conferentie 'Ambassadors of the book. Competences for heritage librarians' (Antwerpen, februari 2012). Helaas is geen abstract beschikbaar. (www.ua.ac.be/main.aspx?c=.LBW&n=103545)
3. Zie: <http://museumstudies.si.edu/ICOM-ICTOP/index.htm>
4. Zie: www.ala.org/acrl/standards/comp45pecollect
5. Zie: www.ecco-eu.org/news/publication-of-competences-for-access-to-the-conservation-restoration-profession.html
6. Zie: www.vlaanderen.be/nl/economie-en-werk/werk/werk-zoeken-en-opleiding/ervaringbewijs
7. Zie: www.ond.vlaanderen.be/edulex/database/document/document.asp?docid=13425
8. Zie: www.ond.vlaanderen.be/edulex/database/document/document.asp?docid=13528
9. Zie de evc website: www.evc.vlaanderen.be
10. Zie: http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-policy/eqf_en.htm en www.ond.vlaanderen.be/kwalificatiestructuur/european-qualifications-framework
11. Jacqueline van Leeuwen, "Rijk aan ervaring! Vlaamse kwalificatiestructuur maakt de inzet van vrijwilligers zichtbaar", in: *Museumpeil*, 33 (2010), p. 36-37.
12. Zie: <http://vlaandereninactie.be/doorbraken/de-lerende-vlaming>
13. Beleidsnota cultuur 2009-2014, p.12.
14. Zie: www.competentiebeleid.be
15. Zie: www2.pole-emploi.fr/espacecandidat/romeligne/RliIndex.do
16. Zie: www.serv.be/competentieteam
17. Fiche archiefmedewerker: <http://production.competent.be/competent-nl/fiche/K160102.html>
18. Fiche informatie- en documentatiebeheer: <http://production.competent.be/competent-nl/fiche/K1601>
19. Zie: <http://production.competent.be/competent-nl/fiche/K1602>
20. Zie: <http://production.competent.be/competent-nl/fiche/G120101.html>
21. Zie: www.vdab.be/mijnloopbaan
22. Voor een helder instructiefilmpje, zie: www.synerjob.be/presentatie_fonsleroy.html
23. De procedure, formuleren en handleidingen vindt u terug via: www.ond.vlaanderen.be/kwalificatiestructuur/procedure-vlaamse-kwalificatiestructuur/procedure-erkende-beroepskwalificatie.htm

COMPAS

In januari 2012 startte een nieuwe beleidsperiode voor FARO. Een goed moment om stil te staan bij de vraag welke kennis, kunde en attitudes het steunpunt nodig heeft om al zijn doelstellingen te kunnen realiseren. Wat is er al in huis? Waar zijn de medewerkers sterk in? Wat kan het steunpunt verder ontwikkelen? En vooral: waar zitten mogelijkheden en kansen voor de medewerkers om bij te leren? Bovendien was er de intentie om in 2012-2013 functieprofielen te ontwikkelen die jaarlijks op een functiegesprek worden getoetst en eventueel bijgestuurd. Tel dit alles samen en de oplossing lag voor de hand: een traject over competenties opstarten.

TEKST Jacqueline van Leeuwen

■ Het competentiemodel van FARO

Welke richting wil FARO uit met talentontwikkeling?

Competentiemanagement kan een handig instrument zijn, op voorwaarde dat de ontwikkeling ervan gedragen wordt door de hele organisatie. Spreken over competenties kan immers al snel weerstand oproepen. FARO koos daarom voor een bottom-upaanpak die alle medewerkers inspraak zou geven. Van januari tot juni vonden een aantal overlegmomenten plaats die moesten toelaten om de aanwezige kennis en kunde zo goed mogelijk in kaart te brengen en na te denken over mogelijkheden voor de toekomst. De uitdaging daarbij was om algemene theorieën over competentie management te verzoenen met de organisatiecultuur van FARO. Dit artikel brengt verslag uit van de zoektocht.

Het uittekenen van een traject

Een systeem van competentie management opzetten vergt enige voorbereiding. Aan de concrete uitvoering ging dan ook een fase van literatuurstudie¹ vooraf. Online tools² werden verkend. Daarnaast vond een interview plaats met Bibnet, een organisatie die al langer met een competentiesysteem werkt. Op basis van dit onderzoek werd een traject uitgetekend dat was opgebouwd uit twee fases. De eerste fase bestond uit het opstellen van een globaal beeld van de competenties waar FARO sterk in is, aangevuld met die kennis en kunde die het steunpunt nog verder wil ontwikkelen. De tweede fase moest nagaan hoe dit globale beeld kon worden vertaald naar concrete functieomschrijvingen.³ Om de activiteiten op dit vlak voor alle medewerkers herkenbaar te maken, kreeg het traject de naam 'COMPAS'. De motivatie hiervoor was dat het traject 'richtinggevend' wilde zijn, zonder een vaste route aan de medewerkers op te leggen.

Het traject werd een eerste keer voorgesteld tijdens de personeelsvergadering van januari. Daarna verliep de inspraak van de medewerkers via het maandelijks interne overlegmoment. Een zestal medewerkers werd bereid gevonden deel te nemen aan vier werkgroepvergaderingen. De stafmedewerker kwaliteitszorg ondersteunde dit proces.

Een boom opzetten over FARO

In januari ging de eerste fase van het traject van start met een brainstorm. De bedoeling was om na te gaan welke kennis, kunde en attitudes FARO sterk maken en welke competenties het steunpunt verder zou moeten ontwikkelen. Hiervoor werd de methode van de 'arbres de connaissance' gebruikt.⁴ Het idee daarachter is dat elke orga-

nisatie haar eigen type van competentiestructuur heeft. Gemeenschappelijke competenties vormen de stam van een boom, daarnaast zijn er takken die bepaalde segmenten van de organisatie symboliseren. Sommige organisaties zijn heel sterk geuniformeerd en hebben dan ook een lange stam en weinig takken. Terwijl andere eerder lijken op struikgewas met amper gemeenschappelijke competenties en veel aparte takken. Voor de musea had ICTOP/ICOM trouwens al zo'n boom opzet.⁵ Aan de FARO-medewerkers werd gevraagd een boom te tekenen voor het steunpunt.

De deelnemers werden ingedeeld in kleine groepen. Vertrekpunt van de discussie was de vraag welke kennis, kunde en attitudes de leden van de groep kenmerken. Welk talent brengt iedere medewerker mee naar het steunpunt? Deze elementen vormden de eerste onderdelen van de FARO-competentieboom. Vervolgens konden de medewerkers ze aanvullen met competenties die in de toekomst verder ontwikkeld zouden kunnen worden. Na een terugkoppeling in plenum kregen de bomen verder vorm. Op die manier werd tijdens een uurtje brainstormen heel wat informatie verzameld. Uiteindelijk tekenden de medewerkers drie competentieboomen uit, die naast een gemeenschappelijke stam ook een idee geven van hoe zij de verschillende takken zien.

Een model met vijf clusters

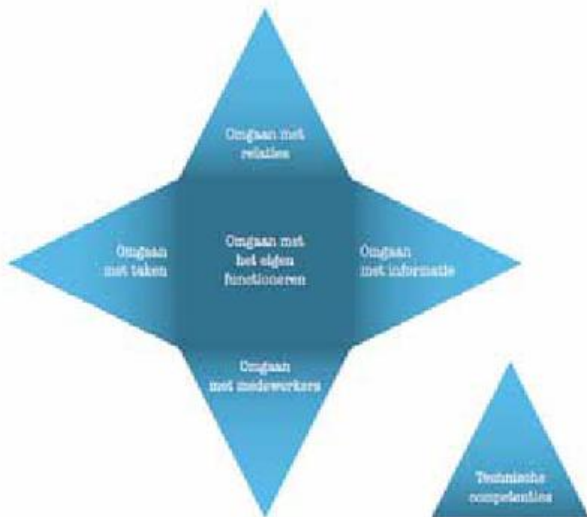
Vervolgens ging de COMPAS-werkgroep aan de slag met de input uit het gezamenlijke overleg. De missie en visie van FARO en het nieuwe beleidsplan werden doorgenomen met het oog op benodigde kennis en kunde. Dit leverde nog een paar extra competenties op.

Voor het uitwerken van het FARO-brede model bestudeerde de werkgroep vervolgens een aantal bestaande competentie modellen. Het betrof de boom van ICTOP/ICOM voor de musea, het model van WIVO voor gemeentelijke besturen⁶, het model van de federale overheid⁷ en een KU Leuven-model.⁸ Al deze modellen groepeerden de competenties in grotere clusters. Op basis van deze voorbeelden definieerde de werkgroep vijf clusters voor het toekomstige FARO-model:

- technische- en managementcompetenties
- selfmanagementcompetenties
- relationele competenties
- persoonsgerelateerde competenties
- erfgoed specifieke competenties

■ Competentiemodel voor lokale besturen van WIVO. © WIVO, www.wivo.be

■ Competentiemodel '5+1' van de federale overheid. Bron: Federale Overheidsdienst Personeel en Organisatie

■ Competentieprofiel voor doctorandi van de KU Leuven. © KU Leuven

Op basis van deze indeling en het voorbereidende werk selecteerde de werkgroep dertig competenties om verder uit te werken.

Op zoek naar een definitie

De volgende opdracht bestond erin om voor elk van deze competenties een duidelijke omschrijving te maken. Hiervoor deed de werkgroep een beroep op bestaande competentiewoordenboeken. Naast de bovenvermelde modellen werden ook het competentiewoordenboek van de stad Antwerpen⁹ en de Oscar-databank¹⁰ bekeken. De stafmedewerker kwaliteitszorg maakte een overzicht van de verschillende definities. Op basis daarvan formuleerde zij een ontwerp van FARO-definitie. De werkgroep bekeek de voorstellen en amendeerde deze. Een aantal competenties werd samengevoegd en zo ontstond een lijst van 24 competenties.

Gedragsindicatoren formuleren

De werkgroep opteerde ervoor om de definities breed te formuleren en niet verder op te splitsen in concrete kennis- en vaardigheidscomponenten. Wel werd beslist om de brede definities verder toe te lichten met indicatoren: voorbeelden van concrete taken en opdrachten. Eerst formuleerden de leden van de werkgroep indicatoren voor de verschillende competenties. Hiervoor konden zij een beroep doen op bestaande competentiemodellen, maar het was van groot belang dat deze werden geconcretiseerd met FARO-specifieke elementen. De herkenbaarheid voor alle medewerkers stond immers voorop. De werkgroepleden hebben elkaars voorbereiding bestudeerd en na een discussie nog licht geamendeerd.

Daarna kregen alle medewerkers van het steunpunt de kans opmerkingen te formuleren bij de competentiedefinities en de indicatoren. De discussie over de ontwerpversie leverde nog bijkomende indicatoren op. Ook bleken twee competenties zo dicht bij elkaar te liggen dat deze beter konden samensmelten. Een lijst met 23 competenties was het resultaat.

Tijdens de terugkoppeling vroegen de medewerkers zich af of ze allemaal alle competenties moesten bezitten. Werd COMPAS een stramien waar iedereen aan moest voldoen? Aangezien dit uitdrukkelijk niet de bedoeling was, ging de werkgroep snel van start met de tweede fase van het traject: de koppeling tussen het algemene model en de specifieke functieprofielen.

Open functieprofielen

Het COMPAS-traject was opgestart om concrete handvaten aan te reiken voor de functioneringsgesprekken binnen het steunpunt. Op basis van een literatuurstudie aangaande het opstellen van competentieprofielen besloot de werkgroep dat de stafmedewerkers van FARO elk hun eigen profiel moesten kunnen ontwikkelen. Er is binnen het steunpunt immers geen sprake van functiefamilies of van medewerkers die min of meer hetzelfde werk doen (zoals men in een museum bijvoorbeeld wel een onder-

scheid zou kunnen maken tussen de functiefamilies van conservatoren, van mensen van de educatieve dienst of van suppoosten). Het opstellen van een algemeen profiel 'FARO-stafmedewerker' was even een optie. Maar de werkgroep concludeerde dat het formuleren van zo'n algemeen profiel in plaats van kansen te bieden, uiteindelijk eerder beperkend zou zijn. De werkgroep ging dus op zoek naar een meer open model.

Hierbij koos FARO voor een lichte structuur, met keuzemogelijkheden voor elke individuele medewerker. Om de administratieve overlast minimaal te houden, besloot de werkgroep om de taken die FARO-medewerkers verrichten alvast te clusteren in algemene resultaatgebieden. Hiervoor hield de werkgroep een brainstorm met zelfklevende memo's waarop ieder lid noteerde welke werkzaamheden hij of zij allemaal onderneemt. Op basis hiervan kwam een lijst van dertien resultaatgebieden tot stand, waaronder bijvoorbeeld 'communicatie', 'vorming organiseren en geven', 'onthaal' en 'ondersteuningsinitiatieven'.

Vorbereiding functiegesprekken

Op basis van de voorgaande COMPAS-besprekingen ontstond een sjabloon voor een functieprofiel. Iedere medewerker moet dit individueel invullen, ter voorbereiding van het functiegesprek. In dit sjabloon is ruimte voorzien om resultaatgebieden toe te voegen in volgorde van belangrijkheid. Medewerkers kunnen hiervoor kiezen uit de lijst, of eventueel zelf clusters toevoegen. Daarnaast moeten zij vijf tot acht competenties uit het FARO-model kiezen die volgens hen belangrijk zijn om hun opdracht goed te vervullen. Opnieuw is het de bedoeling dat ze dit in volgorde van belangrijkheid opnemen. Een aantal van deze competenties bezitten zij ongetwijfeld al en vormen hun sterke punten. Andere elementen vormen wellicht nog een uitdaging. Op basis van de resultaatgebieden en de competentielijst kan iedere medewerker voor zichzelf nagaan waar er vormingsnoden zijn.

In de loop van het competentietraject heeft FARO nog overwogen of er voor iedere medewerker een apart Persoonlijk Ontwikkelingsplan (POP) moest worden voorzien, zoals in veel organisaties het geval is. Omwille van de mogelijke administratieve overlast die een bijkomend formulier kan creëren, heeft de werkgroep ervoor gekozen om dat niet te doen. Wel vraagt het sjabloon van het functieprofiel expliciet naar vormingsnoden en kunnen er ook afspraken in verband met vorming in het profiel genoteerd worden.

Conclusies

"The proof of the pudding is in the eating", plegen de Britten te zeggen. Op het moment dat deze bijdrage geschreven werd, waren de functiegesprekken nog volop aan de gang. Het is dus te vroeg om het COMPAS-traject te evalueren. In de komende maanden zal de werkgroep opnieuw samenkomen om na te gaan of dit model voor alle medewerkers een meerwaarde heeft betekend. Wat zijn de zwakke plekken? Waar is er bijsturing nodig? Toch kunnen we nu reeds een aantal algemene bedenkingen formuleren.

Het COMPAS-traject binnen FARO is vlot verlopen. Alle medewerkers konden een inbreng doen en werden regelmatig op de hoogte gehouden van de vorderingen. Wellicht verklaart dit waarom de werkgroep weinig weerstand heeft gevoeld. Zoals uit de literatuurstudie al bleek, is een bottom-upbenadering inderdaad bijzonder belangrijk.

Op basis van de literatuurstudie kwam een modeltraject tot stand. Tijdens het traject heeft de werkgroep deze opzet regelmatig bijgestuurd om hem beter te laten aansluiten bij de organisatiecultuur van FARO. Zo bleek dat het belangrijk was om te benadrukken dat groei en ontwikkeling de uitgangspunten waren. Bij het opzetten van een competentietraject is dus enige flexibiliteit noodzakelijk.

Algemene profielen uittekenen en opleggen was geen optie. De autonomie en flexibiliteit van de medewerkers bleek immers cruciaal. En dus opteerde de werkgroep voor een 'light'-formule waarbij iedere medewerker binnen een bepaald kader eigen accenten kan leggen. Het vermijden van een al te sterke administratieve overlast was daarbij van groot belang. Eén sjabloon voor een functieprofiel met twee keuzelijsten is uiteindelijk het resultaat van de oefening.

De directie zal na afloop van de functiegesprekken kunnen beschikken over functieprofielen per medewerker en zo een beter zicht hebben op de taken en resultaatgebieden waar ieder aan werkt.

De komende maanden zal FARO dit systeem eerst evalueren. Pas als alles goed verlopen is, krijgen de medewerkers jaarlijks de kans hun functieprofielen individueel aan te passen. Hun sterke punten en talenten blijven meetellen. De brede oefening herhalen we in 2017, wanneer een nieuw beleidsplan ongetwijfeld ook weer nieuwe kennis, vaardigheden en attitudes zal vereisen. ■■■

Dr. Jacqueline van Leeuwen is stafmedewerker organisatieontwikkeling en vorming bij FARO.

1. C. HENDRIKSE, M. HEEREMANS & E. SCHELLEKENS (RED.), *Competentiecompagnon. Actiemap voor een duurzaam HR-beleid*. RESOC Mechelen, 2010. (www.expertisepunt.be/sites/default/files/2010033420CompetentieCompagnonUSB.pdf); V. NOERENS & M. VERMEIREN, *Op stap. Instrumenten ter ondersteuning van uw strategisch VTO-beleid*. VIVO, 2004; C. RUYSS (RED.), *Competentiemanagement. Mens en organisatie in beweging*. Brussel, Politeia en VVSG, 2008; H. TILLEMA, *Assessment van competenties: Van beoordelen naar ontwikkelen* (Human Resource Management). Mechelen, 2004; L. VAN BEIRENDONCK, *Iedereen competent. Het handboek voor competentie management*. Leuven, 2009; *Kwaliteits2009 in cultuur ++ Organisatiegebied medewerkers* (Politeia); *Talentrotter. Uw gids doorheen het competentielandschap*. S.I. : Provinciale Ontwikkelingsmaatschappij Oost-Vlaanderen.
2. Zie: www.competentiebeleid.be; www.competentindexsocialprofit.be; www.complead.be; www.italento.be
3. Met dank aan Miranda Vermeiren van VIVO voor haar feedback bij de eerste schets van het competentietraject.
4. Deze werkwijze werd ons gesignaleerd door de heer Ghislain Verstraete (www.acsim.be). Zijn presentatie over de competentiebomen vindt u via: www.acsim.be/index.php?option=com_content&view=article&id=88&Itemid=79
5. Zie: <http://museumstudies.si.edu/ICOM-ICTOP/index.htm>
6. Zie: www.vivo.be
7. Zie: www.fedweb.belgium.be/nl/over_de_organisatie/ontwikkeling_en_ondersteuning/medewerkers/competentiemanagement
8. Zie: <https://admin.kuleuven.be/personeel/competentieprofiel>
9. U kan dit woordenboek vinden via: www.antwerpen.be/eCache/ABE/37/027/Y29udGV4dDo4MDMmNDU5.html
10. Zie: www.oscaronline.be/index.php?a=item/view/6156

Cultuureducator: een profielschets

*De Vlaamse overheid formuleerde dit jaar een onderzoeksopdracht voor de beschrijving van het beroep (of liever 'beroepencluster' gezien de vele verschijningsvormen) cultuureducator en nam hiertoe onderzoeksbureau *Tempera* onder de arm.¹ Het onderzoeksproces dat daarop volgde, verliep in nauwe samenspraak met het culturele veld.² Reeds dit najaar zullen de resultaten worden gepresenteerd. In afwachting daarvan sprak FARO alvast met Marijke Verdoodt van het Departement Cultuur, Jeugd, Sport en Media. Zij is vanuit ACCE (Ambtelijke Coördinatie Cultuureducatie) van in het begin en van zeer nabij betrokken bij dit onderzoek.*

TEKST Hildegard Van Genechten

FARO: Wat was de precieze aanleiding voor dit onderzoek naar het profiel van de cultuureducator?

Marijke Verdoodt: Je hebt verschillende parallele bewegingen die ertoe hebben geleid dat we vanuit de Vlaamse overheid opdracht hebben gegeven voor dit onderzoek naar het profiel van de cultuureducator. Enerzijds maakte in 2011 het onderzoeksinstituut HIVA-KULeuven in opdracht van Vlaams minister van Cultuur Joke Schauvliege een *Veldtekening cultuureducatie*.³ Dit onderzoek ging na welke gesubsidieerde cultuur- en jeugdorganisaties aan cultuureducatie doen en hoe die organisaties dat aanpakken. Uit het onderzoek bleek onder meer dat er in het veld heel wat vragen leefden rond het begrip cultuureducator. Het HIVA gebruikte deze term om de groep te kunnen vatten van personen die in de praktijk allemaal met cultuureducatie bezig zijn. Het bleek om een heel breed gamma van mensen te gaan die, afhankelijk van de organisatie waar ze werkzaam zijn, op een of andere manier als cultuureducator kunnen worden omschreven. De onderzoekers gaven echter aan dat er zeer veel onduidelijkheid heerste over wat een dergelijk profiel nu juist omvat. Het begrip cultuureducator is met andere woorden een gemeenschappelijke noemer, maar daaronder vallen zo-

“ Het begrip cultuureducator is een gemeenschappelijke noemer. Maar daaronder vallen zoveel betekenissen, rollen en functies

veel betekenissen, rollen en mogelijke functies. We voelden de nood aan om hier duidelijkheid in te scheppen.

Anderzijds formuleerde de sector van de amateurkunsten de nood aan professionalisering. Hiertoe zou hij zicht willen krijgen op de competenties waarover mensen die binnen de sector werken – of het gaat om een dansdocent, een podiumregisseur, een koordirigent of wat dan ook – eigenlijk zouden moeten beschikken. Tegelijk kaartte hij hiermee ook de problematiek van het (vaak onzekere) statuut binnen de sector van de amateurkunsten aan. Daarnaast is het uitzicht op de ontwikkeling van competentieprofielen in de actieve kunstbeoefening ook voor de hervorming van het deeltijds kunstonderwijs (DKO) heel wezenlijk. De keuze voor competentieontwikkelen onderwijs is een van de meeste fundamentele vernieuwingen in het DKO. Bovendien is actieve kunstbeoefening in de vrije tijd de finaliteit voor meer dan 90%

■ 'Art-mediator' en kinderen tijdens Manifesta 9, de Europese Biënnale voor Hedendaagse Kunst, Genk, 2012.
Op de achtergrond het kunstwerk Para-Production van Ni Haifeng. © FARO

van de DKO-leerlingen. De Vlaamse Kwalificatiestructuur vormt in deze het instrument bij uitstek tot afstemming.⁴ Kortom, vanuit het beleid hebben we verschillende noden aan elkaar gekoppeld. In samenspraak met de ministeries van Cultuur, Jeugd, Sport en Media en van Onderwijs en Vorming hebben we beslist een opdracht uit te schrijven met de algemene vraag om een 'clustertekening' te maken waarbij de verschillende rollen en profielen omtrent cultuureducatie tegenover elkaar worden gesitueerd, én met de specifieke vraag om een van die rollen – met name de begeleider van (actieve) kunstbeoefenaars – te concretiseren. De opdracht bestond dus uit twee delen: een eerste deel ging terug op de beroepcluster cultuureducatie in het algemeen, het tweede deel zoomde in op het specifieke competentieprofiel van de begeleider van actieve kunstbeoefenaars.

FARO: Een boeiende oefening. Maar welk concreet resultaat werd hierbij precies vooropgesteld?

Marijke Verdoodt: Het resultaat van het onderzoek zal concreet een profielschets van de cultuureducator opleveren. Voor individuele organisaties kan dit een nuttig instrument zijn om in eerste instantie te bekijken

welke specifieke profielen men al in huis heeft en welke competenties daaraan gekoppeld kunnen worden. Dat is zonder meer een nuttige oefening in functie van de begeleiding in de professionele ontwikkeling. Zonder hierbij een onderscheid te maken tussen vrijwilligers of mensen in dienstverband. De profielschets kan fungeren als een toetssteen. Het kan richtinggevend werken. Laat het duidelijk zijn dat het allerminst de intentie is om dit kader vanuit de overheid te gaan opleggen. Het is aan de sectoren zelf om dit op te pikken. We zien het vooral als een instrument dat een handvat kan bieden voor de praktijk. Organisaties kunnen zo bijvoorbeeld nagaan welke competenties men nog niet in huis heeft, of welke bijscholing relevant kan zijn. En voor opleidingsverstrekkers of organisatoren van vorming kan het een richtsnoer zijn waarop men kan afstemmen. Het kan dus in verschillende richtingen werken.

We hopen uiteraard dat ook de erfgoededucatieve medewerkers zich kunnen herkennen in de profieltekening. Bij de uitbesteding van de opdracht was het betrekken van het gediversifieerde cultuureducatieve veld alleszins een zeer belangrijk aandachtspunt. Ook vanuit de stuurgroep die het onderzoek begeleidde, is er op toege- ▶

“ Het gaat erom dat je ieders talent naar boven haalt

keken dat de verschillende deelsectoren betrokken werden bij de opmaak van de structuur van de tekening. Er is daarover maximaal gewaakt. Niets neemt echter weg dat de verschillende subsectoren de inhoudelijke oefening nog kunnen voortzetten. Ik heb er alleszins vertrouwen in dat men ermee aan de slag zal kunnen. Ook de steunpunten kunnen daarin verder een rol opnemen.

FARO: Dat staat genoteerd. Wanneer mogen we de resultaten verwachten?

Marijke Verdoort: De bekendmaking van het resultaat van het onderzoek is voorzien op 5 november 2012.⁵ Het zal een mijlpaal zijn. Want met deze oefening zijn we ingegaan op een belangrijke aanbeveling vanuit de *Veldtekening cultuureducatie*. Bovendien komen we met deze stap ook tegemoet aan een belangrijke strategische doelstelling van Vlaams minister van Cultuur Joke Schauvliege en Vlaams minister van Onderwijs en Jeugd Pascal Smet zoals zij die in de conceptnota *Groeien in cultuur* formuleerden: met name de versterking van de competenties van de cultuureducatieve professionals (vrijwilligers of beroepskrachten).⁶

De afgelopen jaren is er heel veel tijd en energie gewijd aan onderzoek, advies- en werkgroepen, wat leidde tot flink wat aanbevelingen en conclusies. En nu is het moment daar om bepaalde zaken in de praktijk te gaan omzetten en om er verder aan te werken zowel op beleids-, intermediair als op organisatieniveau.

De ministers hebben gekozen voor de brede blik van cultuureducatie, maar dat wil niet zeggen dat ze geen oog willen hebben voor de specificiteit of eigenheid van bv. erfgoededucatie, media-educatie, kunsteducatie ... De geïntegreerde aanpak kan ook een meerwaarde zijn. Dat zie je bijvoorbeeld ook in het onderwijs: men vertrekt daar vanuit thema's, van hoe mensen in de wereld staan. Kinderen en jongeren bewegen zich voortdurend tussen verschillende (leef)werelden en voor hen tellen zulke schotten niet. Je kan bijna niet anders dan daarin meegaan en die brede blik ook zelf hanteren. Bijvoorbeeld bij erfgoededucatie kunnen evenzeer kunsteducatieve aspecten aan bod komen. En omgekeerd. Je kan daar vaak niet echt een onderscheid in maken. De brede bril is dus best wel zinvol, wat niet wegneemt dat men altijd nog kan verfijnen.

De essentie van deze oefening, en van cultuureducatie in het algemeen, ligt uiteindelijk bij de omgang met mensen: hoe je ervoor kan zorgen dat je mensen in een leertraject brengt. Per slot van rekening gaat het erom dat je ieders talent naar boven haalt. Hoe leer je aandacht hebben voor de capaciteiten, de talenten die in een persoon schuilen? En hoe kan je deze vervolgens aan de oppervlakte brengen? Iemand mee helpen duidelijkheid te krijgen in wie hij of zij is, wat hij of zij van zichzelf verlangt, van de toekomst, van de wereld rondom, en hoe hij of zij zich verhoudt tot andere personen en andere culturen. Ja, daar draait het toch om.

Slotbeschouwing

Een vraag die voorlopig nog even open blijft is wat deze cultuurbrede oefening specifiek voor de erfgoededucator zal teweegbrengen. FARO hoopt althans dat deze beschrijving van het profiel cultuureducator er – minstens – voor kan helpen zorgen dat a) de taken die de erfgoededucator op zich neemt, zichtbaarder worden binnen de organisatie, b) dat deze taken meer zullen worden gevalideerd, c) dat de erfgoededucator meer greep krijgt op zijn of haar professionele ontwikkeling, en d) dat al wie vorming of opleiding voor erfgoededucatoren organiseert, specifiekere doelstellingen kan formuleren, wat de effectiviteit van de vorming alleen maar ten goede kan komen.

De bekendmaking van de beroepencluster cultuureducator zal het debat over de competenties waarover de (erfgoed)educatieve medewerker dient te beschikken alleszins verder op gang brengen. Een goede zaak, want het gaat om een bijzonder relevante vraag. Is het voor de educatieve medewerker aangewezen om zowel inhoudelijk als (ped)agogisch even sterk te staan? Waar bevindt zich dan het evenwichtspunt? Of volstaat het om een goede mix te hebben in een team van inhoudelijk experts enerzijds en van methodologisch sterke trekkers anderzijds? Kortom, welke richting moet het uit met de professionele ontwikkeling van de educatieve medewerkers/diensten?

Dat educatieve medewerkers over bepaalde inhoudelijke (culturele) competenties moeten beschikken, daar bestaat doorgaans geen twijfel over. Over de noodzaak aan (ped)agogische competenties evenmin, méér met dit grote verschil dat men er bij deze laatste vaker van uitgaat dat men dit facet van de job wel al doende zal leren. Indien we echter willen streven naar een optimale professionalisering van erfgoededucatie, dan moeten we deze (ped)agogische kant van het verhaal minstens even ernstig nemen. Vandaag de dag wordt van een educatieve medewerker immers niet langer verwacht dat hij of zij ‘gewoon maar’ kennis en informatie kan spuien. Even belangrijk is dat hij of zij de juiste methode weet te hanteren om het publiek (actief) te betrekken, om de beste (leer)effecten en de grootst mogelijke persoon-

lijke en sociale impact te genereren. Daarnaast zouden we als minimale vereiste mogen stellen dat hij of zij een persoonlijke visie op educatie kan formuleren en hantieren. En ook: dat hij of zij bereid is om zelf ook te blijven leren, of om met andere woorden zijn of haar eigen professionele ontwikkeling permanent ter harte te nemen.

Bent u van deze bovenstaande vereisten ten aanzien van educatieve medewerkers eveneens overtuigd? Of blijft het voer voor discussie? Uit de resultaten van de *Veldtekening cultuureducatie* konden we alleszins opmaken dat een grote meerderheid van het (bevraagde) erfgoedveld educatie als een essentiële opdracht ziet.⁷ Aan het belang van educatie wordt dus niet getwijfeld. Het blijkt echter wel dat we educatie tot nu toe nogal eenzijdig blijven inkleuren, namelijk op een sterk receptieve (mensen laten kijken, luisteren, lezen ...) en reflectieve (erover nadenken, praten, schrijven ...) manier. Daartegenover staat een meer actieve (mensen zelf laten experimenteren, doen ...) en productieve (mensen laten bedenken, maken, tonen ...) manier van educatie, en een dergelijke aanpak komt nog in veel (veel!) mindere mate tot uiting in de erfgoedpraktijk.⁸ Zou dit kunnen verklaard worden door de manier waarop we zelf zijn gevormd, meestal op kennisoverdrachtelijke wijze? Nochtans ligt de toekomst van educatie bij een actieve en (sociaal-)constructieve aanpak, conform ontwikkelingen binnen het onderwijs. “Maar hoe pak je dat dan in de praktijk aan?”, is dan vaak de volgende vraag. Door deze vraag te opperen, geeft men eigenlijk al impliciet aan aan welk type competenties het vaak nog schort ...

Om de gedachtewisseling echter – voorlopig – af te ronden nog even dit: we mogen hoe dan ook niet uit het oog verliezen waar het in deze hele oefening in competenties uiteindelijk om gaat: *de kwaliteit van de cultuur- of erfgoed-educatie*. En de professionaliteit van (educatieve) medewerkers is hiervoor nu eenmaal een niet te onderschatten randvoorwaarde. Dat werd al eerder aangetoond in Nederlands onderzoek.⁹ Kortom, redenen genoeg om niet te snel tevreden te zijn als het om professionele ontwikkeling van de educatieve medewerker gaat. ■■■■

Hildegardie Van Genechten is stafmedewerker participatie, educatie & bemiddeling bij FARO.

1. Tempera voert toegepast onderzoek uit over arbeid en sociaal beleid, www.tempera.be.
2. FARO maakte eveneens deel uit van de klankbordgroep die werd opgericht n.a.v. dit onderzoek, en behoorde tot de bevroegde respondenten.
3. L. VERMEERSCH, A. VANDENBROUCKE, *Veldtekening cultuureducatie. Beschrijvende studie met evaluatieve SWOT-analyse*, HIVA-KULeuven/Departement Cultuur, Jeugd, Sport en Media, 2011, www.cjism.vlaanderen.be/cultuur/downloads/vt-cultuureducatie-eindrapport.pdf. Ook erfgoedorganisaties werden bevroegd in dit onderzoek.
4. De inschaling en opname van beroeps- en onderwijskwalificaties (waarvan referentiekaders – zoals competentieprofielen – aan de basis liggen) in de Vlaamse Kwalificatiestructuur laat toe kwalificatiewegen (b.v. opleidingen, EVC-procedures ...) uit te tekenen, (leer)loopbanen te begeleiden, kwalificatiebewijzen te vergelijken en levenslang leren en het verwerven van kwalificaties te stimuleren. Zie ook het inleidend artikel in dit themanummer.

5. Alle informatie over deze activiteit wordt aangekondigd via de website over cultuureducatie van het Departement Cultuur, Jeugd, Sport en Media, www.vlaanderen.be/cultuureducatie.
6. J. SCHAUVLIEGE, P. SMIT, *Groeien in cultuur, conceptnota cultuureducatie*, 2011, www.cjism.vlaanderen.be/cultuur/downloads/conceptnota-groeien-in-cultuur.pdf.
7. L. VERMEERSCH, A. VANDENBROUCKE, *Veldtekening cultuureducatie. Beschrijvende studie met evaluatieve SWOT-analyse*, HIVA-KULeuven/Departement Cultuur, Jeugd, Sport en Media, 2011, www.cjism.vlaanderen.be/cultuur/downloads/vt-cultuureducatie-eindrapport.pdf, p.68.
8. Idem, pp. 76-77.
9. Dit werd aangetoond in een onderzoek naar een kwaliteitskader voor cultuureducatie waartoe het Ministerie OCW in 2011 opdracht gaf: C. OOMEN, M. REINIK, M. VAN DER GRINTEN, *Kwaliteitskader cultuureducatie door culturele instellingen: indicatoren en gebruik in de praktijk*, Ministerie van OCW, directie Kunsten, Utrecht, 2011. Zie ook: www.cultuurnetwerk.nl/cultuureducatie/kwaliteit/handreikingen.html#kwaliteitskader.

■ Foto boven: *Educatieve ruimte, Brussel Info Plein (BIP), Brussel, 2012* © FARO
Foto midden: *Krokuskriebelsactiviteit, art & marges museum, Brussel, 2012* © FARO
Foto onder: *Atelier, ABC Huis, Brussel, 2010* © FARO

In hoever moet erfgoededucatie competentieontwikkelen? Is ze dit niet al sinds jaar en dag? En als er dan nood is aan een omslag in het didactisch denken, hoe vertaalt die zich dan in de praktijk? In het kader van het Comeniusproject Aqueduct¹ werkten partners uit acht Europese landen een competentieontwikkende benadering voor erfgoededucatie uit. De vier Europese transversale sleutelcompetenties² gelden daarbij als objectief. Dit artikel beschrijft de uitgangspunten en benadering vanuit twee voorbeelden.

Competentieontwikkelen werken in erfgoededucatie, een Copernicaanse revolutie?

Inspiratie vanuit het Comeniusproject Aqueduct

TEKST Leen Alaerts & Ruth Wouters

Aqueduct: competenties en erfgoed

Met de doorbraak van de informatiesamenleving is competentieontwikkelen onderwijs uitgegroeid tot hét codewoord in onderwijsvernieuwing.³ Leraren en lerarenopleiders heroriënteren hun onderwijspraktijk in doelen, aanpak en inhoud. Deze evolutie laat ook erfgoededucatie niet ongemoeid. Herbronning is ook hier zinvol, maar wat betekent competentieontwikkelen onderwijs voor de praktijk?

Laten we starten met de definitie: een competentie omvat de combinatie van kennis, vaardigheden en attitudes. Hierbij gaat het niet om algemene vaardigheden, maar om het vermogen om in een bepaalde context, met voldoende kwaliteit, het juiste gedrag te stellen. Om dit te bereiken, vertrekt competentieontwikkelen onderwijs in de praktijk vaak vanuit een concrete taak en creëert daarbij een leeromgeving die “betekenisvol, vakoverschrijdend, constructivistisch, gericht op samenwerking en interactie, explorerend, reflectief en persoonlijk”⁴ is. Concreet:

leerlingen ontwikkelen samen met anderen kennis in een zo realistisch mogelijke situatie en kunnen hun leerproces benoemen en (bij)sturen. Ze geven waar mogelijk zelf vorm aan hun eigen leerproces. De leerkracht of erfgoedmedewerker fungeert eerder als ontwerper van een omgeving en als coach en minder als chauffeur of bron van kennis. Competentieontwikkelen erfgoededucatie stimuleert leerlingen dus in de eerste plaats om zelfstandig betekenis te geven aan erfgoed. Leerlingen bepalen zoveel mogelijk zelf hun leerproces: niet enkel ‘wat’ ze willen doen en ‘waarover’ ze willen leren, maar ook ‘hoe’ ze aan iets willen werken.

Staat dit concept van onderwijs haaks op wat er al leefde in de erfgoedsector? Niet helemaal. Erfgoededucatie omvatte van meet af aan een rijkdom aan betekenissen, voorbeelden en doelstellingen: de nadruk kan zowel liggen op het ontwikkelen van kritische zin als op het ontwikkelen van empathie. Cultureel erfgoed kan identiteitsvormend werken, maar vergt tevens een objectieve benadering. Kennis en inzicht over het verleden staan centraal en te-

gelijk is de eigen, hedendaagse bijdrage essentieel. Veel projecten werken lokaal, zij het liefst vanuit een breder, internationaal perspectief. Ook erfgoed zelf omvat een veelvoud aan artefacten, verhalen, gebouwen, gebruiken, landschappen, documenten of kunstwerken en digitaal erfgoed is in opmars. Om het begrip af te bakenen, wordt wel eens verwezen naar de definitie van de Raad van Europa (2006) die erfgoededucatie samenvattend omschrijft als: “een actieve, vakoverschrijdende onderwijsmethode gebaseerd op cultureel erfgoed in de meest ruime betekenis. (...) Erfgoededucatie integreert dus actieve onderwijsmethodes; maakt gebruik van de meest diverse communicatie- en expressiemiddelen; is een vorm van intercultureel onderwijs; wekt een honger naar kennis op; maakt nieuwsgierig en ontwikkelt creativiteit, autonomie, kritische zin.”⁵

Erfgoededucatie staat m.a.w. per definitie voor een innoverende onderwijsbenadering. De veelvormigheid en de rijkdom aan invullingen maakt erfgoed ook tot de ideale context om competentieontwikkelen te werken. Heel wat prachtige erfgoedprojecten, waaronder Cookies i.s.m. De Veerman⁶, werken aan waardevolle kerncompetenties als creativiteit, kritische zin, interculturaliteit en burgerschap. Toch blijft het moeilijk om radicaal te kiezen voor de betekenisgeving en de zelfsturing van de leerling. De meeste initiatieven steunen ondanks hun activerend karakter sterk op inbreng van erfgoedmedewerkers of leerkrachten. Het Aqueductproject doet een poging om meer ruimte in te bouwen voor leerlingen zelf.

Van 2009 tot 2011 werkten partners uit Oostenrijk, Nederland, Italië, Polen, Roemenië, Frankrijk en België een competentieontwikkelen benadering voor erfgoededucatie uit. Aqueduct is een multilateraal Comeniusproject dat het materiaal uit het voorgaande internationale erfgoedproject Hereduc⁷ heroriënteert. Het resultaat is een handboek met een beschrijving van de aanpak en 41 uitgewerkte en geselecteerde competentiegeoriënteerde erfgoedprojecten.⁸ Uit de variëteit aan goede voorbeelden is af te leiden dat het palet aan werkvormen en methodes uitgebreid is. Samengevat beschrijft het handboek vijf interessante benaderingen die vaak door elkaar gebruikt worden:

1. *Storyline approach* of verhalend ontwerpen
2. *Guided discovery* of begeleide ontdekking
3. Actie-leren
4. Coöperatief leren
5. Probleemgestuurd leren

Dit artikel gaat in op de twee eerste methodes aan de hand van twee pilootprojecten. De volledige beschrijving en meer info is terug te vinden in het handboek, raadpleegbaar in pdf en te bestellen via de website.

*Storyline approach*⁹

De eerste competentieontwikkelen methode die aan bod komt, is de *storyline approach* of het verhalend ontwerpen. Leerlingen doorlopen volgens die benadering een verhaallijn die bestaat uit verschillende episodes. Elk verhaalonderdeel werkt aan een aantal leerdoelen of resultaten die geïnstrueerd worden door middel van sleutel- ▶

■ Leerlingen van het Heilig Hart Heverlee bereiden tijdens hun project 'School in oorlog' aardappelen in de schil met melksaus en oorlogsmarsepein met het Oorlogskookboekje als inspiratiebron. © Aqueduct

“ Erfgoededucatie staat per definitie voor een innoverende onderwijsbenadering

vragen en diverse leeractiviteiten. De actieve inbreng en betrokkenheid van leerlingen staat centraal. De kinderen kleuren zelf in grote mate het verhaal in en werken daarbij intensief samen. Leraren en externe begeleiders hebben een coachende rol en blijven dus waar mogelijk op de achtergrond. Ze stellen vooral vragen en reiken mogelijke pistes of informatiekanalen aan, zonder de richting te bepalen. De methode leent zich uitstekend voor erfgoededucatie. Ook andere erfgoedprojecten, zoals het project ‘Buurten met erfgoed’, maken gebruik van de *storyline approach*.¹⁰

Deze benadering werd o.a. toegepast in het pilootproject dat liep in de Vrije Basisschool Vlierbeek. De leerlingen uit het vierde leerjaar, 9-10 jaar, werkten in dat project rond de eeuwenoude abdij van Vlierbeek, gelegen in Kessel-Lo nabij Leuven, waar hun school voor een deel is gevestigd.¹¹ We lichten de belangrijkste episodes van het verhalend ontwerp toe aan de hand van dit voorbeeld. Het project start met een prikkelende confrontatie: een officiële brief van de burgemeester waarin hij de leerlingen vraagt hem te helpen met de promotie van de abdij. Zo wordt meteen de eerste sleutelvraag geïntroduceerd. De leerkracht daagt de leerlingen uit om na te denken over die vraag en stuurt aan op het uitwerken van een tentoonstelling. In de volgende episodes en sleutelvragen doorlopen de leerlingen een stappenplan om toe te werken naar de tentoonstelling.

Episode 1: we zetten een tentoonstelling op!

In de eerste episode bevragen de leerlingen wat en wie nodig is om een tentoonstelling te organiseren door middel van brainstormsessies in kleine groepjes. Sleutelvragen zoals: Wat is een tentoonstelling? Wat hebben we nodig om een tentoonstelling op te zetten? Wat willen we tonen? Wie werkt er mee aan een tentoonstelling? sturen het klasgesprek. Taken en rollen worden vervolgens in plenum aan het bord gebracht.

Op het einde van deze eerste activiteit deelt de leerkracht een document voor zelfevaluatie uit over de capaciteiten en talenten van de leerlingen. De Europese sleutelcompetenties zijn hierin op leerlingenmaat geformuleerd. Leerlingen reflecteren individueel over stellingen als: “ik kan naar de andere leerlingen in mijn groep luisteren, ik kan mijn eigen mening en gevoelens op een duidelijke manier verwoorden, ik kan verstandige keuzes maken”. In de loop van dit project zullen de leerlingen zichzelf vier keer evalueren.

Episode 2: wat weten we al?

De leerlingen worden vervolgens medewerkers van de tentoonstelling. Ze werken samen in kleine groepjes om

na te denken over de inhoud. Ze brainstormen over wat ze al weten over de abdij en formuleren vragen die ze nog willen oplossen. De leerkracht leidt deze brainstormactiviteit aan de hand van enkele sleutelwoorden zoals: ‘De abdij in het verleden’, ‘Het kerkhof’, ‘Wie leefde en leeft in de abdij?’, ‘De abdijgebouwen’ ... Met deze oefening krijgt de leerkracht een goed zicht op de voorkennis van de leerlingen over de abdij maar ook op welke vragen leerlingen zich nog stellen over de abdij, de bewoners, haar verleden en de abdij vandaag.

Episode 3: de abdij van Vlierbeek: vroeger en vandaag

Hoe kunnen we een antwoord vinden op onze vragen over de abdij? Met deze sleutelvraag gaat de leerkracht verder. De leerlingen denken na over verschillende informatiebronnen die ze kunnen raadplegen: een boek over de abdij lezen, kaarten en foto’s zoeken, zelf foto’s nemen, mensen interviewen uit de buurt ... Een mogelijkheid die zo door leerlingen zelf voorgesteld wordt – maar ook door de leerkracht voorzien werd – is een interview afnemen van iemand die veel over de abdij weet. Dus nodigen de leerkracht en de leerlingen een expert uit van de Heemkundige Kring Vlierbeek. Hij vertelt de klas het verhaal van de abdij, van de verschillende gebouwen, welke monniken er vroeger leefden en hoe die leefden. Hij heeft heel wat beeldmateriaal meegebracht en natuurlijk mogen de leerlingen ook vragen stellen.

Episode 4: een tentoonstelling over de Abdij van Vlierbeek

Aansluitend kiezen de leerlingen een onderwerp waarin ze geïnteresseerd zijn en dat ze verder willen uitdiepen voor de tentoonstelling. Dit gebeurt klassikaal. Bedoeling is dat de leerlingen zelf een onderwerp kunnen kiezen dat hen echt aanspreekt en waarin ze zich willen verdiepen.

Episode 5: onze tentoonstelling over de abdij van Vlierbeek

Vanaf dan werken de leerlingen in kleine groepjes. Ze moeten nadenken over hun onderwerp en ook hoe ze dit willen voorstellen tijdens de tentoonstelling. De leerlingen brengen heel wat ideeën aan: de ‘rampen’ en de ondergang van de abdij, het leven van de laatste monniken en hun graven op het kerkhof, de figuur van Willem van Oranje, de verschillende abdijgebouwen, de oude toegangspoort die gerenoveerd werd ...

Ze hebben ook heel wat creatieve ideeën over de presentatie van hun onderwerp: een toneelstuk, een model in legoblokjes nabouwen, monniken in klei vormgeven, een fotocollage maken, een tekening maken van een abdijgebouw ... Diverse informatiebronnen en verschillende materialen zijn aanwezig in het klaslokaal. Leerlingen mogen ook de abdij bezoeken, mensen die in de omgeving van de abdij wonen interviewen en foto’s en schetsen maken.

De bedoeling is hier niet een ‘complete’ tentoonstelling te maken die een volledig beeld geeft van de site en geschiedenis van de abdij, maar om leerlingen in de eerste plaats zelf ideeën te laten voorstellen, keuzes te laten maken en

naar eigen interesse helemaal zelf een onderwerp te laten uitdiepen, zowel wat inhoud als daarna vormgeving betreft.

Episode 6: de organisatie van onze tentoonstelling over de abdij van Vlierbeek

Nadat de inhoud van de tentoonstelling uitgewerkt is, confronteert de leerkracht de klas met vragen als: "Wat moeten we nu doen om onze tentoonstelling te organiseren? Hoe kunnen we deze tentoonstelling bekendmaken binnen de school en in de omgeving?" De leerlingen zelf brengen ideeën aan om ruchtbaarheid te geven aan hun tentoonstelling. Opnieuw wordt er in kleine groepjes gewerkt aan uitnodigingen, posters, een grondplan. Hierbij kunnen leerlingen kiezen voor een rol als medewerker van de organisatie die de praktische voorbereidingen in goede banen moet leiden of als medewerker van het reclamebureau dat publiciteit moet maken voor de tentoonstelling.

Episode 7: rondleiding door de tentoonstelling

Tot slot denken de leerlingen na over wat ze willen vertellen aan de bezoekers van de tentoonstelling. Ze oefenen hun korte presentatie en bouwen hun deel van de tentoonstelling op. De leerlingen van het derde leerjaar werden uitgenodigd voor een repetitie. Na school kunnen ook de ouders en andere leerlingen de kleine tentoonstelling bezoeken. Tijdens het weekend is de tentoonstelling ook te bezoeken n.a.v. Carrousel, een jaarlijks lokaal cultureel evenement.

Terugblik en slotreflectie

Na afloop van de tentoonstelling reflecteren de leerlingen in een kringgesprek met de hele klas over het project. De vragen van de zelfevaluatie worden gepresenteerd en nieuwe vragen worden toegevoegd, zoals: "Als je aan zelfevaluatie denkt, wat is er dan nog steeds moeilijk voor jou? Wat heb je geleerd over jezelf gedurende dit project? Kijk je nu op een andere manier naar de abdij?" De leerlingen beantwoorden de vraag eerst zelf en vragen dan aan een andere leerling om te reageren.

Guided discovery¹²

Een andere methode om competentiegerichte erfgoededucatie mogelijk te maken is *guided discovery* of begeleid ontdekken. Erfgoededucatie neemt in schoolcontext vaak de vorm aan van een project waarin een uitstap naar een erfgoedplaats of een andere erfgoedervaring centraal staat. Projectmatig onderwijs is echter niet altijd competentieontwikkellend: de hele klas legt dezelfde uitstap af en doet daarbij op een al dan niet actieve manier kennis op over het verleden of de site. De *guided discovery* of de begeleid ontdekking trekt die gesloten opeenvolging van activiteiten open door meer keuzemogelijkheden en reflectiemomenten in te bouwen. Op die manier wil de methode meer ruimte creëren voor de persoonlijke interesses en eigen ervaringen van leerlingen.

De vier fases uit projectonderwijs (motivatie – brainstorm – actie – presentatie) krijgen daarbij een ruimere

■ De onverwachte komst van een oude oorlogsjeep en een Amerikaanse militaire ambulance uit 1945 op de speelplaats introduceert bij de leerlingen van het Heilig-Hart Heverlee het project 'School in oorlog'. Wat komen de voertuigen doen en waarom? © Aqueduct

invulling. De *guided discovery* bestaat uit vijf fases: confrontatie – input – reflectie – actie en demonstratie. We illustreren in dit artikel iedere fase aan de hand van het project 'School in oorlog'.¹³ De eerstejaars van het Heilig Hart Heverlee, nabij Leuven, werken in dat project een hele dag rond de Tweede Wereldoorlog op hun school. Dit was een zeer interessante periode in de schoolgeschiedenis: er zaten joodse meisjes ondergedoken op de school, het schoolleven was hard en onzeker en bovendien gebruikte het Britse leger de schoolgebouwen tijdens de bevrijding als een militair hospitaal. Als gevolg daarvan bevindt er zich een groot militair kerkhof naast de school. Vandaag wandelen en sporten de leerlingen er zonder zich ervan bewust te zijn hoe of waarom deze graven er zijn. Dit project wil hier aan werken.

Fase 1: confrontatie

De leerlingen verzamelen 's morgens op de speelplaats. Plots rijden een oude oorlogsjeep en een Amerikaanse militaire ambulance uit 1945 de speelplaats op. Er rijzen onmiddellijk heel wat vragen: wat, waarom, hoe? De leerlingen vormen groepjes van vier en na een korte introductie denken ze na over wat ze al over de oorlog weten en willen weten. Ze schrijven in groepjes van vier vragen op als: "Wat eten soldaten? Waren er ook vrouwen bij betrokken? Waren de lessen moeilijk in die periode? Waren er veel bommen? Waar verborgen ze de joodse meisjes? Hoe wisten ze waar de gewonde soldaten waren?" Door leerlingen te confronteren met een ongewone ervaring of probleem, wil de *guided discovery* vragen oproepen. Vanuit die vragen kiezen leerlingen vervolgens voor een activiteit rond een deelthema. Iedere leerling krijgt in dit project de mogelijkheid om twee van de vier trajecten te volgen. Elk groepslid moet een andere activiteit volgen en dus onderhandelen leerlingen in hun groepje wie wat volgt. ▶

“ Erfgoedorganisaties fungeren niet enkel als toeleveraars van materiaal of als gids

Fase 2: input

In deze fase doen leerlingen een erfgoedervaring op. In het pilootproject kunnen de leerlingen kiezen uit vier inputtrajecten. Er is een traject over het militair hospitaal, een traject over het schoolleven tijdens de oorlog, een traject over het soldatenleven en een traject over een ondergedoken joods meisje.

In de uitwerking van de routes streeft de *guided discovery* naar zoveel mogelijk variatie: het type erfgoed is divers; leerlingen werken op ongewone locaties; begeleiders voorzien uiteenlopende leeractiviteiten. Op die manier spreekt een project verschillende leerstijlen aan. Samenwerking tussen verschillende partners is daarbij onontbeerlijk. In het project 'School in Oorlog' werkt het Heilig Hart Heverlee samen met de lerarenopleiding KHLuven, de erfgoedorganisatie Cultureel erfgoed Annuntiaten Heverlee en de re-enactmentgroep De Patton Drivers-Leuven Centraal.

De eerste route loopt door een zaal die volledig ingericht is als een militair hospitaal. De re-enactment brengt tal van authentieke voorwerpen uit de Tweede Wereldoorlog aan en vertelt gepassioneerd over de operaties, de medicijnen en de soldaten uit die tijd. Vooral het verhaal van de 19-jarige Amerikaanse vliegenier Otto Carbone, die uit een neerstortend vliegtuig is gesprongen in Leefdaal en verzorgd werd in hun school, is voor veel leerlingen beklijvend. De tweede route wordt begeleid door de erfgoedorganisatie en loopt door het archief in de school. Leerlingen voeren een gesprek met een voormalige zuster-lerares die hen vertelt over het leven op school tijdens de oorlog. Vervolgens duiken ze het archief in en onderzoeken ze objecten die het verhaal van de zuster beamen of weerleggen. In een derde route fietsen de leerlingen naar het militaire kerkhof naast de school. Ze ontcijferen de symbolen op de graven, zoeken persoonlijke gegevens op over de soldaten en lezen verhalen over gevechten waarin ze sneuvelden. Tot slot vertelt de vierde route het verhaal van een joods meisje. Ze zat ondergedoken in de school en haar correspondentie met de school en haar valse doopdocument zijn bewaard. De leerlingen leven zich in in haar situatie door middel van filmfragmenten uit *Au revoir les enfants*, romanfragmenten en gesprekstechnieken.

Fase 3: reflectie

In de derde fase bespreken de leerlingen hun ervaringen. Ze komen terug samen met de groepjes uit de eerste fase. Iedere leerling heeft andere ervaringen, blikt terug op de vragen die hij of zij zich stelde en vertelt de anderen over de gevolgde route. Vervolgens schrijven de leerlingen op

wat het meest indruk op hen maakte. In de reflectie komen bevindingen naar voren als: “Ze gooiden mensen uit een vliegtuig”, “Het leven van een soldaat was echt niet fijn”, “De kinderen wisten niets over hun ouders”, “Je moest als jood in die tijd echt in angst leven”, “Mensen stierven in onze klaslokalen!”

Vervolgens doen de twaalfjarigen reflectie-oefeningen rond de Europese sleutelcompetenties. Ze maken metaforen over hoe ze samenwerken, bijvoorbeeld: “Ik ben zoals een kapitein, ik geef graag bevelen.” Of: “Bij anderen ben ik zoals een plant, stil en verlegen. Misschien zou ik meer moeten zeggen.” Ze denken na over hoe ze initiatief nemen en schrijven op wat ze graag willen doen en wanneer. Van daaruit beslissen ze wat ze in de namiddag willen doen.

Fase 4: actie

In de vierde fase werken leerlingen naar een demonstratie toe. Daarbij dringt de *guided discovery* aan op een variatie in mogelijke activiteiten. Leerlingen krijgen verschillende opties om de doelen die ze hebben vooropgesteld te bereiken. In het Heilig Hart kiezen leerlingen uit vier mogelijke activiteiten: een oorlogsmaltijd koken aan de hand van oude kookboeken, filosoferen over oorlog en vrede, een theaterscène ontwikkelen over oorlog of een tentoonstelling uitwerken.

Binnen de verschillende activiteiten voorzien de begeleiders opnieuw een grote variatie in leeractiviteiten en graad van begeleiding. Zo kunnen leerlingen tijdens het uitwerken van de tentoonstelling kiezen om een korte biografie van soldaten te schrijven, voorwerpen en afbeeldingen uit het archief te commentariëren, bijschriften bij grote spandoeken met foto's te maken of de plattegrond van het hospitaal te reconstrueren en naamkaartjes op de klaslokalen te bevestigen. Ook in de dramasessie zijn er verschillende mogelijkheden: sommige leerlingen werken op basis van teksten geïnspireerd op jeugdboeken, anderen werken vrijer en krijgen improvisatietechnieken, nog anderen werken met personages. Allen werken ze een eigen scène uit en doen daarbij doorleefde inzichten over de oorlog op. Tijdens de uitwerking krijgen ze bovendien de kans om te skypen met de Amerikaanse veteraan Otto Carbone.

Fase 5: demonstratie

In de laatste fase presenteren leerlingen wat ze gedaan hebben, maar ook hoe ze het geheel hebben ervaren. De demonstratie bestaat niet alleen uit het voorleggen van de resultaten, maar vooral uit het evalueren van de eigen leerdoelen. Metacognitie opbouwen is essentieel. In het Heilig Hart Heverlee gidsen de leerlingen hun medeleerlingen doorheen de tentoonstelling, delen de filosofen hun inzichten aan de hand van een zelfgemaakt schilderij, spelen de acteurs hun stuk en laten de koks hun menu's proeven, maar dat is niet alles. De leerlingen benoemen eveneens welke competenties ze verder ontwikkelden. In dit project leverde die reflectie onder andere de volgende reacties op: “We moesten veel samenwerken, het was fijn en het verliep vlot.” “Ik werkte aan initiatief nemen, maar

minder aan andere dingen omdat ik niet zoveel ideeën had.” “Ik werkte niet aan mijn leervermogen omdat ik het beu was.” “Ik toonde respect voor materiaal en personen.”

Kortom, iedere betrokkene heeft dit als een intens en rijk project ervaren. In maart 2012 vond een vervolgproject plaats.

Besluit

Waarin zit nu de meerwaarde van dit type erfgoedprojecten? Zonder twijfel is dit het sterke partnerschap tussen onderwijs en erfgoed. In de Aqueductprojecten werken en denken mensen uit beide sectoren als volwaardige partners langere tijd samen. Erfgoedorganisaties fungeren niet enkel als toeleverders van materiaal of als gids. Leerkrachten kijken niet aan de zijlijn toe bij een bezoek. Onderwijs en erfgoed geven samen vorm aan een leeromgeving. Daarbij waken beide over de inhoud, de doelen en de juiste attitudes ten aanzien van erfgoed. Niet zelden geldt die positieve ervaring als een openbaring: plots komt een zee aan educatieve erfgoedmogelijkheden aan de oppervlakte. Ria Christens, Cultureel erfgoed zusters Annuntiaten Heveree, omschrijft haar ervaring als volgt:

“Dit project maakte mij meer dan ooit bewust van de maatschappelijke opdracht en troeven die we hebben als lokale of regionale erfgoedorganisaties in dit perspectief van levenslang leren. Het erfgoed dat we onder onze hoede hebben is van onschatbare waarde, veel meer dan om het even welke digitale erfgoedbank. Het leent zich in het onderwijs tot vakoverschrijdend werken met alle leeftijdsgroepen. Ons aanbod is laagdrempelig, het is vlakbij, het kan een breed draagvlak vinden. Onze medewerkers zijn vaak vrijwillig maar daarom niet minder competent met betrekking tot het erfgoed dat we ontsluiten en zeker zeer gedreven.”¹⁴

Daarnaast geldt het enthousiasme van de leerlingen in de pilootprojecten ongetwijfeld als tweede uiterst belangrijke troef van deze benadering. Leerlingen krijgen de gelegenheid om zelf te ontwerpen, de kelderdepots in te duiken, te zoeken en te vinden, te vragen en te checken, kortom, actief aan de slag te gaan. Dit maakt de historische sensatie oneindig veel sterker. Kinderen en jongeren nemen verantwoordelijkheid op zich en zijn verplicht om zelf na te denken en te demonstreren. Een competentieontwikkende erfgoedbenadering biedt dus wel degelijk een antwoord om de soms magere intrinsieke motivatie – vaak ingegeven vanuit onwetendheid – om te buigen. Juist omdat de focus in extremis ligt op inleving, eigen verwerking en meervoudigheid wordt ook de erfgoedervaring *an sich* sterker.¹⁵

Om die keuze voor de leerling in de praktijk om te zetten, kunnen onderstaande handvatten een leidraad vormen voor competentieontwikkende erfgoedprojecten:

- maximaliseer de keuzevrijheid en verantwoordelijkheid van leerlingen;
- werk coöperatief: laat leerlingen overleggen en samenwerken;

■ Foto boven: Leerlingen creëren een toneelstuk op basis van scènes in jeugdboeken. © Aqueduct

■ Foto midden en onder: Leerlingen van de Vrije Basisschool Vlierbeek werkten in een project rond de Abdij van Vlierbeek. Ze stellen zich vragen omtrent de abdij vroeger en nu en bereiden samen een tentoonstelling voor. © Aqueduct

- voorzie zoveel mogelijk variatie in types erfgoed en werkvormen;
- verwerk persoonlijke ervaringen en concrete verhalen;
- bouw voldoende reflectiefases in die zorgen voor een meta-kijk op het leerproces;
- laat ruimte voor open en gevarieerde eindproducten;
- zorg waar mogelijk voor een gedifferentieerde sturing, niet iedere leerling werkt even zelfstandig.

De positieve ervaringen nemen echter niet weg dat de methode ook pijnpunten heeft. Gedifferentieerd werken aan competenties als reflectie, zin voor initiatief en ontwikkeling van creativiteit zijn geen evidentie. Uit een screening van de Aqueductprojecten blijkt dat de pilootprojecten heel wat competentieontwikkende kenmerken vertonen, maar in de praktijk te vaak vasthouden aan sturing.¹⁶ Het blijkt heel moeilijk om leerlingen consequent in het centrum van de leeromgeving als initiatiefnemer, bron van ideeën en onderzoeker te plaatsen. Wellicht heeft dit te maken met de prille ontwikkeling van competentiegeoriënteerd onderwijs. Zowel leerkrachten, erfgoedmedewerkers als leerlingen zijn weinig gewend aan deze aanpak, waardoor de leerprocessen niet altijd de nodige diepgang bereiken.

Ook evaluatie en langetermijndenken blijft een zwak punt in de Aqueductvoorbeelden. Hoewel reflectie in de kern staat, bleven de meeste projecten te vrijblijvend. Er was geen sprake van normering of summatieve evaluatie. Enkel tijdens de projecten werden leerlingen in hun keuzes en te overwinnen moeilijkheden bijgestuurd. De persoonlijke en groepsontwikkeling op lange termijn werd ook niet opgevolgd.

Een derde bedenking behelst de praktische haalbaarheid. Competentieontwikkend werken vergt een grote flexibiliteit en een ruime bagage. Een uitgebreide verkenning en intensieve didactische uitwerking zijn noodzakelijk. Het werken in kleine groepen en met verschillende trajecten is onontbeerlijk. Het risico bestaat dat wanneer je je groep gaat uitbreiden, je daarop moet inleveren. Uiteraard zijn de methodes ook in kleinschalige acties of initiatieven toepasbaar, maar de uitwerking blijft tijdsintensief. Zonder een sterk partnerschap en een grote bereidheid en werkracht bij de onderwijs- en erfgoedsector is deze aanpak niet haalbaar. De inzet van vrijwilligers op verschillende niveaus is bijna een *sine qua non*. Met weinig middelen kunnen wonderen verricht worden, maar zonder middelen wordt het in de praktijk een moeilijk verhaal. Een knipoogje naar de Vlaamse, regionale en lokale overheid is hier niet veraf. Erfgoed is een ideale context om een pioniersrol te spelen in competentieontwikkend onderwijs. Vice versa laat competentieontwikkend werken in erfgoededucatie toe om meer diepgaande leer-effecten en een groter enthousiasme bij leerlingen te bereiken. Deze trein missen zou een gemiste kans zijn. Mits de nodige omkadering is het denkproces zonder twijfel de moeite waard. ■■■■

Leen Alaerts en Ruth Wouters, lectoren KHLeuven, departement Lerarenopleiding
Met dank aan de coauteurs: Ria Christens, Cultureel erfgoed zusters Annuntiaten Heverlee; Rebecca Gysen, Erfgoedcel Leuven; Jo Van Dessel, lector KHLeuven, departement Lerarenopleiding.

1. De basisdoelstelling van het Comeniusproject Aqueduct is het verwerven van de Europese transversale sleutelcompetenties doorheen erfgoededucatie met als doelgroep leerlingen van 6 tot 14 jaar. Aqueduct is een LLL-Comenius-project (2009-2011) onder coördinatorschap van Guy Tilkin en Renilde Knevels van Landcommanderij Alden Biesen. Partners uit onderwijs en erfgoed werkten samen een theoretisch kader, methodieken en projecten uit rond competentiegerichte erfgoededucatie. Voor meer info, zie www.the-aqueduct.eu.
2. De transversale competenties zijn een onderdeel van het Europese raamkader (2006) dat afstemming nastreeft op het terrein van onderwijs en opleiding van de verschillende lidstaten. De acht Europese sleutelcompetenties zijn: communicatie in de moedertaal; communicatie in vreemde talen; wiskundige competentie en basiscompetentie op het gebied van exacte wetenschappen en technologie; digitale competenties; leercompetenties; sociale en burgerschapscompetenties; ontwikkeling van initiatief en ondernemerschap; cultureel bewustzijn en culturele expressie. De vier laatste competenties gelden als de transversale sleutelcompetenties. Meer info: EUROPEAN COMMISSION, *Key competences for lifelong learning - a European Reference Framework*. Education and Culture DG, LLL programme, Brussel, 2007; Nederlandsestalige brochure: EUROPESE COMMISSIE, *Sleutelcompetenties voor levenslang leren, een Europees referentiekader*. DG Onderwijs en cultuur, LLL-programma, Brussel, 2006.
3. Enkele bronnen om de lezer op weg te zetten bij het verkennen van competentieontwikkend onderwijs zijn:
  - VLOR-PUBLICATIE, *Competentieontwikkend onderwijs. Een verkenning*. Antwerpen, Garant/Vlor, 2008.
  - F. DOCHY & G. NICKMANS, *Competentiegericht opleiden en toetsen. Theorie en praktijk van flexibel leren*. Den Haag, Lemma, 2005.
  - M. RITZEN & M. HEZEMANS, 'Het ontwerpen van kennisrijk competentiegericht onderwijs', in: *Thema*, 3 (2006), p. 10-15.
  - J. FRANSEN, 'Je groeit in het (competentiegericht) onderwijs. Pleidooi voor een gefaseerde leerroute naar volwaardige competenties', in: *VELON Tijdschrift voor leraren-opleiders*, 28(2), p. 31-38.
  - K. CARNEL & I. BOGAERTS, *Competentiematrix bachelor in het onderwijs: lager onderwijs*. Leuven, Acco, 2008.
  - L. VAN DEN WIJNGAERDE, L. HERMANS & K. CARNEL (in press), *Competenties! En wat nu? Praktische instrumenten voor het hoger onderwijs*. Tielt, Lannoo Campus.
4. Sleuteleigenschappen van competentieontwikkend onderwijs staan beschreven in: J. VAN LAKERVELD, I. GUSSEN, E.A., *Aqueduct, Competentiegericht onderwijs in een erfgoedcontext*. Bilzen, Alden Biesen, 2011, p. 18-19.
5. Definitie geciteerd uit: A. SCHRAMME, *Erfgoededucatie in het Vlaamse onderwijs, Erfgoed en onderwijs in dialoog*. Brussel, VIOE, agentschap Kunsten en Erfgoed, Canon cultureel, 2006, p. 24.
6. Voor meer informatie, zie: www.veerman.be/cookies
7. Voor meer informatie, zie: www.hereduc.net. Het handboek is als pdf-document terug te vinden op de website en gepubliceerd in o.a. het Nederlands.
8. Voor voorbeelden uit andere partnerlanden en de volledige beschrijving van de visie en de benadering verwijzen we naar de projectwebsite en het handboek. Dit is in het Engels en het Nederlands te downloaden en te bestellen: J. VAN LAKERVELD, I. GUSSEN, E.A., *Aqueduct, acquiring key Competences through heritage education*. Bilzen, Alden Biesen, 2011, p. 135.
9. Meer informatie over *storyline approach* + verhalend ontwerpen, zie: www.storyline-scotland.com. J. GERVEN, J. LETSCHERT, *De storyline approach. Over thematisch onderwijs in de vorm van verhalen*. Stichting Leerplanontwikkeling, Enschede, 2005.; E. Vos, P. DEKKERS, E. REHORST, *Een draaiboek: Verhalend ontwerpen in de praktijk. Aan de tekentafel*. Wolters-Noordhoff, 2007, 3de druk.
10. Buurten met erfgoed is een lopende actie van Omroerend Erfgoed, FARO, Canon Cultuur en Educatie voor Duurzame Ontwikkeling voor het basisonderwijs. Meer informatie verkrijgt u via jan.vandenbosse@rwo.vlaanderen.be.
11. Het project werd tevens beschreven in het artikel voor *Leerrijk*: L. ALAERTS, R. WOUTERS, J. VAN DESSEL, 'Juf, er ligt een brief in de klas', in: *Leerrijk*, 26 juni 2012, www.leerrijk.be/Artikels/index.aspx?List=967b123550DC-322E-4E44-A7AA-EE47B5EFE78E967d81D9%2fLeerrijk%2fArtikels%2fAlaertsVanDesselWoutersVerhalendOntwerpenPraktijkvoorbeeld.docx&Site=http%3a%2f%2fpiowsw.plantyn.int%2fLeerrijk Dit project werd uitgewerkt onder begeleiding van Jo Van Dessel, lector KHLeuven, partner in het project, i.s.m. de basisschool, Dieter Peeters (directeur) en de Heemkundige kring Vlierbeek, Paul Cockx.
12. Meer informatie over projectonderwijs: H. BAERT, L. BEUNENS & L. DEKEYSER, *Projectonderwijs, sturen en begeleiden van leren en werken*. Leuven, Acco, 2002.; K. STRUYVEN, S. JANSSENS, *Begeleid zelfstandig leren via activerende werk- en toetsvormen, handleiding voor leerkrachten en onderwijskundigen*, Antwerpen, De Boeck, 2007.; M. BECKERS (red.) *Samen aan de slag. Klein praktijkboek voor actief en zelfstandig leren*. Eindhoven, Lecturis, 1999.
13. Dit project werd uitgewerkt onder begeleiding van Leen Alaerts, lector KHLeuven, partner in het project, i.s.m. Ria Christens van Cultureel erfgoed zusters Annuntiaten Heverlee, de eerste graad HHH, Sonia Crabbé (directie), Re-Enactmentgroep Patton drivers Leuven Centraal.
14. Uit rede uitgesproken op boekpresentatie Nederlandsestalige uitgave Handboek, 18 januari 2012.
15. K. WILS, 'Geschiedisonderwijs en erfgoed: een terreinverkenning', in: *Hermes, tijdschrift van de vereniging Leraren geschiedenis Mavo*, PAV, Cultuurwetenschappen, jg. 14, nr. 47, maart 2010, blz. 1-6. Wils houdt in haar artikel een pleidooi voor erfgoededucatie die gericht is op historisch bewustzijn en historische kritiek. Daarbij uit ze enige reserves ten aanzien van erfgoed- en herinneringseducatie die hier niet aan werkt. Ze verwijst in dit artikel tevens naar onderzoek dat aantoonde dat de motivatie voor erfgoed bij leerlingen in de praktijk vaak beperkt is.
16. I. GUSSEN & J. VAN LAKERVELD, *Erfgoed als voertuig voor het verwerven van competenties voor een levenlang leren*. Paper Conferentie Cultureleeducatie, Rotterdam, juni 2012.

Hoe meer jongeren naar het museum krijgen? Simpel: gééf ze het gewoon. "Merci", zeiden tien Antwerpse jongeren tussen 15 en 25 jaar. Dankzij het project 'MAS in Jonge Handsen' hebben ze nu inzage in het depot, mogen ze al eens zelf exposeren en kunnen ze net zoals alle MAS-werknemers zwaaien met een eigen toegangsbadge. Als vrijwilligers moeten deze jongeren nu ook andere jongeren verleiden tot de museumcollectie. Zeiden we 'simpel'? Akkoord, het MAS kwam niet zomaar in jonge handen. De kunst-educatieve organisatie De Veerman hielp een handje, met een intensief opleidingstraject ...

MAS

in jonge handen

TEKST Wouter Hillaert

■ Activiteit 'De collectie leren kennen': objecten uit de collectie worden vertaald in bewegingen die worden samengevoegd tot een choreografie. © De Veerman

■ Activiteit 'De collectie observeren': aan de hand van cadavre exquis worden al tekenend fragmenten van objecten geassembleerd tot een nieuw beeld. © De Veerman

Stel u een gewone zaterdag voor in het MAS. De roltrappen voeren bij bosjes bezoekers aan, die zich druppelsgewijs verdelen over de vaste tentoonstellingen op elke verdieping. Boven gekomen op een van de etages, waar toeristen en Sinjoren alweer een ander prachtig uitzicht op Antwerpen te zien krijgen, duiken in de glazen welvingen van de ramen ineens dansende jongeren op, terwijl hun leeftijdsgenoten even verder op de overloop ingespanssen toekijken. De jongeren voeren choreografische bewegingen uit, versnellen en vertragen, schuiven zo alweer een volgende welving in. Bezoekers vergeten er even hun bezoek bij en houden halt bij de spontane danssequenties. Ze werpen een verwonderde blik. Wat is hier aan de hand?

Wat zich afspeelt, is een van de trajectmomenten van De Veerman met de tien jongeren van 'MAS in Jonge Handen'. Doel van dit traject is hen *feeling* te doen krijgen voor de uitgebreide collectie van het museum, zodat zij er later met allerhande eigen activiteiten ook andere jongeren voor kunnen prikkelen. Deze dansende jongeren vormen met andere woorden het stoottroepje van de hoge betrachtting van het MAS om een *jongerenmuseum* te worden: een plek waar jonge mensen met heel diverse achtergronden zich snel thuis voelen, waarmee ze zich kunnen identificeren. Hoe breng je de tien ambassadeurs in die verantwoordelijke positie, met de juiste *goesting* en expertise rond het museum dat ze 'in handen hebben gekregen'?

Hier, op deze zaterdag, worden de jongeren van 'MAS in Jonge Handen' publiek 'getraind'. Ze hebben zelf voorwerpen kunnen kiezen uit de geëxposeerde tentoonstellingen – een staf, een Afrikaans masker, objecten uit het vroegere Scheepvaartmuseum, noem maar op – en zijn door choreograaf Eric Raeves uitgedaagd om die objecten te vertalen naar bewegingen. Ze *belichamen* de betekenis ervan voor zichzelf. Zo komen ze tot een heel ander begrip van de collectie dan tijdens een brave rondleiding waarbij een gids met nasale stem alles van naaldje tot draadje uit de doeken doet. Deze veel creatievere toe-eigening typeert de hele kunsteducatieve aanpak van De Veerman. Kennis rond kunst is hier niet het resultaat van rationele overdracht, maar van een persoonlijke verkenning vanuit artistieke prikkels.

Educatie = emancipatie

Dat maakt van het brede project 'MAS in Jonge Handen', en van het traject van De Veerman daarbinnen, bijzondere en zelfs vernieuwende voorbeelden van museumeducatie voor de jeugd. In vele Belgische musea blijft het aanbod voor kinderen en jongeren immers nog vaak een verplicht nummer om een goede beurt te maken bij de subsidiegever, of een extraatje naast de eigenlijke museumwerking. Ook de gebruikte methodieken blijven opvallend traditioneel: rondleidingen voor scholen, educatieve lesmappen, op zijn best een uitgeschreven zoektocht door de zalen. Er wordt niet gedacht vanuit de jongeren zelf, maar vanuit

het – vaak oubollige – jongerenbeeld van de dienst publiekswerking over ‘wat jongeren wel zal aanspreken’.

‘MAS in Jonge Handen’, tijdelijk mee aangestuurd door De Veerman, is een ander verhaal. Het belangwekkende eraan is zelfs niet zozeer dat jongeren het museum in handen krijgen, maar dat het museum zichzelf uit handen gééft, en dat de begeleidende kunsteducatieve organisatie stap voor stap meer loslaat. Je eigen expertise en doelen zo laten ‘kopen’ is minder evident dan het lijkt. Maar dit project gaat dan ook om emancipatie, in plaats van om educatie. Hoe hebben het MAS en De Veerman dat juist aangepakt, vanuit welke visie en met welk effect?

Het MAS als jongerenmuseum

Fundamenteel voor de krachtbron die ‘MAS in Jonge Handen’ kan zijn voor het hele museum, is de prioritaire keuze die de directie er altijd voor heeft gemaakt. Van bij de eerste plannen voor het MAS werd ingecalculiseerd dat het museum deel moest worden van de leefwereld van jongeren. Het ging de verantwoordelijken niet zomaar om de 25% jongeren tussen 15 en 25 jaar die min of meer cultuurgeïnteresseerd zijn, maar ook om de 75% anderen. Al in 2005 werden met middelen uit het Stedenfonds drie parttimed medewerkers en een inhoudelijke adviseur aangesteld om het MAS, ruim vijf jaar voor zijn opening, te profileren naar jongeren. Een jaar later verscheen – na een intensief onderzoekstraject met een breed expertisenetwerk – het rapport *Kies*, met 146 aanbevelingen voor een jongerenvriendelijk MAS. Een van de centrale aandachtspunten werd geformuleerd als: “Zet jongeren in de *driver’s seat!*”: “Medeplichtigheid is het kernwoord. Betrek jongeren zo vroeg mogelijk bij zoveel mogelijk facetten van je werk en het rendement wordt vele malen groter in verhouding tot de energie die je er zelf in stopt. Vertrouw jongeren het MAS-stuur toe en parkeer jezelf in de pitstop als mentor, coach en animator. Laat jongeren programmeren, een deel van de website onderhouden, video-interviews maken, podia opbouwen, artiesten onthalen, zet ze achter de bar, de avondkassa ... Kortom, maak ze tot het gezicht van het MAS. Het schrikt volwassenen niet af. Integendeel, ook zij vertoeven graag in een omgeving die jeugdige dynamiek ademt.”

‘MAS in Jonge Handen’ is de concrete realisatie van deze utopie. Met een werkingsbudget van 25.000 euro per jaar en actief aangestuurd door Liene Conard, een van de drie halftime publieksmedewerkers van het MAS, vormt het project een van de kroonjuwelen van de museumwerking. Zo presenteerden op de opening van het MAS in mei 2011 een tachtigtal jongeren tussen 15 en 25 jaar eigen creaties in de trapgangen van het museum: het resultaat van samenwerking met kunstscholen en intercultureel jeugdwerk, en met kunsteducatieve organisaties De Veerman en Piazza dell’Arte. De kunstwerkjes bleven een jaar lang hangen en zagen bijna een miljoen MAS-bezoekers passeren.

De spin in het web van het project is de tienkoppige crew die Liene Conard in 2011 samenstelde na een 25-tal gesprekken met geïnteresseerden. Zij kwamen af op een breed verspreide oproep aan ‘jongeren die een jongeren-

“ Zet jongeren in de driver’s seat!
Medeplichtigheid is het kernwoord

museum wilden maken’. Daaruit selecteerde Conard een diverse groep van tien. “Ik polste naar hun motivatie, want uiteindelijk gaat het om een vrijwillig engagement dat je qua intensiteit kan vergelijken met een jeugdbeweging. Ook een evenwichtige samenstelling inzake etnisch-culturele achtergrond en opleiding was een belangrijk selectie criterium.” De meeste jongeren hapten toe omdat ze een eerste stapje wilden zetten in de culturele sector, en zo een netwerk konden beginnen opbouwen. Nu is hun motivatie vooral het sociale aspect: ze zijn vrienden geworden van elkaar.

Leren varen met De Veerman

Alleen moet een spin in het web natuurlijk wel de lijntjes kennen. Doel van ‘MAS in Jonge Handen’ is niet enkel dat jongeren zich thuis voelen op het MAS-plein en op het dak van het museum, maar ook contact krijgen met de collectie zelf. Zo kwam De Veerman in het spel. Met zijn slogan ‘een brede kijk op kunsteducatie’ heeft de Antwerpse organisatie ruim tien jaar ervaring met kinderen en jongeren prikkelen tot creativiteit en inzicht in de kunsten. “In vergelijking met andere kunsteducatieve organisaties werken we sterk vraaggericht: zelden met het jeugdwerk, maar vooral met kunsthuizen, en niet binnen één kunstdiscipline”, aldus projectcoördinator Annemie Geerts. “We denken vanuit de deelnemer én vanuit de kunsten. Zo kan je dans gebruiken om een groep sociaal te verbinden, maar wij beogen veeleer dat deelnemers meer inzicht krijgen in ritme, stijl en de danstaal zelf. Het artistieke aspect, dus.”

Voor het MAS zette De Veerman in het seizoen 2011-2012 een opleidingstraject op maat op, om het denken van de tien geselecteerde jongeren over ‘museumbezoek’ te verruimen, hen op nieuwe manieren kennis te laten maken met de collectie, en hen te *empoweren* in het opzetten van concrete initiatieven naar andere jongeren. Kortom: hen terdege voor te bereiden op de hoge verwachtingen van het MAS rond ‘MAS in Jonge Handen’. Projectcoördinator Annemie Geerts betrok daarvoor drie artistieke begeleiders: Jutta Troch voor muziek, Eric Raeyes voor dans en fotografie en Lore Suls voor beeld en media – zij gidst ook in het MAS. Zij drieën spraken bij de jongeren heel andere voelsprietten aan dan zijzelf in een museum verwachtten. Dat is precies de filosofie van De Veerman: laat jongeren zelf exploreren en voelen wat kunst is en kan zijn, in plaats van hen louter te bespelen via de geest, met droge kennisoverdracht.

Doe eens een sabel na

In een eerste stap – de inputfase – daagde het opleidingstraject de jongeren uit om niet enkel in de gangen rond te hangen, maar ook de buik van het MAS in te duiken: in de exposities zelf. Alleen al de opdracht ‘ren op tien minuten door de tentoonstellingen en doe zoveel mogelijk in- ▶

■ Foto boven: Activiteit 'Een jong aanbod ontwikkelen': vertrekkend van de poesjenellenverhalen wordt een hedendaagse versie geïmproviseerd. © De Veerman

■ Foto onder: Activiteit 'De collectie observeren': religieuze artefacten worden opnieuw vormgegeven met andere materialen. © De Veerman

drukken op' opende naar verluidt een nieuwe wereld. Ook werden de jongeren twee dagen ondergedompeld in de vaste tentoonstelling 'Machtsvertoon' op de vierde etage. "Je kan daar gaan doceren wat de achtergrond is van alle objecten die er te zien zijn, maar je kan ook Eric Raeves een paar opdrachten laten geven, waarbij de jongeren zelf macht gaan incorporeren met beweging en ineens geluid mogen maken in een ruimte die ze associëren met gewijde stilte", aldus Geerts.

Op dezelfde zintuiglijke manier werden de jongeren geconfronteerd met de 'Dora'-collectie van precolumbiaanse kunst uit Zuid- en Midden-Amerika: een reeks antropomorfe objecten in aardewerk. Ze konden zelf zo'n voorwerp uitkiezen en de geest ervan verklanken met spullen uit een zak vol rommel: krassen, piepen, schuren ... De andere deelnemers gingen dan aan het raden over welk object het ging. "Wie de tentoonstellingsstukken zo benadert, gaat er ineens heel anders naar kijken", legt Geerts uit. "Vanuit die zintuiglijke benadering ontstaat dan bij jongeren vanzelf een fascinatie voor de achtergrond van de objecten. Plots gaan ze langs de bordjes lopen om er meer over te weten. Daar wil je ze hebben."

Het slot van deze exploratiefase bestond uit een brainstorm over waar je buiten het MAS nog informatie kan vinden over bepaalde objecten: pakweg in de boeddhistische tempel in Wilrijk, of in een poesjenellentheater. "Je zet de jongeren aan om de collectie terug te koppelen naar hier en nu, en linken te zoeken met de werkelijkheid die ze kennen", aldus Geerts. "Zo bleek dat het poppentheater van de poesje helemaal niet zo veraf lag van comedy nu, met eenzelfde nadruk op vuile praat en maatschappijkritiek. Dat wekt hun interesse op, en brengt hen op ideeën. Zo hebben ze op de viering van één jaar MAS *slam poets* uitgenodigd in het museum. De context was nog wat zoek, maar het zijn interessante eerste stappen."

Cureren moet je leren

In een tweede stap – de experimenteerfase – bracht De Veerman de jongeren er dan ook toe om concrete initiatieven te gaan uitdenken. Ze leerden brainstormen, zich een voorstelling maken van de mogelijkheden en de beperkingen van een expo, wie ze zouden kunnen aanspreken, en leerden vervolgens losse ideeën aan elkaar te linken. Een creativiteitstraining voorbij de eerste ideeën dus. Hoe zouden ze zelf een expo bouwen? In welke vorm die aan de man brengen? Wat is haalbaar, wat kan ook echt werken? Zo kwamen ze erop uit dat er misschien nood is aan een speciale audiogids voor jongeren, met een applicatie voor smartphones.

In een laatste stap – de fase van het eindproduct – werd door de groep zelf één idee gekozen en verfijnd: in september 2012 zal het stoottroepje van 'MAS in Jonge Handen' vier kasten in het museum zelf mogen vullen. Daarvoor hebben de jongeren het depot bezocht en met de conservatoren en de multidisciplinaire teams van het museum de procedure doorlopen die elke expo passeert. Welke stukken moeten hoe geëxposeerd worden? Dienen ze eerst gerestaureerd te worden, en is dat betaalbaar? Wat met licht in de kasten? De jongeren werden zich zo

“ Pas als jongeren zelf mogen gaan spelen met de mogelijkheden van de collectie, kan je ze echt winnen voor het museum

bewust van alle aspecten van een tentoonstelling, tot aan de eis om een oude vlag zo te plooiën dat de vezels zo weinig mogelijk beschadigd worden. Annemie Geerts staat zelf te kijken van wat er in het MAS allemaal mogelijk is. “Ik had nooit gedacht dat de jongeren zelf zouden mogen cureren, maar blijkbaar durven zelfs de conservatoren een en ander los te laten. Ze stellen zich heel beschikbaar op.”

Volwaardige collega's

Die grote openheid van het hele museum personeel voor het project is misschien wel de grootste bijzonderheid aan het hele project. Ze is de verdienste van de volgehouden zorg van Liene Conard om van haar traject met de jongeren een zaak van het hele bedrijf te maken. Zo hebben alle jongeren een eigen peter of meter uit het vaste personeel. Ze worden uitgenodigd op personeelsfeestjes, krijgen de interne MAS-mails en kunnen met hun elektronische toegangsbadge ook na de openingsuren het museum binnen, tot in de bureaus. Het vertrouwen is groot: de jongeren worden behandeld als volwaardige collega's, die niet alleen iets van het museum te leren hebben, maar het ook zelf iets kunnen bijbrengen.

Volgens Conard begint die wisselwerking echt te lopen. “Zo vragen collega's al eens feedback van de jongeren, of sturen ze mails met het bericht: “Is dit niets voor de ploeg van ‘MAS in Jonge Handen’?” Ze merken dat de jongeren een meerwaarde kunnen betekenen voor de uitstraling van het hele museum.” Intussen kunnen de jonge vrijwillige medewerkers immers al een paar bijzondere verwezenlijkingen voorleggen. Bovenaan hoort zeker hun gemaskerd bal waar zowaar duizend jongeren op afkwamen, een gelegenheid waarvoor het MAS door een evenementenbureau helemaal was ingericht als een mystieke plek. Voor Annemie Geerts was het een geslaagd initiatief, maar de inzet ervan kon nog verder gaan. “Er was nog net te weinig link met de collectie. Het doet de vraag rijzen wat de precieze drempel is die voor jongeren geslecht moet worden: die tot het museum, of die tot de expositieruimtes?”

Liene Conard knikt. “Eén jaar is te kort om al een evaluatie te maken. ‘MAS in Jonge Handen’ zal pas gelukt zijn als deze bende erin slaagt om andere jongeren aan te spreken met de inhoud van het museum, niet alleen met het gebouw als icoon.” Zelf ziet ze de kerngroep van ‘MAS in Jonge Handen’ als een doorlopend initiatief, waarvan de samenstelling door de jaren kan veranderen. Zo stappen er medio 2012 twee jongeren uit de groep om zich met andere dingen te gaan bezighouden, terwijl twee nieuwelingen hun plaats innemen. Het enthousiasme en de expertise die De Veerman bij de groep heeft losgeweekt, kan zo blijvend worden doorgegeven onder de jongeren zelf. Tegelijk vragen ook andere musea, zoals het Antwerpse Fotomuseum, al om input van het project. De toekomst lijkt verzekerd.

Een succesrecept?

Wat het MAS en De Veerman dan geleerd hebben uit het project tot nu toe? Zijn dat inzichten waar ook andere culturele instellingen garen uit kunnen spinnen? “Zelfs twintigjarigen spelen nog heel graag”, stelt Annemie Geerts. “Dat heb ik vooral gemerkt toen ze al hun inzichten uit de exploratiefase moesten gaan vertalen naar een tentoonstellingsconcept. Hun enthousiasme daalde sterk, tot we samen uitkwamen op het verhaal van Aladdin om de expositie in de vier kasten aan op te hangen. Zo'n eigen verhaal hebben ze nodig, dat prikkelt hun begeesting.” Laat het een les zijn voor vele musea die nog steeds zweren bij lesmappen, zoektochten of droge doelopdrachten. Pas als jongeren zelf mogen gaan spelen met de mogelijkheden van de collectie, zal u ze echt winnen voor uw museum en zijn collectie.

Sommige succesfactoren voor ‘MAS in Jonge Handen’ zijn nauw verbonden met het MAS op zich, en dus niet zomaar te kopiëren door andere instellingen. Het museum is nieuw: het kon zijn jongerenwerking parallel vormgeven met zijn hele werking, in plaats van haar achteraf te moeten implementeren binnen een bestaande werking met al dan niet vastgeroeste structuren. Bovendien werkte de architecturale uitstraling van het MAS vanzelf al een beetje als een magneet. Toch ligt het voornaamste succes van deze jongerenwerking aan de specifieke invulling ervan. “Vooral hoe je de jongeren begeleidt, is cruciaal”, aldus Liene Conard, die zelf nog jong is. “In mijn omgang met hen bouw ik vooral op mijn ervaring als scoutsleidster: niet te academisch of te gestructureerd, veeleer intuïtief en spontaan, tussen hen in.”

Conards andere tips hebben te maken met denken vanuit de doelgroep. “Jongeren willen serieus genomen worden, en daarom is elke kloof tussen ‘den bureau’ en ‘de jongeren’ uit den boze. Betrek je hele museumwerking bij je jongerenproject!” In het verlengde daarvan legt Conard de nadruk op de return voor jongeren. “Je moet ze iets teruggeven, en appreciatie in de vorm van verantwoordelijkheid en medezeggenschap werkt toch nog altijd het beste.” Het zijn veel crucialere aandachtspunten dan als museum je eigen profiel zo te beginnen bijvijlen in functie van de leefwereld van jongeren – bijvoorbeeld met hippe taal – dat je uiteindelijk niets eigens meer te bieden hebt. “Je hoeft de *core business* van een museum niet te ontkennen of te veranderen”, besluit Annemie Geerts. “Jongeren kunnen zich best wel interesseren voor iets wat buiten hun directe leefwereld ligt. Het gaat om de aanpak: hoe breng je die inhoud aan?”

Als u de jongeren van ‘MAS in Jonge Handen’ ziet bewegen tussen de glazen welvingen van het MAS, om hun fascinatie voor zelfgekozen museumstukken tot leven te brengen, hebben De Veerman en het MAS blijkbaar de juiste aanpak gevonden om hen vertrouwd te maken met wat kunst en musea meer zijn dan louter dode artefacten achter glas. Wordt vervolgd. ■■■

Wouter Hillaert is freelance theaterjournalist voor *De Standaard* en podiumredacteur van het cultuurtijdschrift *rekto:verso*. Hij schreef deze bijdrage in opdracht van het MAS en De Veerman.

And the Oscar goes to ...

Het waarderen van inzet en leerprocessen via competentiedocumenten

De Oscars waarover deze bijdrage gaat, werden voor het eerst uitgereikt in het Paleis voor Schone Kunsten in Brussel op 27 november 2009. Zo'n 150 genodigden waren erbij om de officiële lancering van Oscar mee te vieren. Oscar is een portfolio voor het documenteren en zichtbaar maken van competenties die mensen verwerven in het niet-formele en informele leren. De website¹ waarop Oscar draait en waarmee organisaties uit het jeugdwerk, de volwasseneneducatie en inmiddels ook de erfgoedsector hun competentiedocumenten² opmaken, deed het op en doet het sinds dat lanceringsmoment feilloos. Iedereen is enthousiast en vol lof. Er waren toen dan ook veel officiële en officieuze gelukwensen o.a. van de secretaris-generaal van het Departement Cultuur, Jeugd, Sport en Media, de directeur van de VDAB, een vertegenwoordiger van Onderwijs en Vorming en de EVC-coördinator (EVC staat voor: erkennen van competenties) van de Universiteit Gent. Ook veel collega's uit het werkveld voelen aan dat hier een belangrijke stap is gezet in het zichtbaar maken van de competenties die burgers verwerven tijdens niet-formele vormingen of als gevolg van een vaak jarenlange inzet als vrijwilliger.

TEKST Ronny Leenknicht

In de loop van 2008 en 2009 hebben twee projectmedewerkers onafgebroken gewerkt aan de ontwikkeling van de inhoud en de vormgeving van Oscar. Dit gebeurde in nauwe samenwerking met het werkveld en de beide ondersteunende tweedelijnsorganisaties: Steunpunt Jeugd en Socius, het steunpunt voor het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Een product als Oscar komt er niet vanzelf en kan niet gerealiseerd worden met een top-downaanpak. Een goede portie doorzettingsvermogen, een brede

reflectie met het werkveld en een aantal organisaties die de kar wilden trekken, hebben er samen voor gezorgd dat Oscar staat waar het nu staat: zes sectoren uit het volwassenen- en het jeugdwerk hebben inmiddels meer dan 10.000 competentiedocumenten uitgereikt aan hun vrijwilligers en aan de deelnemers van vormingen. Een korte terugblik op de tienjarige zoektocht naar een eigen invulling van het competentieverhaal vanuit de niet-formele educatie.

■ Oscar-lancering in het Paleis voor Schone Kunsten op 27 november 2009. Foto's: Socius.

In Finland

Porvoo in Finland, eind oktober 2001. Het is koud, het sneeuwt en het grootste deel van de dag is het ronduit nacht, maar oktober is, zoals blijkt, een goedkope periode om in een duur land een internationale conferentie over 'burgerschap en leren' te organiseren. Er heerst een zekere uitgelaten stemming omdat er tijdens de conferentie een mededeling van de Europese Commissie³ is gepubliceerd waarin het niet-formele en informele leren in zijn waarde wordt erkend. Een van de opmerkelijkste aanbevelingen van de Commissie is dat de lidstaten alle relevante actoren dienen te betrekken bij de uitwerking van standaarden voor het herkennen en erkennen van niet-formeel en informeel leren. En soms komt het er echt op aan om op het juiste moment op de juiste plaats te vertoeven. Tijdens een van de praktijkbezoeken die in de marge van deze conferentie georganiseerd werden, stootten we op het *Recreational Activity Study Book* dat jeugdorganisaties in Finland sinds 1996 gebruiken om het niet-formele leren bij jongeren zichtbaar te maken voor henzelf en de buitenwereld. Concreet gaat het hier om een blauw boekje op A6-formaat met ringband, waarvan er zo'n 60.000 in gebruik zijn. Het is ontwikkeld door de Finse 'Youth Academy' (Nuorten Akatemia) en wordt gesteund door het Finse ministerie van Onderwijs en Cultuur. Het leerboekje, zoals we het aanvankelijk gemeenzaam noemden, is een soort cv van het niet-formeel en informeel leren voor jongeren die dit *Studieboken för fritidsverksamhet* dan ook stevast bij elke educatieve activiteit die ze volgen – van cursussen, vrijetijdsactiviteiten tot sportkampen – voorleggen aan de organisatoren en hen beleefd maar met aandrang vragen om deze leerervaring in het boekje te omschrijven. Het is een instrument dat ontwikkeld is om vooral de leerervaringen buiten een schoolcontext zichtbaar te maken. Het grote aantal gebruikers heeft gezorgd voor een brede maatschappelijke gedragenheid en leidde ertoe dat 250 educatieve instellingen een overeenkomst ondertekenden waarin ze de waarde van dit jeugdportfolio erkennen. Niettegenstaande dit succes bij de educatieve aanbieders, ligt volgens de initiatiefnemers het belang in de eerste plaats bij de jongeren die via dit boekje zicht krijgen op de ontwikkeling van hun eigen competenties. ▶

Die twee stimuli uit 2001, de oproep van de Europese Commissie en een geslaagd buitenlands praktijkvoorbeeld hebben mee aan de basis gelegd van onze Vlaamse Oscar.

Ondertussen op het thuisfront

Ook in Vlaanderen werd vanaf 2002 immers het debat over het ‘erkennen van competenties’ (EVC) en het ‘herkennen van competenties’ (HVC) via verschillende fora gevoerd, onder andere in de Dienst Informatie, Vorming en Afstemming, een structureel samenwerkingsverband tussen Onderwijs en Vorming, Cultuur, Werkgelegenheid en de Middenstandopleidingen. Vanuit het sociaal-cultureel volwassenenwerk was Socius betrokken bij dit overleg. In een aparte werkgroep werden de mogelijkheden van EVC onderzocht, waarbij de niet-formele volwasseneneducatie op een zekere welwillendheid van de meer arbeidsgerichte en formele educatieve aanbieders kon rekenen. Een welwillendheid die tegelijk onze goesting deed groeien, maar ook onmiddellijk de beperkingen van het bestaande EVC-kader duidelijk maakte. Het erkennen van competenties gebeurt vaak vanuit de motivatie dat er op de arbeidsmarkt op een bepaald moment een schaarste heerst met betrekking tot bepaalde specifieke competenties of dat bepaalde beroepen niet ingevuld geraken, de zogenaamde knelpuntberoepen. De basis van het denken over competenties in de niet-formele en informele educatie daarentegen is steeds geweest dat alle leeractiviteiten van mensen belangrijk zijn en een waarde hebben, zowel voor hun eigen ontplooiing als voor de samenleving. Vanuit een dergelijke filosofie moet het EVC-instrument dat wordt ontwikkeld toelaten om alle leeractiviteiten van mensen – ook die in de vrije tijd - te documenteren, ongeacht of ze leiden tot competenties die schaars zijn of niet. Ook competenties die niet strikt of onmiddellijk inzetbaar zijn op de arbeidsmarkt moeten zichtbaar gemaakt worden. Ten slotte groeide ook het besef dat het leren en de inzet van de duizenden vrijwilligers in Vlaanderen

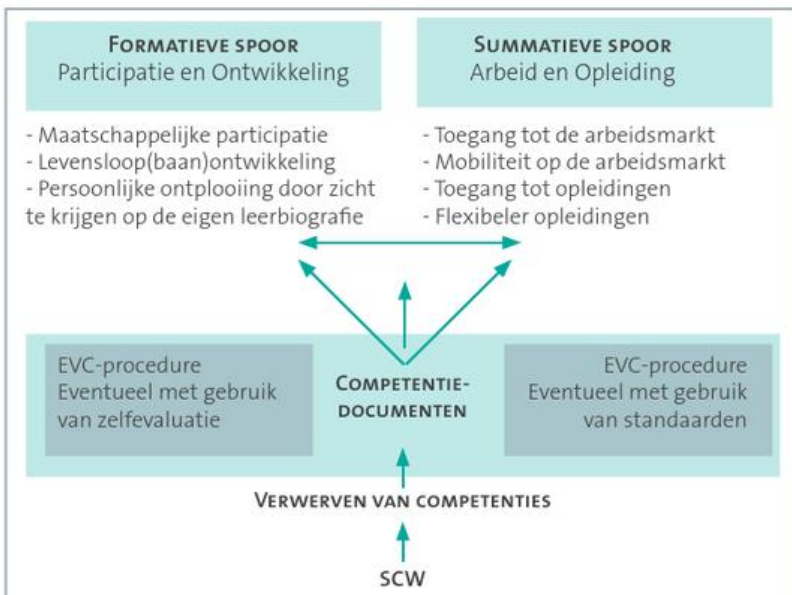
dienden gedocumenteerd te worden. Het aanvoelen van de nood aan een eigen EVC-verhaal kreeg zijn bekrachtiging op de Vlaams-Nederlandse conferentie over EVC op 9 december 2004. Het zoeken naar een eigen EVC-pad werd door verschillende sprekers naar voren geschoven als een belangrijke uitdaging voor de onmiddellijke toekomst. Aansluitend daarbij werd gesteld dat ‘de focus en de organisatie van systemen voor erkenning van verworven competenties in de niet- en informele educatie binnen de sector van de niet-formele educatie moeten blijven’.

Timmeren aan de eigen weg

Om dat eigen EVC-verhaal te ontwikkelen en vorm te geven, werd in 2005 de ‘werkgroep EVC’ in het leven geroepen. Daarin waren naast het werkveld van het sociaal-cultureel (volwassenen)werk ook de administratie, het kabinet, de Universiteit Gent, de basiseducatie en het Steunpunt Jeugd vertegenwoordigd. Deze brede werkgroep formuleerde twee zeer belangrijke uitgangspunten voor de verdere ontwikkeling van het EVC-instrument voor niet-formele en informele leerervaringen, dat later Oscar zou worden.

Een eerste conclusie van de werkgroep was dat de visie van het sociaal-cultureel werk twee sporen integreerde: enerzijds het spoor van het in kaart brengen en valoriseren van het levensbreed leren in functie van de levensloopontwikkeling en anderzijds het spoor dat aansluiting zoekt bij datgene wat reeds bestaat (en gefocust is op levenslang leren in functie van de arbeidsmarkt). De algemene doelstelling van EVC is het verhogen van de persoonlijke ontplooiing en inzetbaarheid in de samenleving. Naargelang de finaliteit die wordt nagestreefd, heeft de EVC-procedure een andere functie: een formatieve of een summatieve functie.

De formatieve functie heeft levensloopbegeleiding tot doel. Een zorgvuldige inschatting van de verworven competenties zal de volwassene helpen, zowel om inzicht te

■ Schematische voorstelling van de twee te combineren sporen bij het Erkennen van Verworven Competenties (EVC).

“ Ook competenties die niet strikt of onmiddellijk inzetbaar zijn op de arbeidsmarkt moeten zichtbaar gemaakt worden

verwerven in de verdere ontwikkeling van zijn levensloop als bij het maken van keuzes. Het verstrekken van diploma's, certificaten of competentiedocumenten is dan geen doel op zich, maar slechts een middel om te laten zien hoever de ontplooiing van een individu al is gevorderd én hoe deze ontplooiing nog verder kan worden gebracht. Het gaat dus vooral om de ontwikkeling en uitvoering van het Persoonlijk Ontwikkelingsplan (POP). Dit Persoonlijk Ontwikkelingsplan kan leiden tot maatschappelijke effecten zoals bijvoorbeeld het doorbreken van maatschappelijk isolement en het versterken van sociale cohesie.

De summatieve functie wordt gerealiseerd wanneer er een civiel effect verleend wordt aan de erkende competenties. We spreken van een civiel effect wanneer een officieel erkende en in enige mate afdwingbare maatschappelijke waarde toegekend wordt aan erkende competenties. Dat civiel effect kan zich in eerste instantie uiten in een betere toegang tot en grotere doorstromingsmogelijkheden op de arbeidsmarkt. In tweede instantie kan een civiel effect inhouden dat opleidingstrajecten op maat van het individu geoptimaliseerd worden (door studieduurvermindering, vrijstellingen ...)

In 2005 waren nog maar weinig EVC-initiatieven genomen om het formatieve spoor (gericht op participatie en ontplooiing) te concretiseren. Het was een ondergesneeuwd spoor. Omwille van zijn specifieke plaats tussen de andere educatieve sectoren heeft het sociaal-cultureel werk de opdracht om de nadruk te leggen op deze extra dimensie met het oog op een volledig en evenwaardig EVC-verhaal. In die zin moet het 'eigen' verhaal ook beschouwd worden als een aanvulling van de leemtes in het actuele discours. Het portfolio voor niet-formele en informele leerervaringen in het sociaal-cultureel volwassenenwerk en jeugdwerk moest een laagdrempelig instrument worden dat zowel op het summatieve als op het formatieve spoor ingezet kon worden.

Een tweede fundamentele beslissing binnen de bovengenoemde werkgroep EVC was het heropwaarderen van de identificatie, het omschrijven en zichtbaar maken van competenties. Een klassiek EVC-traject bestaat immers uit drie fases: het herkennen van competenties (HVC), het beoordelen van competenties (assessment) en ten slotte het erkennen van competenties (officieel verlenen van een civiel effect).

De eerste fase van het herkennen van competenties wordt geconcretiseerd in het zo goed mogelijk omschrijven en documenteren van de inhoud van een competentie (com-

binatie van kennis, vaardigheden en attitudes). Dit is een heel belangrijke fase omdat zowel voor de aanbieder van een vorming als voor de deelnemer aan een cursus of een vrijwilliger duidelijk zichtbaar wordt welke competenties aan zijn of haar leren kunnen gekoppeld worden. De daaropvolgende fase heeft betrekking op het beoordelen of de competentie al dan niet verworven is. Men kan dit doen op basis van autonome standaarden of ijkpunten die door de organisatie zelf – autonoom – worden vastgelegd. Zo kan een organisatie een bepaald vormingstraject aanbieden en de deelnemers op een eigen overdachte en te verantwoorden manier beoordelen. Men kan ook beoordelen op publieke standaarden; dit gebeurt via officieel erkende beoordelingssystemen die zorgen dat de erkenning kan leiden tot een formele toegang tot een beroep of een studie.

Het erkennen – de derde fase – of zelfs het beoordelen of toetsen van deelnemers of van vrijwilligers komt weinig voor in het volwassenen- en het jeugdwerk. Sommige leereffecten in informele leeromgevingen zijn gewoonweg moeilijk in strikt meetbare standaarden te vatten, zonder dat ze daarom minder waardevol zijn voor het individu of de samenleving.

Het leggen van de focus in het competentieverhaal op de herkenningsfase maakt het toegankelijk en tastbaar voor een zeer brede laag van de bevolking. Het stimuleert iedereen om meer en beter na te denken over de competenties die verworven worden in diverse leeromgevingen en om er zich zelf een beeld van te vormen. Een dergelijke aanpak stimuleert de motivatie om te leren en verschaft inzicht in de meerwaarde van leerprocessen voor individuen. Het maakt ook mensen zonder veel officiële bewijsstukken of diploma's duidelijk wat en hoe ook zij leren en is daardoor bevorderlijk voor het zelfbeeld. De focus op de herkenningsfase is ook de meest geschikte strategie om het formatieve spoor te stimuleren.

Ten slotte kwam uit het overleg ook de voorkeur voor het ontwikkelen van een eigen portfoliomethode voor het (h)erkennen van competenties in het niet-formele leren naar voren. De resultaten van dit denkproces werden door de werkgroep EVC uitgeschreven in een visietekst⁴ die met het werkveld werd afgetoetst op het consultatiemoment van 10 november 2005. Daarmee lagen de duidelijke krijtlijnen vast voor het concretiseren en instrumentalisieren van het eigen EVC-verhaal.

Oscarpioniers in de erfgoedsector

Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen reikte eind augustus voor het eerst Oscars uit aan de jongeren die een jaar meewerkten bij 'Jongbloed!', de jongerenwerking van het KMSKA. De jonge

vrijwilligers organiseren en creëren in het museum activiteiten en acties voor hun leeftijdsgenoten. Van heuse jongerennocturnes, over kleine guerrilla-acties tot projecten waarbij het zelf creëren centraal staat. Maar ze vormen voor het KMSKA ook een waardevol klankbord omdat ze alle aspecten van de museumwerking.

Sanne Van de Werf, educatief medewerkster en verantwoordelijk voor de begeleiding van 'Jongbloed!', zegt daarover:

“Op aangeven van een van de jongeren kwamen we het Oscar-traject op het spoor en beslisten al snel ermee aan de slag te gaan. De jongeren doen veel ervaring op bij 'Jongbloed!'. Doordat dit echter in een informele setting gebeurt, beseffen ze vaak zelf niet hoe waardevol die ervaring is. Ze ontwikkelen competenties die bruikbaar zijn op alle levensdomeinen. En wij vinden het belangrijk deze

ervaringen te waarderen.

Samen met FARO volgden we een opleiding rond het leren formuleren van competenties en het praktisch aan de slag gaan met het online systeem. Het moeilijkste is om bij het formuleren van competenties door te dringen tot de kern van datgene wat je voor ogen hebt. Het systeem op zich is best gebruiksvriendelijk. Nu maar hopen dat meer en meer organisaties uit de erfgoedsector ermee aan de slag willen gaan, zodat het systeem kan groeien en meer zichtbaar kan worden. Wij blijven Oscar alvast verder gebruiken.”

Ook de jongeren zelf waren enthousiast over hun eerste Oscar. Enkelen onder hen beginnen zich stilaan te oriënteren op de arbeidsmarkt en merken daarbij dat in vacatures steeds vaker in termen van competenties gesproken wordt. Oscar vormt voor hen een zeer handige tool om hun cv aan te vullen. Het is immers moeilijk in te schatten waarin je 'competent' bent. Oscar biedt een systeem aan dat het vergemakkelijkt om daarin inzicht te verwerven of erover te reflecteren. Feedback over hun functioneren vinden jongeren immers erg waardevol. Ook het online portfolio als webruimte waar iedereen zijn of haar persoonlijke Oscars kan terugvinden en ze persoonlijk naar believen kan aanvullen met eigen bedenkingen, interessante documenten, eerdere behaalde getuigschriften ... klinkt veelbelovend.

Oscar

De zoektocht naar middelen voor de ontwikkeling van een eigen EVC-methode en -instrument kon vervolgens starten. Aanvankelijk was het de bedoeling om met alle beleidsdomeinen en de tweedelijnsorganisaties uit het domein cultuur een gemeenschappelijk project in te dienen. Toen dit niet realiseerbaar bleek te zijn, dienden Socius en het Steunpunt Jeugd een afgeslankt project in bij zowel de minister van Onderwijs en Vorming als bij de minister van Cultuur. Beide steunpunten zaten duidelijk op dezelfde lijn wat het (h)erkennen van competenties betreft en strategisch gezien was de koppeling van de respectievelijke doelgroepen – volwassenen en jongeren – een voor de hand liggende keuze binnen het kader van het levenslang en levensbreed leren.

Het werd goedgekeurd voor een periode van twee jaar (2008-2009) en kreeg een budget toebedeeld van 300.000 euro. Het project werd gestuurd door beide steunpunten en twee projectmedewerkers werden aangeworven voor de uitwerking van een EVC-methodiek en -instrument zoals bepaald in de visietekst van de EVC-werkgroep.

Uitgangspunt was, zoals reeds vermeld, een portfolio voor het verzamelen en ordenen van competentie- en andere documenten die de resultaten van niet-formele en informele educatieve activiteiten documenteren, inven-

tariseren en/of bewijzen. De vormingsaanbieder is verantwoordelijk voor het opmaken en afleveren van deze competentiedocumenten, maar het portfolio zelf is eigendom van de individuele gebruiker. Deze beslist zelf wanneer en waar hij/zij het portfolio gebruikt. Dit betekent ook dat de gebruikers op elk moment zelf kunnen bepalen wat ze eraan toevoegen en wat niet. Dit kan bijvoorbeeld heel interessant zijn in het geval men een selectie van competentiedocumenten uit het portfolio wil gebruiken voor een specifiek doel (sollicitatie, vrijwilligersengagement, leertijdverkortings, opmaken leerbiografie ...).

Alle inhoudelijke materies zoals de opmaak van competentiedocumenten, de competentielijsten, omschrijvingen en beoordelingsmogelijkheden werden ontwikkeld in een werkgroep waarin organisaties uit de volwasseneneducatie en uit de jeugdsector zetelden. Gelijktijdig werd gewerkt aan een gebruiksvriendelijke website die zowel aanbieders toelaat om vlot competentiedocumenten op te maken als gebruikers een gratis elektronisch portfolio aanbiedt waarin ze hun competentiedocumenten kunnen bewaren en beheren.

Oscar is een veralgemeend basisportfolio geworden voor het documenteren, inventariseren en zichtbaar maken van de resultaten van niet-formele en informele leerervaringen. De term 'basisportfolio' verwijst naar het potentieel van Oscar om juist vanuit deze functies input aan te le-

■ OSCAR-uitreiking aan Jongbloed-jongeren van het KMSKA.
Foto: KMSKA

veren voor verschillende andere HVC/EVC-procedures die meer gericht zijn op de erkenning en de certificering van competenties, of procedures met een focus op bepaalde doelgroepen (kansarmen, herintreders ...) of een focus op een specifiek domein (arbeid, studiebemiddeling ...). Een veralgemeend portfolio verwijst naar de inzetbaarheid van Oscar op alle levensdomeinen.

Verdieping, verbreding en verbinding

Sinds 2010 wordt intensief ingezet op drie strategische krachtlijnen voor de verdere implementatie van Oscar: de verdieping en verbreding ervan en ook de verbinding met andere sectoren. De uitvoering van dit traject werd gefinancierd door twee afzonderlijk projectsubsidies, één vanuit het beleidsdomein Cultuur en één voor het Steunpunt Jeugd.

De verdieping van Oscar moet ertoe leiden dat steeds meer organisaties uit de betrokken sectoren dergelijke competentiedocumenten aanmaken en dat het competentiegericht denken en handelen ruim en duurzaam verspreid raakt bij de aanbieders en de gebruikers. Momenteel hebben 78 organisaties een login op Oscar en hebben 46 organisaties effectief competentiedocumenten gefinaliseerd en uitgereikt. Er werden meer dan 10.000 competentiedocumenten uitgereikt.

Het verbreden van Oscar staat voor het informeren en overtuigen van een aantal belovende sectoren naast het sociaal-cultureel werk. Verbreden houdt ook in dat de introductie van dit instrument in deze sectoren wordt voorbereid en geïnitieerd. Momenteel hebben zich zes sectoren bij Oscar aangesloten: het sociaal-cultureel volwassenenwerk, de cultureel-erfgoedsector en de sector van de amateurkunsten, verder het jeugdwerk, de Vlaamse Scholierenkoepel (leerlingenraden) en de Vereniging van Vlaamse Jeugddiensten. De ondersteuning van deze sectoren gebeurt door de respectievelijke steunpunten en tweedelijnsorganisaties: Socius, FARO, Forum voor Ama-

“ Een basisportfolio voor het documenteren, inventariseren en zichtbaar maken van de resultaten van niet-formele en informele leerervaringen

teurkunsten, Steunpunt Jeugd, Vlaamse Scholierenkoepel (VSK) en Vereniging Vlaamse Jeugddiensten (VVJ). Al deze sectoren reiken ook effectief competentiedocumenten uit.

Het verbinden van Oscar staat voor het realiseren van de compatibiliteit en de complementariteit van Oscar met het algemeen HVC/EVC-beleid en met de bijhorende begrippenkaders en -instrumenten in andere beleidsdomeinen. Steunpunt Jeugd bracht het verbindingsverhaal en de bekendheid van Oscar bij andere sectoren en het ruimere EVC-veld in beeld in een studie in opdracht van de minister van Onderwijs en Vorming.⁵ ■■■

Ronny Leenknecht is stafmedewerker bij Socius. Hij is o.a. verantwoordelijk voor competentieontwikkeling en hij ondersteunt organisaties die aan de slag willen met Oscar.

1. Zie: www.oscaronline.be
2. Een competentiedocument is een document dat zowel in digitale vorm als in een papieren versie bestaat en waarop de competenties vermeld staan die aan bod kwamen in een vorming of tijdens een vrijwilligersengagement.
3. Mededeling van de Europese Commissie 'Een Europese ruimte voor levenslang leren realiseren' (2001).
4. Zie: www.socius.be/tiki-index.php?page=Visietekst+EVC+in+het+sociaal-cultureel+werk&highlight=evc
5. Te raadplegen op de website van Steunpunt Jeugd

competentiebeleid

▶ www.competentiebeleid.be

▶ www.italento.be

▶ www.competentindesocialprofit.be

Door de bomen het bos nog kunnen zien is geen gemakkelijke klus in competentie-land. Tik op Google maar eens 'competentiemanagement' in en u begrijpt onmiddellijk wat ik bedoel. Het competentie- en talentbeleid is een wereld op zich, met steeds meer gespecialiseerde tools en professionele consultants. Gelukkig zijn er een aantal goede websites die de informatie ordenen, tools verzamelen en praktijkervaringen aan het woord laten. In dit artikel bespreken we drie websites waar we tijdens onze ontdekkingsreis dankbaar gebruik van hebben gemaakt.

TEKST Jacqueline van Leeuwen

www.competentiebeleid.be

www.competentiebeleid.be

Laat ons beginnen bij de basis, bij een duidelijk kader. De website www.competentiebeleid.be schetst immers het brede plaatje van wat competentiebeleid precies is, waarom u ermee zou beginnen en op welke manier u van start kan gaan. Het team Competentiemanagement van het Vlaamse departement Werk en Economie ontwikkelde dit portaal voor werkgevers, HR-verantwoordelijken en intermediairen. De website geeft heldere definities van het competentiejargon, bundelt tools en geeft praktijkvoorbeelden van organisaties die zich reeds op het competentiepad hebben gewaagd.

Uitgangspunt is 'competentiebeleid', iets wat deze website definieert als een bundeling van competentie- en talentmanagement. Het verschil tussen die twee wordt uitgelegd aan de hand van kleuren. Competentiemanagement is blauw en staat voor de top-downaanpak van een koele manager die zijn doelen wil halen en die vooral focust op de kennis en vaardigheid die nog ontbreken. Een tekortbenadering dus. Talentmanagement daarentegen vertrekt van de persoonlijkheid van iedere medewerker en van wat hij of zij goed en graag doet. Deze focus op sterktes en mogelijkheden wordt verbeeld door een warme rode gloed. De website promoot vervolgens de 'paarse' aanpak die beide met elkaar verzoent en moet zorgen voor een constante dialoog tussen werkgever en werknemer.

De website is bijzonder helder opgebouwd: de informatie wordt namelijk via de linkerbalk gebundeld in een aantal topics of aspecten van competentiebeleid. Zo is er de 'competentieanalyse' waarin wordt uitgelegd hoe u functieprofielen en competentiemodellen kan formuleren. Een volgende stap is het 'in kaart brengen van de competenties' dat bij nader inzien volledig gaat over het beoordelen van competenties, wat meteen nogal streng overkomt. Wellicht zijn er toch ook minder beoordelende manieren om na te gaan welk talent er op de werkvloer rondloopt. Het hoofdstuk 'ontwikkelen van competenties en talenten' verwijst naar verschillende vormen van leren, want het verwerven van competenties is meer dan het volgen van een opleiding. Jammer alleen dat we geen concrete handvatten krijgen over hoe u organisatiebreed een opleidingsplan kan opmaken. Het laatste hoofdstuk gaat over het belonen van competenties en talenten, glad iets waarvoor een aantal globale richtlijnen geen overbodige luxe zijn.

Deze website hielp me om het jargon te leren kennen en de grote lijnen van het competentiebeleid te kunnen zien. Het is een beknopte en wat koele website, die keurig zegt waar het op staat, zonder zich te verliezen in al te veel details.

www.italento.be

De website i-talent-o is het resultaat van een lerend netwerk over talentmanagement. In dit netwerk bundelden een aantal partners uit het hoger onderwijs (KHLim, Karel de Grote-Hogeschool, KU Leuven) hun krachten met partners uit het werkveld (social profit: VIVO; voedingsindustrie: PIV). De website brengt ervaringen uit het netwerk samen, diept achtergronden uit en maakt een overzicht van vele praktische tools.

Het uitgangspunt is talent, dat de website definieert als "een eigenschap van een persoon die in een bepaalde context snel kan leiden tot bezieling en duurzaamheid". Het verschil met competenties wordt uitvoerig uitgelegd en komt erop neer dat talenten eerder aangeboren zijn, en dat ze ervoor zorgen dat men dingen sneller en makkelijker

www.italento.be

www.competentindesocialprofit.be

ker leert. Als een organisatie met talenten aan de slag wil gaan, dan gebeurt dat best in dialoog, want het is een gedeelde verantwoordelijkheid tussen werkgever en werknemer.

Wat opvalt op deze kleurige website is de positieve insteek. Men focust immers niet op tekorten, maar op sterktes, op ervaringen van succes, trots en *flow*. In plaats van te meten waar de hiaten zitten, gaat men na wat er allemaal nog mogelijk is. Misschien wat al te rooskleurig? De website gaat in elk geval ook in op de valkuilen en de belemmerende factoren voor deze aanpak en beklemtoont dat het steeds om maatwerk gaat.

Voor het in kaart brengen van de competenties stelt de website een groot aantal inspirerende creatieve tools ter beschikking. Er zijn formats voor één persoon of voor een duo, voor kleine of voor grote groepen. Ook bevat de website een beeldbank en filmmateriaal dat kan gebruikt worden om over talenten te spreken. Vele verhalen uit de praktijk vullen deze informatie aan. Wel vond ik het jammer dat voor het ontwikkelen van talenten (en dus de brug naar opleiding en vorming) geen nieuwe tools terug te vinden waren. Het bekende repertoire van functie- en evaluatiegesprekken aangevuld met coaching wordt hier aangehaald. Daar zijn vast nog andere methodes voor te bedenken?

Hoe dan ook: een inspirerende, positieve website, met zin voor realisme. Eentje waar je op blijft rondkijken. En hoewel het oorspronkelijke ESF-project is afgerond, wordt de website nog onderhouden en aangevuld. Hopelijk later ook met voorbeelden uit de culturele sector?

www.competentindesocialprofit.be

VIVO, het vormingsfonds voor de socialprofitsector, presenteert de resultaten van het ESF-project 'Competent van kop tot teen!' op deze website. Het is een praktische website die een concreet stappenplan biedt voor organisaties die graag uit de startblokken schieten. De onderliggende structuur is een driedimensionaal model voor competentie management. Een goed, gedragen

competentiebeleid is volgens deze website immers gebaseerd op een evenwicht tussen drie assen. In de eerste plaats is er de verticale as, ook wel de top-downas. Dit wil zeggen dat een organisatie best een globaal competentie-model ontwikkelt en dat vervolgens verfijnt naar functieprofielen voor de verschillende medewerkers. De tweede as is horizontaal en verwijst naar de verschillende domeinen van het personeelsbeleid. Het heeft immers weinig zin om enkel bij de selectie van nieuwe medewerkers competenties onder de loep te nemen en er verder niet meer naar om te kijken. Een belangrijke rol ligt in de continue ontwikkeling van de competenties via een beleid van vorming, training en opleiding. En ook bij de uitstroom geeft men mensen best een competentie rugzakje mee. De derde as gaat de diepte in. Dit verwijst vooral naar het draagvlak binnen een organisatie. Die moet ervoor zorgen dat alle niveaus binnen een organisatie betrokken zijn. Dat het dus niet alleen een verhaal van de directie is, of enkel een project van een paar medewerkers.

De website heeft veel tekst en nuance nodig om het een en ander te duiden. Het is soms lang scrollen. Maar de meerwaarde van deze site zijn toch vooral de concrete handvatten om aan de slag te gaan. Zo kan u een vragenlijst downloaden waarmee u in kaart kan brengen waar de organisatie zich bevindt op de bovenvermelde assen. Het idee is namelijk dat een organisatie best voortbordurt op wat al goed werkt. Interessant is ook dat deze website de link legt naar de organisatiecultuur, een belangrijke factor om rekening mee te houden bij het opstellen van een succesvol competentiebeleid.

Ik gebruikte de verticale as van deze website als ruggengraat voor het uitwerken van het FARO-competentiemodel. Zeker een aanrader dus voor wie concreet aan de slag wil gaan. ■■■

Dr. Jacqueline van Leeuwen is stafmedewerker organisatieontwikkeling en vorming bij FARO.

Digitalisering in stroomversnelling

Een Vlaams-Nederlandse visie op digitaal cultureel erfgoed

Op 21 juni 2012 organiseerde de Taalunie in samenwerking met Vlaamse en Nederlandse overheden, erfgoed- en kennisinstellingen een werkbijeenkomst over de Nederlands-Vlaamse samenwerking bij de digitalisering van het erfgoed. Bart De Nil en Marco de Niet schreven een visietekst die moest dienen als aanjager voor de discussies tijdens deze bijeenkomst. De tekst hieronder is een gedeelte van deze visietekst en geeft hun visie weer op de impact van de digitale ontwikkelingen op de digitalisering, ontsluiting en bewaring van erfgoed.

TEKST Marco de Niet & Bart De Nil

De Taalunie bracht tijdens deze werkbijeenkomst mensen uit het beleid, de erfgoedsector en de wetenschapswereld bij elkaar om te overleggen of en hoe Nederland en Vlaanderen kunnen samenwerken bij de digitalisering van het erfgoed. Het gegeven dat het woord 'taal' vervat zit in digitaal is uiteraard niet de reden waarom de Taalunie zich op het domein van het digitaal erfgoed heeft bewogen. Dé reden is dat de Nederlandse taal gedeeld erfgoed is en dat de taal een belangrijk instrument vormt voor de (technologische) ontsluiting van erfgoed. En het is ook taal in de vorm van metadata die betekenis geeft aan digitaal erfgoed. Daarenboven gebruiken organisaties in Nederland en Vlaanderen in hun communicatie over digitalisering en erfgoed eenzelfde taal. Dat samenwerken niets dan

voordelen oplevert, staat buiten kijf. Het levert schaalvoordelen op en door afstemming van activiteiten wordt er efficiënter gewerkt. Tegelijkertijd worden er kosten bespaard, wat in deze tijden op zich al een goed argument is.

Het uiteindelijke doel van de werkbijeenkomst was om concrete input te leveren voor een Nederlands-Vlaamse beleidsagenda die bijdraagt aan het realiseren van de nationale ambities ten aanzien van de digitalisering van het gemeenschappelijk erfgoed en aan de implementatie van de doelstellingen van de Digitale Agenda voor Europa.

'Digitalisering van het erfgoed' als thema van de werkbijeenkomst moet breder worden bekeken dan louter het

■ In de afgelopen jaren zijn goede stappen gezet naar infrastructuur voor het beheer en het gebruik van digitaal erfgoed, met Europeana als omvangrijkste voorziening in Europa. Bron: Europeana, creative commons

digitaal maken van analoge erfgoed. Concreet werden er drie thema's behandeld:

1. hoe samenwerken bij de Nederlandstalige inbreng in internationale data-infrastructuren;
2. hoe digitalisering, ontsluiting en bewaring van erfgoed in de binationale context optimaliseren;
3. hoe het gebruik van open data stimuleren zodat wat gedigitaliseerd wordt optimaal bruikbaar en herbruikbaar is.

In dit bestek belichten we alleen onze insteek voor de discussie rond thema 2 'digitalisering, ontsluiting en bewaring van erfgoed'. Op de website van de Taalunie vindt u de volledig visietekst¹, met daarin ook een voorzet voor thema's 2 en 3², alsook een uitgebreid verslag van de werkbijeenkomst met de presentaties die toen werden gegeven.

Algemene situatieschets

Digitalisering van het Nederlandstalige erfgoed ontwikkelt zich als een steeds verder uitdijend veld van (online) toepassingen: van websites van instellingen via sectorale of landelijke portals tot Europeana en verder; van diensten aan traditionele doelgroepen tot open crossmediale beschikbaarstelling; van basisbeschrijvingen tot semantische gecodeerde bestanden. Digitaal erfgoed is meer dan een verzameling digitale reproducties die het gebruiksgemak vergroten en conservering ondersteunen: het heeft een intrinsieke waarde die continu evolueert.

Digitalisering betreft niet alleen de omzetting van analoge (cultuur)objecten in digitale tegenhangers (tekst, beeld, audio, video). Digitalisering heeft ook betrekking op de ontwikkeling van kennissystemen om het door instellingen beheerde erfgoed in een context te kunnen plaatsen. Ten slotte wordt met het begrip digitalisering ook verwezen naar de ontwikkelingen bij de productie van kennis en cultuur. In de praktijk raken gedigitaliseerd erfgoed en *born-digital* erfgoed steeds meer vermengd.

Digitalisering dient dus niet alleen bekeken te worden als ondersteuning van de traditionele basistaken van erfgoedbeherende organisaties: beheer, behoud en beschikbaarstelling. Het markeert ook de transitie waarin instellingen verkeren. De beroepspraktijk, van restauratie tot publieke dienstverlening, is sterk aan het veranderen onder invloed van ICT. Nieuwe zoektechnologieën, 3D-visualisatie, sociale media en andere ontwikkelingen bieden nieuwe mogelijkheden voor studie, beheer, behoud en participatie. Dit heeft vergaande consequenties: de instellingen die van oudsher uitingen van cultuur en wetenschap verzamelen en beschikbaar houden, worden gedwongen om hun werkprocessen zowel aan de publiekskant als in de interne bedrijfsvoering te veranderen. Ook hun maatschappelijke functie en hun verhouding tot het publiek (bv. onderwijs, wetenschap en toerisme) zijn aan het wijzigen. In plaats van eerbiedwaardige organisaties die een aanbod aan cultuur, kennis en geschiedenis beheren en reguleren, worden ze gelijkwaardige participanten in netwerken waarin ook anderen, inclusief hun publiek, de omgang met erfgoed reguleren.

De motor achter deze evolutie van digitalisering is het veranderende mediagedrag van mensen die geïnteresseerd zijn in erfgoed. ICT heeft hen een persoonsgebonden en plaatsonafhankelijk instrumentarium bezorgd dat zij volop benutten in hun persoonlijk leven, en dus ook in hun culturele, wetenschappelijke en andere activiteiten. Meer dan ooit geven zij aan een actieve participant te willen zijn.

Digitaal erfgoed wordt niet door plaats, tijd of thema begrensd. Het gaat er nu om de nieuwe digitale mogelijkheden voor zoeken, raadplegen, bewerken en verrijken en het verrichten van wetenschappelijk onderzoek met behulp van of naar erfgoed ten volle te benutten. Vlaams-Nederlandse samenwerking is zinvol, niet alleen om van elkaar te leren, maar juist ook om gezamenlijk de toegankelijkheid en bruikbaarheid van Nederlandstalig erfgoed in (semantische) netwerken te vergroten. ▶

- *Samenwerking in de context van Europeana is waardevol. Europeana wil toegang tot het cultureel erfgoed van Europa zoveel mogelijk taalafhankelijk maken. Ideaal zou de toegang tot al het opgenomen erfgoed mogelijk moeten worden in elke Europese taal: de taal van het portaal, de taal van de beschrijvende (meta)data en de taal van de digitale objecten zelf. Samenwerking tussen Vlaanderen en Nederland helpt om de positie van het Nederlands in deze Europeanacontext te versterken. Bron: Europeana, creative commons*

Knelpunten en uitdagingen

Erfgoedinstellingen zijn spelers in een markt waar dynamisch hergebruik van informatie de regel is geworden. Erfgoedinstellingen moeten enerzijds snel schakelen om hierop in te spelen. Anderzijds moeten zij een langetermijnstrategie hanteren ten behoeve van de hun kenmerkende betrouwbaarheid en duurzaamheid. Anno 2012 beleven we een nieuwe innovatiegolf door de snelle opmars van mobiele, locatie media. Het tijdperk van op maat gemaakte, gesloten software voor ontsluiting van collecties is voorbij; open source, open standaarden en open data zijn de toekomst.

Voor vele kleinere erfgoedinstellingen is dit een reëel probleem. Zij moeten structureel investeren in kennis van nieuwe ICT-ontwikkelingen om de potentie ervan in te schatten voor hun dienstverlening. Ook moeten zij overzien welke (commerciële) partijen nuttige producten en diensten bieden, welke auteursrechtelijke aspecten er zijn, welke financieringsmogelijkheden en op welke wijze collega-instellingen op deze ontwikkelingen inspelen.

In de afgelopen jaren zijn goede stappen gezet naar infrastructuur voor het beheer en het gebruik van digitaal erfgoed, met Europeana als omvangrijkste voorziening in Europa. Deze infrastructuur zijn echter nog niet volgegroeid, en daardoor kwetsbaar. Enkele knelpunten die regelmatig optreden zijn het gebrek aan schaalbaarheid, het gebrek aan standaardisatie en het ontbreken van businessmodellen om de infrastructuur voor langere tijd te kunnen exploiteren. Samenwerking, ook op internationaal niveau, wordt belangrijk gevonden om deze kwetsbaarheid terug te dringen, maar bestaande samenwerkingsverbanden rond digitale infrastructuur zijn meestal niet structureel en zelfregulering is slechts beperkt mogelijk gebleken.

Binnen de erfgoedsector weten archieven, bibliotheken en musea elkaar wel steeds beter te vinden, maar de verschillen worden vaak groter uitgemeten dan de overeenkomsten. Een mooi voorbeeld is de samenwerking rond Europeana. Iedereen komt naar het platform met een eigen achterliggende visie die niet dadelijk overeenkomt met die van de anderen. Vaak worden daarbij woorden gebruikt die verschillende betekenissen of interpretaties hebben in de diverse contexten, en dat is niet altijd dadelijk zichtbaar. Omwille van de schaal en de grote complexiteit van Europeana, waarbij deelaspecten – organi-

satorisch, technisch, juridisch, inhoudelijk – ontwikkeld worden door telkens andere groepen specialisten en vrijwilligers, is het moeilijk om een efficiënte coördinatie te voeren. Het zal nog wel even duren voor een echt gemeenschappelijke 'taal' ontwikkeld is. Samenwerken is echter de sleutel om dat te bereiken.

Een bijkomende hindernis is het verschil in schaalgrootte binnen en tussen de sectoren in het erfgoed domein. De definitie van en de oplossingen voor de knelpunten zijn anders voor een grote landelijke bibliotheek dan voor een klein lokaal archief of museum. Er is een grote behoefte aan schaalbare oplossingen.

Op internationaal niveau is er een gebrek aan belangenvertegenwoordiging om ervoor te zorgen dat de erfgoedsector met één stem in internationale/politieke debatten kan spreken. Dit vertraagt structurele domeinoverstijgende samenwerking, zowel binnen het brede erfgoed domein als met aangrenzende sectoren als onderwijs, wetenschap, toerisme en de creatieve industrie.

De Europese Commissie stuurt aan op een versnelling van digitalisering van erfgoed ten behoeve van de sociale en culturele integratie en versterking van de kenniseconomie, maar is daarbij afhankelijk van de steun van de lidstaten. Juist in deze tijden van economische schaarste blijken lidstaten niet happig op extra investeringen in digitalisering van erfgoed. De algemene verwachting is dat opschaling van samenwerking en nieuwe vormen van (publiek-private) financiering alsnog die versnelling mogelijk moeten maken.

Hierbij is nog een fundamentele kwestie aan de orde. Onder impuls van internationale tendensen is een economisch debat aan de gang waar erfgoedinstellingen zich nog niet goed in kunnen positioneren. Aan de ene kant bestaat het principe van het publieke domein dat pleit voor vrije en open toegang tot cultureel erfgoed. Daarnaast staan erfgoedorganisaties onder grote druk van overheden om zelf inkomsten te genereren, bijvoorbeeld via een controle op de toegang tot het materiaal of door (exclusief) commercieel hergebruik mogelijk te maken. Het European Cultural Commons-principe, dat momenteel vormgegeven wordt, wil een kader bieden voor het vinden van de noodzakelijke balans.

Exhibition: Art Nouveau

Featured search: The Saratov State Art Museum collection

Featured search: The Numismatic Collection of the Bode Museum

Exhibition: European Sport Heritage

Verwachte ontwikkelingen

Het oplossen van knelpunten en het faciliteren van opschaling en nieuwe vormen van samenwerking vraagt om heldere beleidskeuzes op instellingsniveau, op sectoraal, landelijk en zeker ook op internationaal niveau. Het is nuttig om hierbij te kijken naar de meerwaarde die erfgoedinstellingen hebben in de kennissamenleving. Bovenaan in internationale gebruikersonderzoeken staat de betrouwbaarheid van informatie van erfgoedinstellingen. Met deze troef in handen kunnen deze zich onderscheiden in de *information soup* op internet. Betrouwbaarheid, authenticiteit, duurzaamheid, kwaliteit, standaardisatie en onafhankelijkheid zijn krachtige en universele waarden die erfgoedinstellingen ook in hun digitale netwerken moeten uitdragen.

Om overeind te blijven in de wereldwijde informatieline zullen zij een krachtig verbond met elkaar moeten sluiten. Europeana is slechts een eerste stap, omdat Europeana (nog) niet verder gaat dan het niveau van vindbaarheid door gebruik te maken van aangeleverde metadata. Hoe belangrijk ook, dit is slechts een opstap naar een veel grotere uitdaging, namelijk een integraal onderdeel worden van dagelijkse digitale activiteiten in werk, scholing, onderzoek of vrije tijd.

Zo is het inbedden van het digitaal erfgoed in het onderwijs nog een belangrijke uitdaging. In het onderwijs zijn educatieve platformen, digitale borden en tablets gemeengoed aan het worden. De vraag naar kwaliteitsvolle culturele leerobjecten groeit bijgevolg sterk. De erfgoedinstellingen staan echter nog aan het begin van het geschikt en toegankelijk maken van hun digitale objecten voor onderwijs.

Samenwerking tussen de erfgoedsector en de wetenschap is ook waardevol. In de wetenschap worden momenteel grootschalige digitale onderzoeksvoorzieningen opgezet, ook voor de humaniora. Diverse erfgoedinstellingen zijn hier vanuit hun missie direct bij betrokken, maar er vindt nog geen coördinatie plaats om het totaal aan digitaal erfgoed, dat door de instellingen wordt aangeboden, beschikbaar te krijgen in die onderzoeksvoorzieningen. Dit resulteert in inefficiëntie, omdat de wetenschappers ofwel geen zicht hebben op relevante corpora, of omwegen moeten bewandelen om er toegang toe te krijgen.

Voor de valorisatie is ook samenwerking met de creatieve

industrie van groot belang, ook al vergt dat van erfgoedinstellingen dat ze soms een tweedelijnspositie innemen, als leverancier van digitale grondstoffen of 'halffabrikaten'. Op het gebied van samenwerking mag veel verwacht worden van de ontwikkeling van *shared services*. Deze brengen door de bundeling van data en diensten een efficiëntie die per instelling niet bereikt kan worden.

Vlaams-Nederlandse samenwerking

Vlaams-Nederlandse samenwerking zal de beschikbaarheid van digitaal Nederlandstalig erfgoed ten behoeve van onderwijs, onderzoek en cultuurparticipatie aanzienlijk kunnen versterken.

Zo is samenwerking in de context van Europeana waardevol. Europeana wil toegang tot het cultureel erfgoed van Europa zoveel mogelijk taalafhankelijk maken. Ideaal zou de toegang tot al het opgenomen erfgoed mogelijk moeten worden in elke Europese taal. Taal speelt over drie lagen: de taal van het portaal, de taal van de beschrijvende (meta)data en de taal van de digitale objecten zelf. En dan gaat het niet alleen om het onderscheid tussen de talen zoals Nederlands, Engels, Fins, enz. maar ook tussen 'specialistentaal' en 'lekentaal', tussen bibliotheek-, archief- en museumtaal. De beschikbare metadata zijn immers vaak gemaakt door specialisten, voor communicatie met andere specialisten, veelal werkend binnen dezelfde context. De toegankelijkheid van het erfgoed mikt echter op een veel breder publiek. En bovendien wordt ook voor het aanmaken en verrijken van de data meer en meer gepoogd een beroep te doen op een breder draagvlak van niet-specialisten door middel van *crowdsourcing*. Samenwerking tussen Vlaanderen en Nederland helpt om de positie van het Nederlands in deze Europeanacontext te versterken.

Er is bilateraal al relevante ervaring opgedaan in samenwerken rond bepaalde aspecten van digitaal erfgoed. Er wordt bijvoorbeeld al samengewerkt rond erfgoedthesauri, in de CATCH- en CATCH+- programma's, en de Nederlandse vertaling van de Art & Architecture Thesaurus (AAT). Ook is Spectrum, de standaard voor museale bedrijfsvoering, in samenwerking vertaald. Ondersteunende organisaties als FARO en DEN werken al vele jaren hecht samen, bijvoorbeeld in de organisatie van evenementen of de uitvoering van Europese projecten als ENUMERATE. Recent zijn DEN en PACKED een formele samenwerking aangegaan rond DE BASIS en CEST.

De gezamenlijke opdracht nu is visieontwikkeling, zo ►

dat alle sectoren zich beter kunnen voorbereiden op toekomstige ontwikkelingen. Het is van essentieel belang dat overheden en erfgoed- en kennisinstellingen samen nadenken over de innovaties die nodig zijn om waarde te creëren met digitalisering van erfgoed en over de stappen die nodig zijn om deze innovaties op middellange en lange termijn te verwezenlijken. Erfgoedinstellingen zouden beter kenbaar moeten maken in welk tempo, met welk doel en met welke kwaliteitscriteria de eigen collectie digitaal geregistreerd, gedocumenteerd en beschikbaar gesteld wordt. Ook de manier waarop het materiaal ter beschikking gesteld wordt en hoe de digitale objecten in de toekomst duurzaam toegankelijk blijven, maakt onderdeel uit van een goede digitaliseringsstrategie. Dat laatste zullen veel instellingen niet zelfstandig kunnen oplossen. Een collectieve strategie voor duurzaam beheer van digitale collecties lijkt onvermijdelijk. Daarbovenop zouden overheden en financiers een duidelijkere visie kunnen presenteren op de rol van e-cultuur in hun beleidsdomeinen.

Addendum: in de werkgroep ...

De hierboven genoemde knelpunten vormden de basis van de discussie in de werkgroep 'Digitaliseren' tijdens de werkbijeenkomst. Het spreekt vanzelf dat, afhankelijk van de positie of achtergrond van de werkgroepleden, bepaalde knelpunten meer of minder prioritair werden ingeschat. Want ondanks de erfgoedbrede benadering tijdens de discussie én een gedeelde problematiek zijn er grote (cultuur)verschillen tussen de subsectoren. En daarnaast is er het schaalverschil tussen de erfgoedinstellingen dat steeds de kop op steekt. Want wat geldt voor

een landelijk museum geldt daarom nog niet voor een klein lokaal archief. Om nog maar te zwijgen van de verschillende erfgoedcontext boven en beneden de Moerdijk. Hierdoor ging de discussie soms alle kanten uit.

Toch zijn er gebieden waar de werkgroepleden elkaar vonden en waar Vlaams-Nederlandse samenwerking waardevol werd gevonden. Bijvoorbeeld standaardisering, methoden om meerwaarde van digitalisering aan te tonen en alles wat te maken heeft met auteursrechten en open data. Die twee laatste thema's leverden de meest concrete resultaten op: nog tijdens de conferentie heeft een Vlaamse partner zich aangesloten bij het Nederlandse platform Open Cultuur Data³ en ook over de samenwerking tussen de recent opgerichte Nederlandse en Vlaamse werkgroepen rond juridische aspecten van digitalisering zijn concrete afspraken gemaakt. ■■■

Marco de Niet is directeur van Stichting Digitaal Erfgoed Nederland (DEN).
Bart De Nil is stafmedewerker archieven en digitaal erfgoed bij FARO.

1. Met bijdragen van Carolien Coenen (Vlaamse overheid, Departement Cultuur, Jeugd, Sport en Media), Joris Deene (expert intellectuele eigendomsrechten), Hans van der Linden (Vlaamse overheid, Kunsten en erfgoed), Jef Malliet (Provincie Limburg (BE)), Louise Perbal (Nederlands Ministerie van OCW, Directie Wetenschapsbeleid), Peter Spyns (Vlaamse overheid, Departement Economie, Wetenschap en Innovatie) en Rony Vissers (PACKED).
2. Zie: http://taalunieversum.org/taalunie/verslag_werkbijeenkomst_digitalisering_erfgoed/index.php
3. Zie: www.opencultuurdata.nl

Naar een *post-museum*?

■ *Gamen in het Gallo-Romeins Museum © Universiteit Hasselt - EDM*

Digitale toepassingen in de publiekswerking van musea

Moet een museum een educatiebeleid voeren? Hoever kan en moet de publieksbegeleiding gaan? Als in een golfbeweging steken deze vragen om de zoveel jaar de kop op om dan weer stilletjes weg te ebben. Vooral in kunstinstituten wordt nog wel eens met enige hoon over het bemiddelen van de kunstervaring gesproken, maar doorgaans begrijpen onze musea vandaag de dag dat een doordacht publieksbemiddelingsbeleid onontbeerlijk is.¹ Het is en blijft evenwel een moeilijke taak. Welke verhalen moeten verteld worden? Primeert het kunsthistorische, het historische, het esthetische ... verhaal? Of is er ook ruimte voor de kleine, vaak persoonlijk getinte verhalen en geschiedenissen? Wie vertelt: een of meerdere conservatoren, een directeur, een externe curator, een publieksmedewerker, een bezoeker ...? En hoe doen we dat? Domeniek Ruyters zegt hierover: "Ik verbaas me al jaren over het gebrek

aan vernieuwende publieksvoorlichting in musea. De musea doen het nodige, er zijn de zaalteksten en de boekjes, en soms is er een filmpje. Maar een beetje geavanceerde multimedia-introductie ontbreekt".² De auteur van het overigens heel knappe essay Met/zonder collectie. Het museum van vandaag en morgen overdrijft. De laatste vijf jaar hebben veel publieksmedewerkers juist een soort van 'digitale koorts' opgedaan. Ze willen 'mee' zijn met de nieuwste technologische snuffjes om het publiek beter te bedienen en intensiever te betrekken bij hun activiteiten. Maar al te vaak blijft het daar dan ook bij. Te weinig wordt de vraag gesteld wat de echte meerwaarde van zo'n toepassing is (is die er wel?) en nog minder wordt het gebruik ervan breder gekaderd in een globalere visie op museum-educatie.

TEKST Olga Van Oost & Lien Mostmans

Van omroep-museum naar post-museum

Hoewel ze vaak als totaal verschillende werelden worden beschouwd, doorstaat het doorsnee museum van de 20^e eeuw de vergelijking met een ouderwetse, even 20^e-eeuwse, publieke omroep moeiteloos. Uiteindelijk waren het beide solide bastions van lering en vermaak met een duidelijke programmering en een trouw publiek. Een publiek dat de pap in de mond werd gegeven. De omroep bepaalde immers eenzijdig wanneer en welke vormen van informatie en entertainment het publiek te zien/te horen kreeg. En eigenlijk werd het museumpubliek op eenzelfde manier behandeld. Het museum maakte uit wat goed voor het publiek was. Educatie medewerkers legden uit wat een kunstenaar of curator met een bepaalde tentoonstelling had bedoeld. Bijvoorbeeld door rondleidingen met een gids te programmeren of aan de museummuren zaalteksten te voorzien. En ook de audiogids, sinds jaar en dag dé museumtechnologische vernieuwing bij uitstek, diende dit doel.

Maar vanaf de postmoderne jaren 1980, die in de jaren 1960 en 1970 al werden voorbereid, groeide de twijfel. Het idee dat er één groot Museumverhaal zou zijn kwam onder vuur te liggen en werd betwist. Een object, een collectie, een tentoonstelling: ze kunnen vanuit een veelheid aan verhalen en perspectieven worden bekeken en gewaardeerd. Eileen Hooper-Greenhill, een van de grondleggers van de museumeducatieve studies, benadrukte dat de museumbezoeker geen spons was, die maar passief in zich had op te nemen wat het museum programmeerde. Aan haar of hem moest de mogelijkheid geboden worden om zelf te overdenken wat hij of zij zag, het te interpreteren en er betekenis aan te geven.³

In deze periode werd ook ingezien dat nieuwe technologieën het toelieten om 'het publiek' intensiever te betrekken bij het museum. Gekenmerkt door interactiviteit en participatieve mogelijkheden konden digitale toepassingen immers verschillende perspectieven en meerdere stemmen aan bod laten komen. Het ontwikkelen van een (statische) website in de jaren 1990 was meestal het begin, maar een echte doorbraak kwam er op dit vlak toen de mogelijkheden van Web 2.0. werden verkend.⁴ Gekende voorbeelden van wegbereiders op dit vlak zijn het Steve Museum, het SFMOMA (San Francisco) en de Britse Tate-musea.⁵

In de voorbije jaren kenden we een verschuiving in begrippen en toepassingen: van Web 2.0., naar *user generated content*, over sociale media tot Web 3.0. en *crowdsourcing*⁶ vandaag. Maar het idee dat technologie ervoor kan zorgen dat het museum zijn 'omroep-status' afzweert en helpt plaats te maken voor een 'multi-kanalen'-model blijft een rode draad.

Inspirerend in dit verband is het *post-museum* concept dat Hooper-Greenhill in 2000 formuleerde en dat als een sterke kritiek op het idee van 'museum als omroep' kan gelezen worden.⁷ Deze opvatting wilde komaf maken met het eenrichtingsverkeer van museumbastion naar publiek. De diversiteit aan verhalen die over collecties kan verteld worden door een breed scala aan mensen, van museum-

expert tot leek, werd het uitgangspunt.⁸ Kostas Arvanitis deed onderzoek naar het gebruik van mobiele media in musea en bouwde op dit idee verder. Hij stelt dat het museum een plaats is van wederkerigheid, waar kennis eerder wordt geconstrueerd door verschillende actoren dan dat ze door één partij wordt opgelegd: "A museum is a site of mutuality, where knowledge is constructed rather than transmitted, through the account of multiple subjectivities and identities".⁹ De nadruk ligt dan op een polyfonie van gezichtspunten, ervaringen en waarden in plaats van op dat ene dominante Museumverhaal met grote M.

Een staalkaart aan Vlaamse cases

Ook in Vlaanderen zit het gebruik van digitale toepassingen voor musea en erfgoed de laatste jaren in de lift. Publieksmedewerkers zijn leergierig en willen maar al te graag weten of en hoe allerlei applicaties de band met een publiek kunnen versterken en of ze bezoekers kunnen bewegen tot een eerste of een herhaalbezoek. En ja, ook de vraag of ze via technologie meerdere stemmen in de museumomgeving aan bod kunnen laten komen, wordt wel degelijk gesteld. Maar voldoen de digitale toepassingen van vandaag reeds aan die hoge verwachtingen? We lichtten er enkele voorbeelden uit en gingen het na.

In de regel gaat het om toepassingen met een informerend of educatief karakter, waarbij informatie over werken, kunstenaars, collecties of tentoonstellingen op verschillende manieren wordt ontsloten. Een blik op een aantal, maar zeker niet alle, vooraanstaande en innovatieve initiatieven legt drie kerneigenschappen bloot: (1) gamificatie of het integreren van spelelementen, (2) het mobiel maken van de museumervaring aan de hand van draagbare applicaties, en (3) een bijzondere aandacht voor het actief en creatief betrekken van jongeren. *Serious games* heten 'ernstig' omdat ze gericht zijn op edutainment. Kenmerkend voor de gamificatie is dat een tentoonstelling als spel wordt verpakt, waarbij de spelomgeving eigenlijk een competitieve, interactieve (leer-)omgeving is, gebaseerd op een set van regels waarin een uitdagend doel nagestreefd wordt.¹⁰ Bovendien is het vaak de bedoeling om de jongere zelf input te laten geven en hem dus actief te betrekken.

■ Screenshots museumspel ARCHIE: kies je avatar / pak een wapen!
© Universiteit Hasselt – EDM

Gamificatie zien we bijvoorbeeld in ARCHIE, een museumspel dat werd ontwikkeld door iDiscover. Dat is een kenniscentrum voor interactief erfgoed dat de culturele, toeristische en erfgoedsector informeert en adviseert over het gebruik van mobiele technologie. Het is een samenwerkingsproject (EFRO-kader) tussen het Expertisecentrum voor Digitale Media van de Universiteit Hasselt (EDM) en het Gallo-Romeins Museum in Tongeren. De grafische vormgeving verwijst naar *game design* en bevat spelelementen zoals probleemoplossende opdrachten. Het spel voorziet jongeren van een gepersonaliseerde, virtuele identiteit of *avatar* en neemt hen op een interactieve manier op sleeptouw door het museum. Het daagt hen uit om in groepjes van twee of drie in het museum op zoek te gaan naar kunstvoorwerpen, informatie en aanwijzingen die horen bij bepaalde historische periodes.

De tijd van samentropen voor collectiestukken en bijhorende informatieborden of displays lijkt eveneens voorbij. In vele recente museumapplicaties wordt de bezoeker op pad gestuurd met mobiele technologie zoals gps, smartphone of pda in de hand. 'De Infiltrant' is een museumspel dat de educatieve en crossmediale kunstorganisatie Piazza Dell'arte in 2009-2010 samen met het Diamantmuseum in Antwerpen ontwikkelde. Het spel werd door jongeren mee uitgewerkt en is opgevat als een speurtocht naar de identiteit van Stefan De Beer, in het spel een afstammeling van de gebroeders De Beers, verwijzend naar het grootste diamantconcern ter wereld. In groepjes en uitgerust met een mobiele telefoon met gps-functie worden de deelnemers door de Antwerpse diamantwijk gegidst om er diverse opdrachten uit te voeren met behulp van beeldfragmenten over de diamanthandel van vroeger en vandaag. Deelnemers verzamelen zo woorden, die in een kruiswoordraadsel ingepast moeten worden en hen naar de ware identiteit van Stefan De Beer leiden. Illus-

tratief is ook 'Park Explorer' dat in samenwerking met het Antwerpse Middelheimmuseum ontwikkeld werd door iDiscover en Piazza Dell'arte. 'Park Explorer' is een gps-toepassing voor iPhone waarin jongeren de bezoeker informeren over de kunstwerken die staan opgesteld in het museumpark. Voor de beschrijving van de kunstwerken maakt het museum namelijk gebruik van de persoonlijke interpretaties die diverse jongeren maakten met behulp van foto's, multimedia en muziek.

Ook in 'In het wiel van Odiel', een educatief samenwerkingsproject tussen o.a. iDiscover, het Wielermuseum te Roeselare, de stedelijke musea van Izegem (Schoeisel- en Borstelmuseum) en gecoördineerd door de lokale erfgoedcel TERF spelen jongeren een actieve en creatieve rol. 'In het Wiel van Odiel' draait rond het levensverhaal van Odiel Defraeye, de eerste Belgische winnaar van de Ronde van Frankrijk. Via de software worden jongeren aangespoord om zelf een mobiele game te bouwen, die later door leeftijdsgenoten gespeeld kan worden op een smartphone. Bedoeling is om jongeren uit te dagen tot creatief gebruik van de museumcollecties en hen al doende te laten kennismaken met de socio-economische geschiedenis van de regio.

Het M HKA als proeftuin voor een museumspel

Een laatste voorbeeld van een toepassing die jongeren beter en actiever wil betrekken bij het museum, is een museumspel ontwikkeld voor het M HKA in 2010. In het kader van het Apollonproject werd het Museum voor Hedendaagse Kunst in Antwerpen (M HKA) in het voorjaar van 2010 tot een *living lab* omgevormd.¹¹ *Living labs* of 'proeftuinen' zijn testomgevingen waarbinnen een ►

■ M HKA game. Het scannen van een QR-code op een iOS smartphone © Tanguy Coenen

■ M HKA game. Realtimevisualisatie van het spelverloop
© Camille Reynders

groot aantal gebruikers producten of diensten testen in omstandigheden die zo dicht mogelijk aansluiten bij de dagelijkse werkelijkheid. Het project startte in 2009 en liep af in april 2012. Onderzoeksgroep IBBT-iLab.o en het Franse crossmedia-productiebedrijf Virtual ontwikkelden respectievelijk *Air Graffiti*, een technologie op basis van QR-codes en 3D-technologie. Als onderzoekers van IBBT-SMIT (Vrije Universiteit Brussel) waren de auteurs van deze bijdrage betrokken bij de evaluatie van dit spel. Vandaar dat we iets langer bij deze bevindingen kunnen stilstaan. We vragen ons immers af of de banden met een publiek door middel van dergelijke toepassingen worden aangehaald en daarbij ook op enigerlei wijze een overgang naar een *post-museum* model met zijn vele gezichtspunten op een collectie/tentoonstelling kan vastgesteld worden.¹²

Het M HKA-spel wil tieners op een fijne, zinvolle en interactieve manier naar kunst doen kijken, door hen in het museum rond te sturen en hen vragen te laten beantwoorden over de kunstwerken. Uitgerust met een smartphone krijgen tieners een aantal boodschappen, opdrachten en vragen voorgeschoteld die ze aan een kunstwerk moeten koppelen door de QR-codes bij de kunstwerken te scannen. Voor dit onderzoek kregen 25 kunstwerken een code toegekend. *Air Graffiti*-technologie maakt het mogelijk om informatie over gescande werken te raadplegen. Voorbeelden van opdrachten en boodschappen zijn het woordenduo 'tegendraads-vernieuwend' en een versregel uit het werk van dichter-schrijver Herman De Coninck. Behalve de voornaamste bibliografische gegevens over het werk en informatie over de kunstenaar zijn bij sommige kunstwerken ook audiovisuele fragmenten beschikbaar, zoals een interview met de maker, een curator of een kunstcriticus. Het spel eindigt wanneer de bezoeker de kunstwerken kan koppelen aan alle opdrachten.

Een essentiële component van dit spel is de na-ervaring van de bezoeker. Het scangedrag van iedere bezoeker wordt geregistreerd en getoetst aan een matrix, die geïnspireerd is op het 'kunstrijk-model' van Michael Parsons. Hieruit vloeit een persoonlijk 'kunstrijk-profiel' voort. Het spel resulteert in een individueel boekje waarin de bezoeker afbeeldingen van zijn keuzes terugvindt, infor-

matie krijgt over zijn kunstrijk-profiel en aanbevelingen aantreft voor kunstwerken die binnen zijn interessesfeer kunnen vallen. Voor dit luik van het onderzoek werd nauw samengewerkt met de dienst publiekswerking van het museum.

In het algemeen werd het spel door de jongeren positief onthaald en stelden we vast dat het een zekere mate van betrokkenheid met de aanwezige kunstwerken in de hand werkte.¹³ De jongeren hadden het gevoel betrokken te zijn bij de collectie en gaven aan geprikkeld te worden door de opdrachten op de schermjes. Ze waardeerden het informerende karakter van het spel en gaven aan het gevoel te hebben meer bewust en beschouwend naar kunst te kijken. Volgens een van de deelnemers voegde de applicatie "een extra dimensie toe aan de kunstbeleving". Maar er was ook ontgoocheling, bijvoorbeeld over het beperkte aanbod deelnemende of 'scanbare' werken. Dit had een niet te onderschatten nefast effect: de jongeren gaven aan kunstwerken links te laten liggen als ze geen QR-code hadden en dus geen deel uitmaakten van het spel. Maar meer nog dan teleurgesteld over het beperkte aanbod van deelnemende kunstwerken, waren de jongeren ontevreden over de beperkte sociale interactiemogelijkheden. Naast meer interactie met meer kunstwerken wensten zij ook meer sociale virtuele interactie met elkaar over de kunstwerken. Velen misten een zekere sociale en 'collaboratieve' dimensie en hadden het spel graag in duo's gespeeld of toegang gehad tot virtuele interactiekanalen zoals Twitter of Facebook om berichten te kunnen delen met elkaar, het museum, andere bezoekers of het brede publiek, of om hun persoonlijke collectie te kunnen opslaan en uitbreiden (ook met werken uit andere musea).

Is het *post-museum* in zicht?

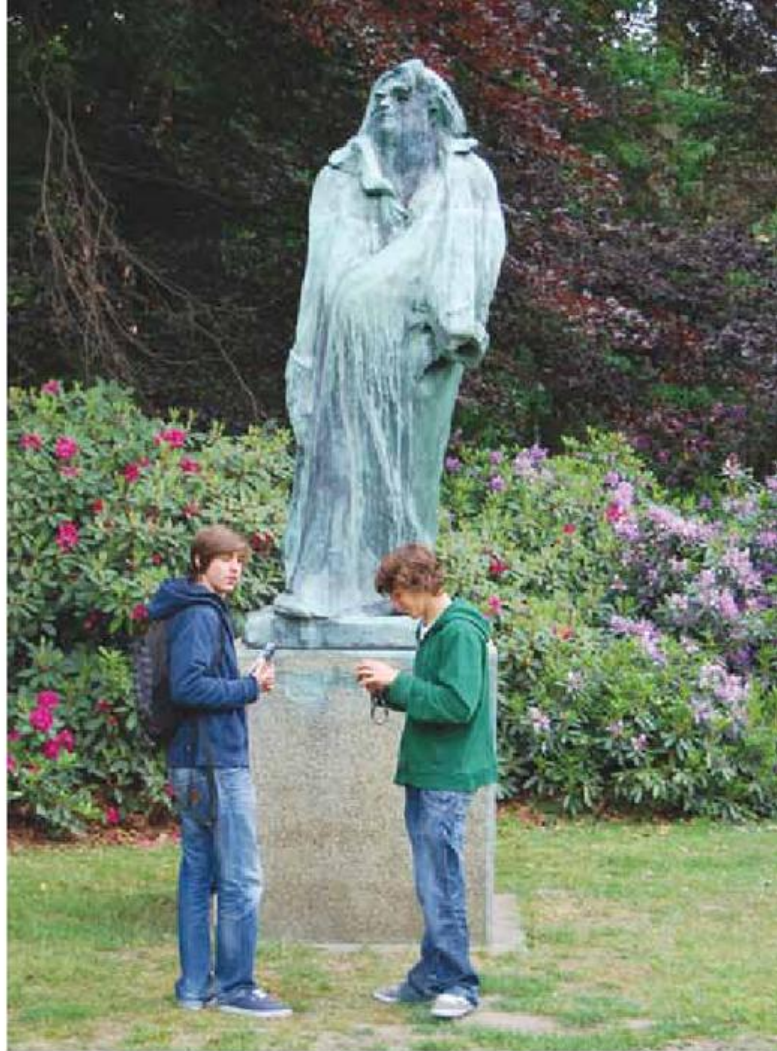
In een samenleving die steeds digitaal wordt en waar internet, websites, mobiele technologieën en applicaties alomtegenwoordig zijn, lijkt de tijd van het 'museum als omroep' onherroepelijk voorbij. De mogelijkheden groeien om een *post-museum* in de praktijk te brengen dat leeft, vele kanalen aanbiedt en een grote diversiteit van stemmen kan laten horen. Maar gebeurt het ook? Onze bevindingen met de M HKA-game - en hetzelfde geldt ook voor de andere genoemde voorbeelden - illustreren het potentieel van mobiele beeldschermmedia zoals smartphones in musea, niet in het minst op het vlak van kunsteducatie. Tegelijk werpen ze toch ook veel vragen op.

Een opvallende vaststelling is dat de nadruk bij het testen van deze toepassingen toch snel op de bruikbaarheid en aantrekkelijkheid van de technologie komt te liggen. Werkt de toepassing, wat kan er technologisch worden verbeterd, hoe kan de omgeving aantrekkelijker worden gemaakt? Voor de technologische ontwikkeling zijn deze vragen uiteraard belangrijk, maar we moeten er tegelijk over waken dat er evenzeer museologische en educatieve vragen worden gesteld. En op dit vlak is er duidelijk nog veel werk aan de winkel. Doorgaans gebeurt de technologische ontwikkeling immers op een afstand van de museumomgeving en de publiekswerking. En dit terwijl er een brug tussen technologie, museum, publiekswerking en bezoeker zou moeten gelegd worden.

Ook komt er te weinig dialoog tussen museum en bezoeker tot stand en is er geen echte kennis- en ervaringsuitwisseling. De beschreven toepassingen bevatten wel alle interactiemogelijkheden, maar toch blijven respondenten op hun honger zitten en blijven ze vaak een 'buitenstaander'. In de praktijk bleken de toepassingen (behalve ARCHIE misschien) ook sterk gericht op de individuele speler/bezoeker en was er weinig sociale interactie. Wanneer er interactie tussen deelnemers is, beperkt die zich tot het uitwisselen van 'gevoelsmatige' elementen in het vuur van het spel.

Wat we ook merkten, is dat leermodellen nog onvoldoende op de digitale wereld zijn afgestemd. In de literatuur zien we hier verandering in komen, maar de vertaalslag naar de praktijk wordt nog veel te weinig gemaakt.¹⁴ We hebben nood aan publiekswerkers die vertrouwd zijn met de digitale wereld, de nieuwste inzichten op de voet volgen en ze vlot kunnen verbinden aan de museumpedagogische praktijk.

We hebben de indruk dat de toepassingen vooral nog te vaak een 'hebbeding' zijn met als gevolg dat ze het principe van de klassieke audiogids amper of gewoonweg niet overstijgen. Digitale toepassingen worden nog steeds eerder gezien als een verlengstuk van de bestaande museuminhoud - of van wat we eerder het dominante Museumverhaal met grote M noemden - dan dat ze écht meerdere stemmen aan bod laten komen. Tot nader order houdt het omroep-museum dus stand en is er van een post-museum nog niet meteen sprake. Dit wil niet zeggen dat publiekswerkers het digitale maar volledig links moeten laten liggen. Wel integendeel. Deze ontwikkelingen zijn gaande en we kunnen niet anders dan 'meegaan'. Maar het zijn niet alleen de publiekswerkers die dit dienen te beseffen. De impact van het digitale is groot en beroert alle geledingen van de organisatie: van publiekswerking over collecties, van wetenschappelijk over artistiek beleid en terug.

■ Gebruikers 'Sculpturized', multimediatour Middelheimmuseum Antwerpen © Piazza dell'Arte

Kortom, het digitale overstijgt de publiekswerking al snel en is uiteindelijk een kwestie van management. We hebben museumdirecties nodig die dit inzien en die er mee voor willen zorgen dat onze musea bij de tijd blijven.¹⁵

Prof. dr. Olga Van Oost is stafmedewerker musea bij FARO. Ze is eveneens docent Sociologie van Kunst en Cultuur aan de Vrije Universiteit Brussel en als onderzoeker digitale cultuur/museumstudies verbonden aan de onderzoeksgroep IBBT-SMIT. Lien Mostmans is sedert mei 2012 coördinator van Gemeenschapscentrum Kontakt in Sint-Pieters-Woluwe. Voordien was ze onderzoeker bij IBBT-SMIT waar ze betrokken was in verschillende projecten over digitale cultuur en digital arts zoals het Apollon-project.

1. E. DE KUYPER, 'De gidscultuur vermoordt de gids', in: P. DE RYNCK & I. ADRIAENSSENS (RED.), *Volgt de gids? Nieuwe perspectieven voor educatie en gidsing in kunstmusea*. Brussel, Koning Boudewijnstichting, 2001, p. 201-204.
2. D. RUYTERS, *Met/zonder collectie. Het museum van vandaag en morgen*. Gent, discussiestuk BAM, 2012. Ook online te raadplegen op www.bamart.be/pages/detail/nl/7986 (bezoekt op 26 augustus 2012).
3. E. HOOPER-GREENHILL, 'Museums and communication: an introductory essay', in: E. HOOPER-GREENHILL (ED.), *Museum, Media, Message*. London/New York, Routledge, 1995, p. 1-12.
4. P. SAMIS, 'The Exploded Museum', in: L. TALLON & K. WALKER (EDS), *Digital Technologies and the Museum Experience. Handheld Guides and Other Media*. Lanham/New York/Toronto/Plymouth UK, Altamira Press, 2008, p. 3-18.
5. S. CHUN, R. STEIN & T. LEASON, 'Steve in Action: Social Tagging Tools and Methods Applied', in: J. TRANT & D. BEARMAN (EDS), *Museums & Web Proceedings*, 2009, op: www.museumsandtheweb.com/biblio/steve_action_social_tagging_tools_and_methods_applied (bezoekt op 26 augustus 2012); P. SAMIS & S. PAU, 'After the heroism, collaboration: developing an interdepartmental interpretive goals process at SFMOMA', in: J. TRANT & D. BEARMAN (EDS), *Museums & Web Proceedings*, 2009, op: www.museumsandtheweb.com/biblio/after_heroism_collaboration_developing_interdepartmen (bezoekt op 26 augustus 2012); S. JACKSON & R. ADAMSON, 'Doing it for the kids: Tate Online on engaging, entertaining and (stealthily) educating Six to 12 year olds', in: J. TRANT & D. BEARMAN (EDS), *Museums & Web Proceedings*, 2009, op: www.museumsandtheweb.com/mw2009/papers/jackson/jackson.html (bezoekt op 26 augustus 2012).
6. J. OOMEN & L. AROYO, 'Crowdsourcing in the Cultural Heritage Domain: Opportunities and Challenges', 2011, op: www.cs.vu.nl/~marieke/OomenAroyoCT2011.pdf (bezoekt op 26 augustus 2012).
7. E. HOOPER-GREENHILL, *Museums and the Interpretation of Visual Culture*. London/New York, Routledge, 2000.
8. HOOPER-GREENHILL, *Museums and the Interpretation*, p. 152.
9. K. ARVANITIS, 'Museums outside walls: mobile phones and the museum in the everyday', in: R. PARRY (ED.), *Museums in a Digital Age*. London/New York, Routledge, 2009, p. 171-172.
10. H.H. LEEAKKUIL & T. DE JONG, 'Games', in: P. KIRSCHNER (ED.), *ICT in het Onderwijs: the Next Generation (uitbreiding editie III)*. Alphen aan de Rijn, Kluwer, 2004.
11. Dit project werd gefinancierd in het kader van het Europese Competitiveness and Innovation Programme CIP.
12. Aan het onderzoek namen 24 jongeren, onder wie acht jongens en zestien meisjes, tussen veertien en 24 jaar deel. Zij werden doelgericht gerekruteerd via diverse socio-culturele jeugdverenigingen en scholen in Antwerpen op basis van een zelfgerapporteerde vertrouwde met digitale en mobiele media en affiniteit met kunst en musea. De deelnemersgroep werd verder gesegmenteerd volgens cultureel profiel en game-ervaring. 21 van de 24 deelnemers waren schoolgaand op het tijdstip van de bevraging. We kozen voor een combinatie van dataverzamelmethode (*data logging*, observaties en focusgroepen) en spreidden het onderzoek over drie halve testdagen, waarin telkens een deel van de groep jongeren de applicatie gedurende een uur uitprobeerde en er vervolgens over bevroegd werd in een groepsgesprek. Het scangedrag van de jongeren werd geregistreerd aan de hand van *transaction data logging* en een gestructureerd observatieprotocol. Nadien peilden we naar hun ervaringen met de applicatie in drie semigestructureerde focusgroepsprekken.
13. L. MOSTMANS, *Scroll it, tap it, scan it and match it: young curators at work: An explorative qualitative user study on the impact of a mobile 3D game application on the museum experience of young museum visitors*. Rapport ingediend bij het Apollon-projectconsortium, 2011.
14. L. TALLON & K. WALKER (EDS), *Digital Technologies and the Museum Experience*. Lanham/New York/Toronto/Plymouth UK, Altamira Press, 2008.
15. Op woensdag 10 oktober 2012 organiseert M - Museum Leuven in samenwerking met BAM, FARO, IBBT-SMIT (Vrije Universiteit Brussel) een conferentie over de toekomst van publieksbemiddeling en -werking in musea in een digitale wereld: *Museum Mediation in Transition*. De conferentie zal o.a. de vragen die we in dit artikel opwerpen adresseren. Schrijf de datum alvast in uw agenda! Meer informatie: olga.vanoost@faronet.be; Inschrijven: joke.baeten@leuven.be

Op 14 oktober 2012 trekken we met z'n allen naar de stembus om ons uit te spreken over het toekomstige lokale en provinciale beleid. Inmiddels is de verkiezingscampagne, na een lange aanloop, volop losgebarsten. Naast het politieke debat zien we dat in nogal wat gemeenten een discussie leeft over de zin van verkiezingsaffiches en vooral de "visuele vervuiling" die ze zouden veroorzaken. Tijd voor een erfgoedblik op het thema verkiezingsaffiche. Hieronder belicht ik hoe verkiezingsaffiches er vroeger uitzagen en waarom zij vandaag geen toegevoegde waarde meer (zouden) hebben. Tegelijk maak ik van deze bijdrage gebruik om al kort stil te staan bij een ander actueel dossier binnen het lokale beleid, zij het van een heel andere orde: de planlastvermindering. Dit vormt misschien niet het voorwerp van het publieke debat, maar achter de schermen hebben lokale politici en ambtenaren er al maanden de mond van vol.

Less is more?

Over verkiezingen, verkiezingsaffiches en planlast

TEKST Gregory Vercauteren

Titanic en Obama

Het is al generaties lang een traditie: met de verkiezingen in het verschieft rijzen langs de Vlaamse wegen verkiezingsborden als paddenstoelen uit de grond. Van de ene dag op de andere ziet de argeloze weggebruiker zijn parcours bezaaid met reeksen portretten van breed glimlachende politici. Toch zien we voor de komende gemeente- en provincieraadsverkiezingen een trendbreuk. Meer en meer mensen ergeren zich aan wat zij de 'visuele vervuiling' van de verkiezingsaffiches noemen. Een aantal steden en gemeenten hebben zelfs al besloten om de overvloed aan affiches aan te pakken en geen publieke aanplakborden meer te plaatsen.¹ Het meest bekende voorbeeld is dat van de stad Antwerpen, waar het verbod aanleiding heeft gegeven tot een maandenlange discussie en een hoop politiek getouwtrek. Ook in Maaseik, Dilbeek en Haacht is er sprake van zo'n verbod. In het Oost-

Vlaamse Destelbergen is men de verkiezingsaffiches het liefst helemaal kwijt. De fractieleiders willen daar zelfs raamaffiches afschaffen, wegens 'duur' en 'lelijk' en bovendien slecht voor het milieu. Toch zijn er ook een aantal voorstanders van de verkiezingsaffiches, zeker bij de kleinere politieke partijen. Zo'n affiche blijkt voor hen vaak de enige betaalbare manier te zijn om hun kandidaten aan het publiek voor te stellen.

Dreigen de verkiezingsaffiches desondanks voorgoed uit het straatbeeld te verdwijnen? Eerlijk gezegd: ik zou er niet rouwig om zijn. Op de gemiddelde affiche valt over het algemeen weinig hoogstaande literatuur te lezen of verbluffende vormgeving te bewonderen. Meestal moet je het stellen met een naam en een foto van de kandidaat in kwestie. En waar er nog een slogan valt te rapen, is die doorgaans zo vaag, algemeen of nietszeggend dat hij uiteindelijk betekenisloos is. Welke kiezer laat zich nog over-

een kleine berekening!..
 Sedert de CVP en de BSP het land
 besturen zijn de prijzen
verhoogd met meer dan 15%
 Dit betekent dat de waarde
 van een briefje van ~~1000F~~
 in vergelijking met 1961,
 is verminderd tot **850F**

LAAT U NIET MEER FOPPEN!
 TEGEN DE LEVENSDUURTE!
 VOOR DE VERDEDIGING VAN DE FRANK!

stem **PVV**
 Partij voor Vrijheid en Veiligheid.

Ons actieprogramma zal u toegestuurd
 worden op eenvoudige aanvraag aan:
 OMER VANAUDEHOVE
 Napestraat 39 - Ercusvel 15

VERKIEZINGSBLAD

- Al geruime tijd zetten politieke partijen naast de klassieke aanplakaffiche ook in op allerlei ander verkiezingsdrukwerk. In de verkiezingsstrijd voor de parlementsverkiezingen van 23 mei 1965 toonde de toenmalige PVV ook letterlijk dat ze daar geld voor had, door namaakbiljetten van 1000 BEF uit te delen. © Stadsarchief Leuven

tuigen door boodschappen zoals: “Uw gemeente in goede handen”, “Het werk is nog niet af” of “Volharding loont”?

Ooit was het anders. In de collecties van onze archiefinstellingen bevinden zich heel kleurrijke verkiezingsaffiches die de controversie niet schuwden.² Zeker tot de jaren 1960 probeerden de politieke affiches met dreigende en pakkende slogans de kiezer te overtuigen. Ook de beeldtaal was helemaal anders, vaak werd gewerkt met zware en herkenbare symbolen. Socialistena maakten graag gebruik van de rode vlag en, wat later, de roos en de vuist. De katholieken grepen nogal gemakkelijk terug naar het zwaard of kruis en afbeeldingen van (kroostrijke) gezinnen. Op liberale affiches zien we nogal wat weegschalen en gebroken ketens. Een veelgebruikte strategie was ook om de tegenpartij rechtstreeks en vaak ook persoonlijk aan te vallen. Heel wat affiches probeerden de politieke vijand te demoniseren door hem voor te stellen als een gevaarlijk gedrocht (een roofvogel, schorpioen of draak) of hem te ridiculiseren via voorstellingen als een opgeblazen kikker of een dwaas voor zich uitstarend koebeest.

Interessant was ook de tactiek om de politieke tegenstanders te associëren met een groot menselijk drama. Naar aanleiding van de parlementsverkiezingen van juni 1912 verspreidde de Katholieke Partij een affiche waarin ze het regerende kartel van de liberalen en socialistena als ‘kartel Titanic’ betitelde. Het minste dat je van deze campagne kan zeggen, is dat de Katholieke Partij op de actualiteit inspeelde: de grootste scheepsramp ooit was toen amper twee maanden oud. Ook de boodschap was duidelijk: net

zoals het schip, zou het regerende kartel dramatisch ten onder gaan. Blijkbaar krijgen affiches soms toch gelijk, want het vrijzinnige kartel werd bij de verkiezingen inderdaad stevig afgestraft.

Anno 2012 is zulk aanvallend beeld- en taalgebruik, zeker bij de gevestigde politieke partijen, *not done* (althans wat de verkiezingsaffiches betreft). Wie zou het vandaag in zijn hoofd halen om het beleid van zijn politieke tegenstander te vergelijken met bijvoorbeeld de stormramp op Pukkelpop of de nucleaire catastrofe in Fukushima? Voor deze mentaliteitswijziging kunnen we twee oorzaken aanwijzen. In de eerste plaats speelt de individualisering en de ontzuiling mee. Sinds de jaren 1960 is de kiezer veel minder gebonden aan een enkele partij, zodat ideologisch beladen affiches veel van hun zeggingskracht hebben verloren.³ Vandaag komt het erop aan om niet alleen in te spelen op de loyaliteit van de eigen achterban, maar vooral om een breed publiek te bereiken in de hoop daar enkele procenten stemmenwinst aan over te houden. Vandaar de keuze voor een meer algemene aanpak, waarin het kiespubliek wordt toegesproken met simpele en vooral positieve boodschappen. Verder speelt uiteraard de mediatisering van het politieke bedrijf mee. De politieke strijd is er niet braver op geworden, maar wordt vandaag vooral via andere media uitgevochten. De verkiezingsaffiches vervullen hoogstens nog een ondersteunende rol en geven daarom vaak enkel het gezicht en de naam van de kandidaat mee. Wat die persoon te vertellen heeft, krijgt u wel te horen of te lezen via televisie, radio, krant of sociale media.

■ Bron: BarackObama.com

■ Ook voor de Vlaamse verkiezingen in 2009 zag je in heel wat gemeenten een wildgroei aan verkiezingsaffiches.
Bron: De Wereld Morgen, creative commons

Planlast en parlementaire drukte

De verkiezingsaffiches mogen dan minder belangrijk zijn geworden, de lokale verkiezingen zelf zijn dat uiteraard niet. Zeker voor erfgoedwerkers die te maken hebben met lokaal of provinciaal beleid blijft het in spanning afwachten welke keuzes het nieuwe of hernieuwde bestuur straks zal maken en wie de volgende gedeputeerde of schepen van cultuur zal worden. Hoe die verkiezingsuitslag ook moge zijn, vast staat dat er in de volgende legislatuur een aantal spelregels zullen veranderen, vooral dan wat de verhoudingen tussen lokale/provinciale besturen en de Vlaamse overheid betreft. Zo zullen de lokale en provinciale besturen, in het kader van het decreet op de planlastvermindering, meer vrijheid krijgen om hun beleid vorm te geven en zelf te bepalen hoe ze subsidies van de Vlaamse overheid concreet willen aanwenden (zie kader). Deze wijzigingen hebben uiteraard ook gevolgen voor de

cultureel-erfgoedsector; ze hebben er zelfs toe geleid dat het nog maar enkele jaren in voege zijnde Cultureel-erfgoeddecreet opnieuw moest worden aangepast.

Het decretale kader is (bijna) rond, het werk kan beginnen ...

Het nieuwe Cultureel-erfgoeddecreet is op 27 juni 2012 door het Vlaams Parlement goedgekeurd; de uitvoeringsbesluiten zullen normaliter dit najaar verschijnen. Op de website van het agentschap Kunsten en Erfgoed staat een gedetailleerd overzicht van de wijzigingen die het nieuwe decreet zal meebrengen. Een belangrijke verandering is dat de Vlaamse Gemeenschap vanaf 2014 geen cultureel-erfgoedconvenants meer zal afsluiten met de provincies en met de vijf zogenaamde kunststeden (Antwerpen, Gent, Brugge, Leuven en Mechelen). In plaats daarvan zal

Planlastvermindering in een notendop⁴

Op 16 juli 2011 heeft het Vlaams Parlement het decreet op de planlastvermindering goedgekeurd.⁵ Dit decreet wil, over de sectorgrenzen heen, de verhoudingen wijzigen tussen de Vlaamse overheid en de lokale besturen, vooral wat de plannings- en rapporteringsverplichtingen betreft van de lokale besturen aan de Vlaamse overheid. Wat houdt dit nu concreet in?

- De Vlaamse overheid kan nog wel sturen, door voor een aantal sectoren (bv. jeugd, sport, cultureel erfgoed, lokaal cultuurbeleid) beleidsprioriteiten naar voren te schuiven. Lokale besturen die op deze beleidsprioriteiten willen inzetten, kunnen daarop intekenen via hun algemeen, gemeentelijk meerjarenplan en hiervoor werkingssubsidies krijgen. Belangrijk is dat zij hiervoor geen aparte sectorale beleidsplannen meer moeten opmaken; via hun gemeentelijk meerjarenplan kunnen zij aangeven dat en hoe zij op de Vlaamse beleidsprioriteiten willen inzetten.
- De Vlaamse overheid zal ook minder regels opleggen over hoe lokale besturen hun werkingssubsidies vervolgens aanwenden. Zo kunnen subsidiebepalingen vanuit Vlaanderen geen voorwaarden (meer) bevatten over de aard van de in te zetten middelen of de organisatorische structuur van het lokaal bestuur. Bijvoorbeeld: de Vlaamse overheid kan niet meer opleggen dat lokale besturen een deel van de middelen moeten gebruiken om extra personeel aan te werven.
- Het instrument om de planlastvermindering mogelijk te maken, is de Beleids- en BeheersCyclus (BBC). Dit is de vernieuwde plannings- en rapporteringscyclus waarbij financiële informatie wordt gekoppeld aan beleidsinformatie.

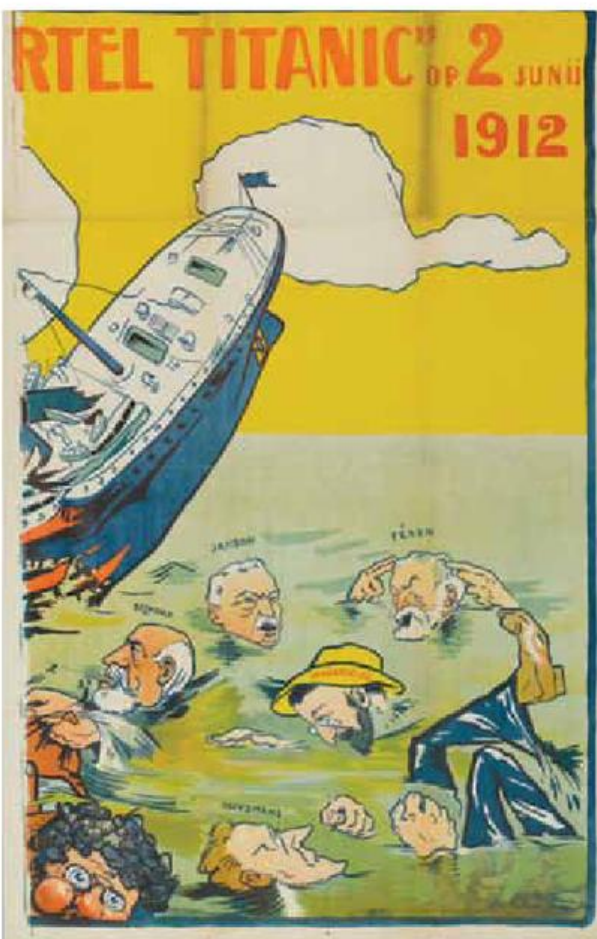

- Politieke affiches uit het interbellum probeerden met dreigende en pakkende slogans en zware en herkenbare symbolen de kiezer te overtuigen. Collectie: Amsab-instituut voor Sociale Geschiedenis
- De ondergang van de Titanic. De 'Titanic'-affiche is bijzonder groot en bestond uit twee delen. Het KADOC bezit enkel het rechterluik. Collectie: KADOC-KULeuven

de minister, geheel in de logica van de planlastvermindering, voor hen een aantal beleidsprioriteiten formuleren. De vijf kunststeden en provincies kunnen via hun meerjarenplanning intekenen op deze beleidsprioriteiten en hiervoor subsidies ontvangen.

Voor het overige blijven de doelstellingen en uitgangspunten dezelfde als die van het (vorige) Cultureel-erfgoeddecreet van 2008. Wel heeft de decreetgever van de gelegenheid gebruikgemaakt om enkele kleinere bijstellingen door te voeren. Ook, en dit is nieuw, is de mogelijkheid ingeschreven om een belangenbehartiger op te richten voor de cultureel-erfgoedsector.

Deze aanpassingen worden hier in een notendop weergegeven, maar roepen in de praktijk wellicht nog vele vragen op. In de eerste plaats bij de erfgoedcellen en de betrokken lokale besturen, voor wie er vanaf 2013/2014 veel zal veranderen. FARO zal in zijn vormings- en ondersteuningsaanbod op deze vragen inspelen en wil daarbij ook zoveel mogelijk samenwerken met andere stakeholders (collega-steunpunten en belangenbehartigers). Hou onze vormingskalender dus zeker in het oog! Verder merken we dat er in de brede cultureel-erfgoedsector nogal wat vragen leven over de precieze inzet en bedoeling van het debat over de planlastvermindering, dat per slot van rekening behoorlijk technisch is. Beleidsprioriteiten, BBC en meerjarenplanning ... wat houden die begrippen precies in? Wat is de link met dat andere dossier waarover zoveel is te doen: de interne staatsvorming? En vooral: wat is de precieze impact van al deze wijzigingen op onze eigen (deel)sector? Een antwoord op deze en andere vragen krijgt u in een uitgebreidere bijdrage in het volgende nummer van dit tijdschrift. ■ ■ ■

Dr. Gregory Vercauteren is stafmedewerker lokaal cultureel-erfgoedbeleid bij FARO.

1. 'Steden en gemeenten discussiëren over verkiezingsborden', in: *Het Laatste Nieuws*, 19 juni 2012
2. Zie bv.: Archiefbank Vlaanderen, Verkiezingsaffiches van vroeger (www.archiefbank.be/?q=node/55).
3. Zie: N. CORNELIS, *Fear appeals in politieke campagnes*. Masterproef Communicatiewetenschappen, UGent, 2010.
4. Over planlastvermindering, de gemeentelijke meerjarenplanning en de Beleids- en BeheersCyclus is inmiddels heel wat gezegd en geschreven. Achtergrondinformatie over deze thema's vindt u op de website van het agentschap Binnenlands Bestuur (<http://binnenland.vlaanderen.be>) en van de Vlaamse Vereniging voor Steden en Gemeenten (www.vvsg.be).
5. De officiële naam luidt: Decreet houdende vaststelling van de algemene regels waaronder in de Vlaamse Gemeenschap en het Vlaamse Gewest periodieke plan- en rapporteringsverplichtingen aan lokale besturen kunnen worden opgelegd.

Op 14 september 2012 lanceerden het Departement Cultuur, Jeugd, Sport en Media en het agentschap Kunsten en Erfgoed www.immaterieelerfgoed.be, een nieuwe databank en interactieve website voor immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen. Via dit medium kunnen organisaties en personen zich bekendmaken en erfgoedgemeenschappen immaterieel cultureel-erfgoedelementen en de hieraan gekoppelde borgingsmaatregelen zichtbaar maken. De Vlaamse overheid reikt daarmee een virtuele basis aan voor de uitbouw van een netwerk rond het immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen. Een inspiratiebron en contactforum voor al wie immaterieel cultureel erfgoed mee een toekomst wil bieden.

Een interactieve website en databank voor immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen

Een blik op de praktijk

TEKST Ellen Janssens

Open source als basis voor een interactief platform

Eind 2010 zette Vlaams minister van Cultuur Joke Schauvliege in de visienota voor immaterieel cultureel erfgoed de doelstellingen van een databank voor immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen uit: “Een dergelijk instrument moet volgende zaken mogelijk maken: het zichtbaar maken van het immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen, het verbinden van elementen immaterieel cul-

tureel erfgoed, het verbinden van elementen met goede praktijkvoorbeelden, experts en expertisekernen”, en tot slot “het uitwerken, tonen en rapporteren over borgingsmaatregelen en maatregelen voor het doorgeven van het immaterieel cultureel erfgoed en het oplijsten van goede praktijkvoorbeelden”. De visienota besluit dat “een dergelijke databank inventariseert, interactie, uitwisseling van kennis en expertise centraal stelt en de nadruk legt op de individuele elementen en op de gelijkenissen en verwantschappen tussen de elementen immaterieel cultureel erfgoed.”¹

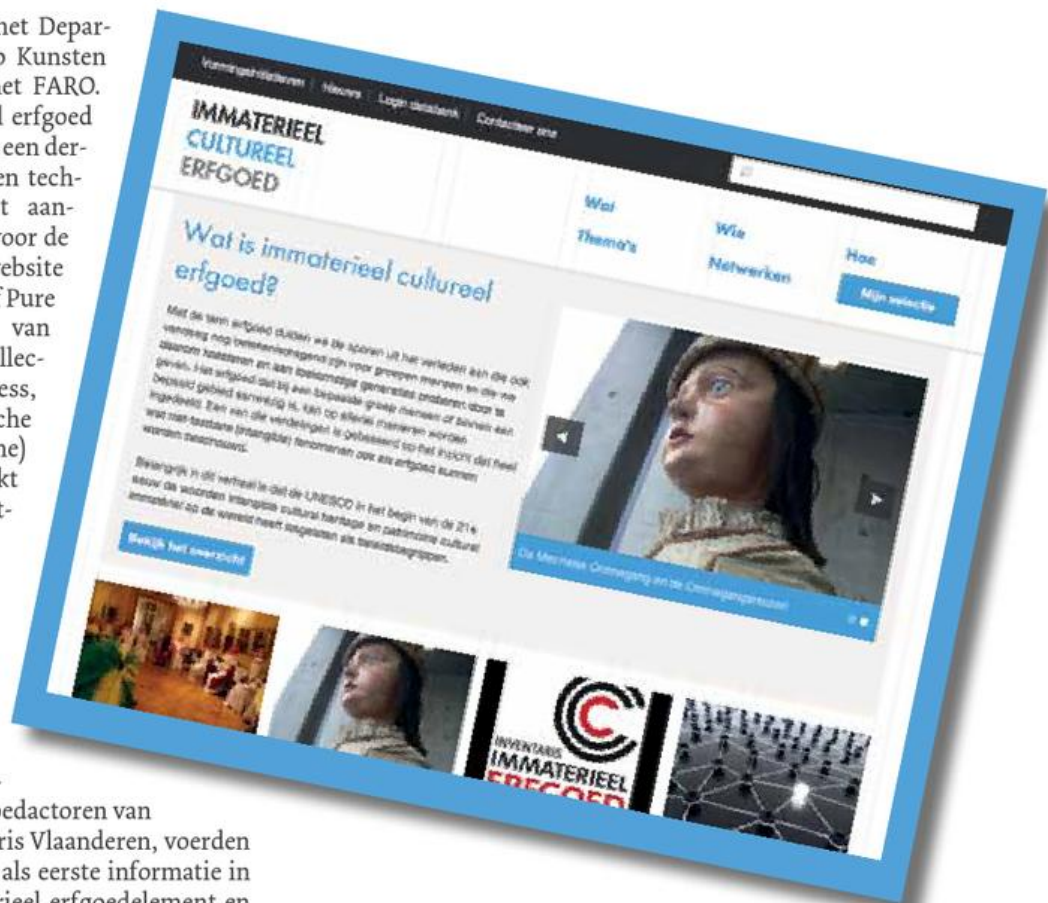
In het najaar van 2011 startten het Departement CJSM en het agentschap Kunsten en Erfgoed in samenwerking met FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw met de voorbereidingen voor een dergelijk platform. FARO maakte een technische analyse als basis voor het aanbestedingsdossier. De opdracht voor de uitwerking van de databank en website werd aan het jonge Gentse bedrijf Pure Sign² toegewezen, dat op basis van opensourcesoftware als het collectiebeheersysteem Collective Access, Drupal (website CMS³) en Apache Solr (een krachtige zoekmachine) een interactieve website gelinkt aan een krachtige databank ontwikkelde.

Een stuurgroep⁴ volgde het ontwikkelingsproces inhoudelijk en technisch verder op, waarna in juli 2012 de testfase van de databank van start kon gaan. De testgroep, bestaande uit de erfgoedmeenschappen en ondersteunende professionele erfgoedactoren van huidige elementen op de Inventaris Vlaanderen, voerden met behulp van een handleiding als eerste informatie in over de organisatie, het immaterieel erfgoedelement en borgingsmaatregelen. De feedback van de testgroep werd meegenomen in de optimalisatie van de werking van de databank en website. Aansluitend op zijn trekkersrol voor het jonge immaterieel-erfgoednetwerk en -beleid werd het expertisecentrum tapis plein vzw in deze beleidsperiode door de Vlaamse overheid gevraagd om een moderatorsrol op te nemen voor de opstartfase van het nieuwe ICE-platform.

Een website en databank voor ... ?

Het platform voor immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen, een globale aanduiding voor de databank als basistool en de interactieve website als publieksgerichte voorzijde, wordt een online plek waar een overzicht te vinden zal zijn van het immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen, de organisaties en personen ermee verbonden en vooral de bijhorende borgingsmaatregelen te vinden zullen zijn.

Het borgen van immaterieel erfgoed staat daarbij centraal. Hoe vrijwaren erfgoedgemeenschappen, met (of zonder) ondersteuning vanuit het professionele erfgoedveld, de toekomst van hun immaterieel erfgoed? Welke initiatieven nemen ze hiervoor? Welke netwerken en samenwerkingsverbanden kunnen hierbij groeien? Via dit platform kunnen erfgoedgemeenschappen en de professionele erfgoedsector elkaar vinden, expertise aanbieden en inwinnen, feedback geven en ervaringen delen. De website en databank betekenen zo een bron aan informatie voor zowel erfgoedorganisaties, erfgoedgemeenschappen, de man in de straat als voor onderzoekers, onderwijsinstellingen en de overheid zelf.

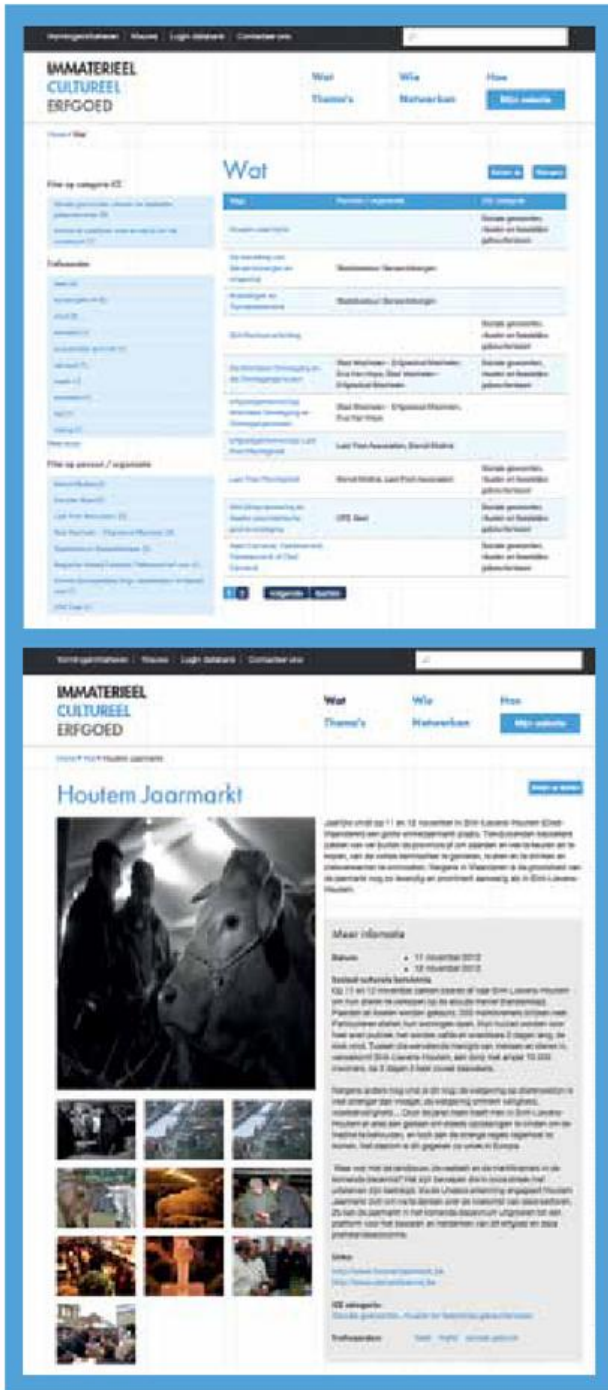
■ Homepagina website www.immaterieelerfgoed.be

Door dit digitale instrument voor de sector beschikbaar te maken, zet de Vlaamse overheid in op een interactief model dat het netwerk rond immaterieel cultureel erfgoed virtueel vertaalt, ondersteuning biedt en een springplank kan zijn om het netwerk tussen velerlei actoren verder uit te bouwen.

Een vertaling naar een interactieve website

De interactieve website www.immaterieelerfgoed.be wordt een portaal over en voor het immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen. Een plek waar informatie uit de databank virtueel te raadplegen is en van waaruit de bezoeker geleid wordt naar andere websites voor meer informatie over specifieke content. Via een web van interne links surft de bezoeker vlot van organisatie naar element naar borgingsmaatregel, gelijkaardige elementen of maatregelen en terug. Zoek- en filterfuncties begeleiden het opzoeken van gewenste en inspirerende informatie. Het delen van kennis en informatie staat hierbij centraal. De homepagina van de website is de kern van het portaal en vormt de toeliding tot de waaier aan informatie op de website. Activiteiten van elementen immaterieel erfgoed en vormingen over immaterieel erfgoed worden er aangekondigd; nieuwsitems houden de vinger aan de pols over al wat leeft en beweegt rond immaterieel erf-

“ Het borgen van ICE staat centraal. Welke initiatieven worden er genomen om dit erfgoed levend te houden?

- **Wat?** Overzicht elementen immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen
- **Detailpagina** van een element immaterieel cultureel erfgoed

goed op Vlaams en internationaal niveau. Verder biedt de hoofdpagina van de website een directe toeleiding tot de inhoudelijk opgedeelde content uit de databank. Een hoofdmenu met zes functies vormt de kapstok van waaruit de raadpleger zijn bezoek en de zoektocht naar informatie start:

- **Wat:** een overzicht van de gemodereerde ingevoerde elementen immaterieel cultureel erfgoed.⁵ Op de pagina's van de elementen zelf is een beschrijving van het element terug te vinden, de socioculturele betekenis, documenten met extra informatie, de locatie en beeld-, audio- en/of videomateriaal. Daarnaast is een aanklikbaar overzicht van de borgingsmaatregelen, gelinkte organisaties en personen aanwezig als ook links naar andere websites.
- **Wie:** een overzicht van de ingevoerde organisaties (zowel uit de erfgoedsector als in relatie tot de elementen), contactpersonen en experts. Voor elke organisatie of persoon worden contactgegevens en duiding bij de expertise op het vlak van immaterieel cultureel erfgoed vermeld, naast links naar andere virtuele informatie- en mediabronnen. De ICE-elementen gekoppeld aan de organisatie of persoon zijn zichtbaar en aanklikbaar. Na verloop van tijd ontplooit zich hier een globaal overzicht van de actoren in Vlaanderen actief rond en met immaterieel cultureel erfgoed.
- **Hoe:** een overzicht van de borgingsprogramma's en -maatregelen. Elke borgingsmaatregel wordt op een individuele pagina toegelicht, aangevuld met beeld-, audio- en/of videomateriaal, documenten en links naar websites. Een tijdslijn plaatst de maatregel visueel naast maatregelen in relatie tot andere elementen. Op die manier komt ook de evolutie van de borgingsinitiatieven sterk in beeld. Een bron aan informatie en inspiratie voor het levend houden van immaterieel cultureel erfgoed.
- **Thema's:** informatie over thema's in relatie tot immaterieel cultureel erfgoed die leven bij de gemeenschappen en/of professionele actoren, of die hoe dan ook een plek verdienen op deze website. Voorbeelden hiervan zijn o.a. de Inventaris Vlaanderen, een themadossier rond ICE-educatie, een themadossier over ICE en de omgang met toerisme ... Inhoudelijke extra duiding voor de geïnteresseerde erfgoedspeler.

- **Netwerken:** het interactieve luik met forumfunctie voor vragen & uitwisseling van ervaring en visies. Dit netwerk brengt personen samen in gesloten of open groepen rond bepaalde thema's en vragen. De netwerk- of discussiegroepen kunnen door iedere geregistreerde gebruiker via de eigen login opgestart

“ Een springplank voor de verdere groei van een netwerk rond ICE

worden. De mogelijkheden voor het opstarten van gespreksgroepen zijn legio, bv. een open groep over ICE en media; een gesloten groep voor alle landelijk erkende erfgoedorganisaties voor afspraken, afstemming en overleg rond ICE-werking; een open of gesloten groep voor het delen van ervaringen rond stoeten en/of processies ...

Geen website zonder inhoud: een databank voor het invoeren van gegevens

De Collective Access-databank vormt de 'back-end' van de website: de plaats waar informatie in te voeren en terug te vinden is en waar de inhoud van de website grotendeels opgeslagen wordt. In de databank kan elke erfgoedgemeenschap een element immaterieel cultureel erfgoed, een organisatie/persoon, erfgoedgemeenschap en borgingsmaatregelen of -programma bekendmaken. Een erfgoedgemeenschap die gegevens wenst toe te voegen, vraagt via de website een login aan en krijgt zo toegang tot het systeem. De persoonlijke login, op organisatie- of persoonsnaam, maakt het invoeren, opladen en aanpassen van gegevens mogelijk, net als het raadplegen van de samenvattingen van de ingevoerde data van anderen.

De databank werkt met een hoofdmenubalk van waaruit de gebruiker nieuwe gegevens kan toevoegen (onder 'nieuw') of de ingevoerde data kan doorzoeken en raadplegen (via 'vinden'). Per inhoudelijk in te voeren onderdeel maakt de gebruiker een nieuwe pagina aan in de databank, die onderling met elkaar gelinkt worden. Zowel de inhoudelijke onderdelen als de linken worden vertaald naar de website.

Een beknopt overzicht van de invoerbare gegevens:

- **Organisatie of persoon:** contactgegevens en expertise of ervaringsinfo van ondersteunende erkende/professionele erfgoedorganisaties, contactpersonen en/of dragers van immaterieel cultureel erfgoed (de zogenaamde 'experten door ervaring').
- **Element:** beschrijving van het immaterieel cultureel erfgoedelement, de socioculturele betekenis, praktische info, multimedia ...
- **Erfgoedgemeenschap:** overzicht van de leden van de erfgoedgemeenschap.
- **Borgingsmaatregelen of -programma:** de borgingsinitiatieven worden onderverdeeld in vijf categorieën, gebaseerd op de opdeling volgens de UNESCO-conventie⁶ voor de bescherming van het immaterieel cultureel erfgoed: identificatie/documentatie, onderzoek, communicatie/sensibilisering,

overdracht, herlanceren. Daarnaast kunnen ook programma's ingevoerd worden: initiatieven met een bovenlokale inzet die in samenwerking met meerdere elementen of organisaties overkoepelende borgingsinitiatieven voor gelijkaardige fenomenen ontwikkelen.⁷ Aan elk element kunnen een willekeurig aantal maatregelen gekoppeld worden, elk met een beschrijving, praktische info en multimedia. ■■■

Spring op de kar

Wil je je als organisatie of persoon kenbaar maken als expert van (een aspect van) immaterieel erfgoed en deel uitmaken van het netwerk? Wil je het immaterieel cultureel erfgoed van je erfgoedgemeenschap zichtbaar maken voor Vlaanderen, tonen hoe jullie dit erfgoed levendig houden en je ervaringen delen?

Surf naar de nieuwe website www.immaterieelerfgoed.be, vraag er een gebruikersnaam en paswoord voor de databank aan en ga aan de slag!

Vragen? Tapis plein vzw staat klaar om je als moderator op weg te helpen of vragen te beantwoorden via info@immaterieelerfgoed.be of 050 68 37 94.*

Ellen Janssens werkt bij tapis plein vzw en neemt het komende jaar de moderatie van de interactieve website en databank immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen op.

1. Vlaams minister van Cultuur Joke Schauvliege, *Een beleid voor immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen - Visienota*, p. 21-22, 2010.
2. Zie: www.puresign.be
3. CMS staat voor 'open source content management system'.
4. De stuurgroep bestaat uit Dries Van Den Broucke (agentschap Kunsten en Erfgoed), Carolien Coenen (agentschap Kunsten en Erfgoed), Hans van der Linden (agentschap Kunsten en Erfgoed), Rob Belemans (FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw), Bram Wiercx (FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw), Bert Lemmens (PACKED vzw), Jorijn Neyrinck (tapis plein vzw) en Ellen Janssens (tapis plein vzw).
5. Zie de bijdrage van Dries Van Den Broucke, www.immaterieelerfgoed.be - een platform voor immaterieel cultureel erfgoed op p. 56 in dit nummer van *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*: "Omdat de website er is voor het immaterieel cultureel erfgoed zijn er een aantal voorwaarden verbonden aan de registratie in de databank en publicatie op de website. De gewoonte, het gebruik, de kennis of de praktijk beantwoordt aan de definitie van immaterieel cultureel erfgoed zoals in de visienota van de minister opgenomen (...) de erfgoedgemeenschap is in kaart gebracht (...) en borgingsmaatregelen en dus acties die de kansen voor het immaterieel cultureel erfgoed vergroten zijn genomen, zijn in uitvoering of zijn gepland. Registratie in de databank kan van zodra de eerste voorwaarde is vervuld. Voor publicatie van het element immaterieel cultureel erfgoed op de website www.immaterieelerfgoed.be moet aan elk van de drie voorwaarden voldaan zijn. Voor het scherpkrijgen van de te registreren informatie kan begeleiding gevraagd of ingestapt worden in trajecten van erfgoedorganisaties en -experten."
6. UNESCO-conventie betreffende de borging van immaterieel cultureel erfgoed, artikel 2, 2003.
7. Zie de bijdragen van Dries Van Den Broucke (www.immaterieelerfgoed.be - een platform voor immaterieel cultureel erfgoed, p. 56) & Jorijn Neyrinck, (Borgen: WAT en HOE. Werk maken van immaterieel cultureel erfgoed, p. 64) in dit nummer van *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed* voor meer duiding bij de borgingsmaatregelen en het borgingsprogramma.

De Vlaamse Gemeenschap keurde in 2006 de UNESCO-conventie uit 2003 voor het borgen van het immaterieel cultureel erfgoed goed. Sindsdien zette de Vlaamse overheid verschillende stappen in de ontwikkeling van een beleid voor het immaterieel cultureel erfgoed. Ze startte in 2008 met een Inventaris Vlaanderen voor het Immaterieel Cultureel Erfgoed. Eind 2010 maakte de Vlaamse minister van Leefmilieu, Natuur en Cultuur Joke Schauvliege haar visienota Een beleid voor immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen' bekend. Geleidelijk aan ontwikkelden verschillende gesubsidieerde cultureel-erfgoedorganisaties een werking voor het immaterieel cultureel erfgoed of bouwden ze hun werking verder uit binnen de krijtlijnen van de conventie en het beleid van de Vlaamse Gemeenschap.

In de visienota van de minister stond de bouw van een 'Databank voor Immaterieel Cultureel Erfgoed' aangekondigd. In 2012 gaven het Departement Cultuur, Jeugd, Sport en Media en het agentschap Kunsten en Erfgoed de opdracht voor de bouw van een interactieve website met databank voor het immaterieel cultureel erfgoed. Als instrument voor het identificeren en borgen van het immaterieel cultureel erfgoed en voor het uitwisselen van kennis en expertise moet www.immaterieelerfgoed.be als platform functioneren voor alle gemeenschappen, groepen, individuen, organisaties en experts die betrokken zijn bij het immaterieel cultureel erfgoed. Op 14 september 2012 werd www.immaterieelerfgoed.be gelanceerd.

www.immaterieelerfgoed.be

Een platform voor immaterieel cultureel erfgoed

TEKST Dries Van Den Broucke

Het beleid voor immaterieel cultureel erfgoed

De UNESCO-conventie uit 2003 gaat niet alleen maar over het maken van inventarissen of lijstjes. De doelstellingen van de UNESCO-conventie zijn rijker. De conventie zet in de eerste plaats in op het borgen van het immaterieel cultureel erfgoed. Ze streeft naar respect voor het immaterieel cultureel erfgoed van gemeenschappen, groepen en betrokken individuen. Ze wil een verhoogd bewustzijn op het lokaal, nationaal en internationaal niveau voor het belang van het immaterieel cultureel erfgoed stimuleren en ze zorgt voor internationale samenwerking en begeleiding.²

De engagementen en opdrachten³ die elke staat opneemt bij het aanvaarden van de conventie liggen in de lijn van

deze doelstellingen. Hoe de Vlaamse Gemeenschap de uitvoering van de conventie ziet en hoe ze dit inpast binnen het erfgoedbeleid en laat sporen met onder andere het beleid voor het roerend en onroerend erfgoed is in de visienota van de minister *Een beleid voor immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen* uiteengezet.

Vanuit de analyse die in de visienota wordt gemaakt en vanuit de argumentatie die wordt opgebouwd heeft de Vlaamse Gemeenschap haar eigen rol bepaald: "Het beleid moet net die instrumenten aanreiken en acties opzetten zodat het immaterieel cultureel erfgoed zich verder kan ontwikkelen. Het gaat dus over het creëren van randvoorwaarden. De overheid kan wel groepen en gemeenschappen helpen, begeleiden en ondersteunen in het doorgeven van immaterieel cultureel erfgoed. De Vlaamse overheid borgt immaterieel cultureel erfgoed door aan de erfgoedgemeenschappen kansen te geven om het immaterieel cultureel erfgoed door te geven. Zo geeft de overheid kansen aan de erfgoedgemeenschap om immaterieel cul- ▶

■ De Vlaamse beiaardcultuur staat sinds 2011 op de Inventaris Vlaanderen. Bron: Inventaris Vlaanderen voor Immaterieel Cultureel Erfgoed

tureel erfgoed te koesteren. De focus van het overheidsbeleid ligt daarbij op mensen, de kennis en vaardigheden die ze bezitten, op gewoontes en gebruiken en op de wijze waarop die kennis, vaardigheden, gewoontes en gebruiken worden doorgegeven. De klemtoon ligt dan niet zozeer op het element immaterieel cultureel erfgoed maar op het volledige systeem; de methodiek van het doorgeven en het proces.”⁴

Ook de opdracht aan de staten om inventarissen van het immaterieel cultureel erfgoed op te stellen moet in functie van het borgen worden begrepen.⁵ Om het immaterieel cultureel erfgoed te kunnen borgen moet het geïdentificeerd worden, wat geïdentificeerd is wordt geïnventariseerd. Een inventaris is geen statisch gegeven maar wordt regelmatig geüpdatet.

In het artikel 'Geflankeerde middelen, inventarissen maken van immaterieel cultureel erfgoed, waarborgen en de UNESCO-conventie van 2003'⁶ waarschuwt Marc Jacobs voor de gevaren van het eng lezen en interpreteren van artikel 12 van de conventie en de snelle vertaling van artikel 12 naar atlasachtige projecten die passen binnen het 20e-eeuws concept van de etnografische of etnologische atlanten voor een streek, een land of een continent. Het grootste probleem is dat de resultaten van een dergelijk project zelden of nooit worden teruggekoppeld naar de erfgoedgemeenschap en bijgevolg geen functie hebben

“ Het beleid legt de klemtoon expliciet op de betrokkenheid van de erfgoedgemeenschappen

binnen het borgen van het immaterieel cultureel erfgoed. Deze projecten houden niet voldoende rekening met de doelstelling om het immaterieel cultureel erfgoed te borgen.

Zonder borgingsmaatregelen of acties die vooruitkijken en zorgen voor een toekomst voor het immaterieel cultureel erfgoed heeft de opname in een inventaris weinig zin. Zowel de UNESCO-conventie als het beleid van de Vlaamse overheid streven naar immaterieel cultureel erfgoed dat leeft, beoefend en gekoesterd wordt. Ze streven naar de overdracht van het immaterieel cultureel erfgoed aan volgende generaties.

Omdat het immaterieel cultureel erfgoed diverse vormen van artistieke expressies bevat, een bijdrage levert aan verschillende creatieve industrieën of er een impact op heeft, omdat het een rijk palet aan kennissystemen bevat en illustreert hoe op verschillende plaatsen en vanuit verschillende culturen wordt omgegaan met gelijkaardige problemen, kan het immaterieel cultureel erfgoed bijdragen aan duurzame ontwikkeling.⁷

Twee kernspelers: erfgoedgemeenschappen en erfgoedorganisaties

Het beleid legt de klemtoon expliciet op de betrokkenheid van de erfgoedgemeenschappen. De keuze voor het al of niet benoemen van een traditie, gewoonte of gebruik als immaterieel cultureel erfgoed is de verantwoordelijkheid van de gemeenschap, groep en van betrokken individuen (zie: “Is elke traditie of gewoonte immaterieel cultureel erfgoed?” - p. 15 van de visienota). Er wordt echter ook gevraagd te streven naar consensus in het benoemen en herkennen van immaterieel cultureel erfgoed. Consensus dient gezocht binnen de erfgoedgemeenschap.

De erfgoedgemeenschappen zijn de belangrijkste en centrale actoren bij het identificeren, inventariseren en borgen van het immaterieel cultureel erfgoed. De instrumenten die de Vlaamse Gemeenschap in stelling brengt, moeten deze bottom-upbenadering mogelijk maken.

Het definiëren van een erfgoedgemeenschap, het benoemen van de verschillende spelers binnen deze gemeenschap en het definiëren van de rol van elk van de betrokken partijen is een noodzakelijke oefening. Voor het identificeren van het immaterieel cultureel erfgoed, voor het benoemen en definiëren van de erfgoedgemeenschap en de rollen van elke betrokken gemeenschap, groep of individu en voor het borgen van het immaterieel cultureel erfgoed of het zoeken naar borgingsmaatregelen is vaak begeleiding nodig.

Voor het versterken van erfgoedgemeenschappen en voor het vergroten van de kans op slagen voor een bottom-upbenadering brengt de Vlaamse Gemeenschap het Cultureel-erfgoeddecreet in stelling.

De gesubsidieerde cultureel-erfgoedorganisaties (zowel landelijke organisaties zoals expertisecentra voor cultureel erfgoed, organisaties voor volkscultuur, musea, culturele archiefinstellingen, de Vlaamse Erfgoedbibliotheek en Archiefbank Vlaanderen als lokale organisaties zoals steden, gemeenten en intergemeentelijke samenwerkingsverbanden met een cultureel-erfgoedconvenant) hebben een begeleidende functie, zorgen voor bewustmaking en helpen mee aan het identificeren, inventariseren en het borgen van het immaterieel cultureel erfgoed.

Zoals in de visienota toegelicht, zijn verschillende netwerken van expertise nodig voor het begeleiden van de erfgoedgemeenschappen die zich vormen rond het immaterieel cultureel erfgoed. De verschillende domeinen of categorieën die in de conventie worden genoemd kunnen hiervoor richtinggevend zijn. De tekst 'Een faciliterend beleid, een netwerk van experts en een interactieve website met databank voor het borgen van het immaterieel cultureel erfgoed' in de publicatie *Het beleid van de Vlaamse overheid voor het borgen van het immaterieel cultureel erfgoed* gaat dieper in op deze netwerken van expertise.⁸

www.immaterieelerfgoed.be – een platform voor immaterieel cultureel erfgoed

Het immaterieel cultureel erfgoed en de erfgoedgemeenschappen identificeren, de bewustwording voor de waarde van immaterieel cultureel erfgoed verhogen, ervaringen en kennis delen en leren van anderen, erfgoedgemeenschappen begeleiden, inspelen op noden en

trajecten opzetten, de eigen expertise en kennis over het borgen van het immaterieel cultureel erfgoed versterken en kennis aan praktijkontwikkeling verbinden: het zijn allemaal verschillende uitdagingen die hierboven zijn genoemd.

Met de ontwikkeling van www.immaterieelerfgoed.be, een interactieve website met databank voor het immaterieel cultureel erfgoed, wil de Vlaamse Gemeenschap een tool aanreiken die inspeelt op deze uitdagingen.

Met dit instrument wil de Vlaamse Gemeenschap:

- immaterieel cultureel erfgoed identificeren en inventariseren,
- zorgen voor bewustwording van de waarde van het immaterieel cultureel erfgoed,
- inzicht geven in het borgen van immaterieel cultureel erfgoed,
- samenwerking tussen erfgoedgemeenschappen en erfgoedexperten stimuleren en mogelijk maken,
- zorgen voor kennisdeling en expertise-uitwisseling met betrekking tot het borgen van immaterieel cultureel erfgoed, zowel binnen erfgoedgemeenschappen en netwerken van erfgoedexperten als tussen erfgoedgemeenschappen en erfgoedexperten onderling. ▶

■ *Krakelingenworp, Geraardsbergen*
Bron: *Inventaris Vlaanderen voor Immaterieel Cultureel Erfgoed*

■ *Krulbol*
Bron: Inventaris Vlaanderen voor Im-
materieel Cultureel Erfgoed

■ *Houtem Jaarmarkt, Sint-Lievens-Hou-
tem.* Bron: Inventaris Vlaanderen voor
Immaterieel Cultureel Erfgoed

Ontwikkeld door de Vlaamse Gemeenschap

De visienota *Een beleid voor immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen* kondigde het project aan en gaf de krijtlijnen mee.⁹ Omdat er geëxperimenteerd wordt op het vlak van het bouwen van virtuele netwerken en op het vlak van het inventariseren van immaterieel cultureel erfgoed door middel van ICT en omdat ook het *community-based* aspect of het bottom-upverhaal een belangrijk gegeven is, sloegen het Departement Cultuur, Jeugd, Sport en Media en het agentschap Kunsten en Erfgoed de handen in elkaar voor het realiseren van dit project. Het Departement CJSM bracht de middelen en expertise rond e-cultuur in, Kunsten en Erfgoed zorgde voor de kennis over het immaterieel cultureel erfgoed en zorgde voor de budgetten voor het beheer van de toepassing. FARO, Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw, PACKED vzw en tapis plein vzw vormden mee de stuurgroep. Zo werd ook expertise uit het veld op het vlak van netwerkvorming, ken-

nisdeling, digitalisering en immaterieel cultureel erfgoed betrokken bij het traject. Door een gebruikersgroep op te richten waarvoor alle actoren binnen het veld van het immaterieel cultureel erfgoed werden uitgenodigd, werkten de verschillende partners in het project aan een draagvlak voor deze interactieve website met databank.

Omdat www.immaterieelerfgoed.be gedragen moet worden door de erfgoedgemeenschappen en de erfgoedorganisaties en -experten is het beheer in een eerste fase toegewezen aan tapis plein vzw. Vanuit hun werking rond erfgoedparticipatie met focus op het immaterieel cultureel erfgoed zijn ze goed geplaatst om het netwerk tussen erfgoedgemeenschappen en erfgoedorganisaties en tussen erfgoedgemeenschappen en erfgoedorganisaties onderling te modereren en stimuleren.

Bij het uitwerken van het project werd ook rekening gehouden met een van de basisdoelstellingen van de con-

ventie: namelijk kennisdeling en expertise-uitwisseling op internationaal vlak.¹⁰ Om de kansen op het delen van de kennis en ervaring en van het instrument zelf te vergroten, is gekozen voor opensourcetoepassingen. De databank is een Collective Accessdatabank, gekoppeld aan een Drupalwebsite.

(Databank + website)(gemeenschappen + organisaties) = platform voor ICE

De databank vormt de kern van het instrument. Gemeenschappen, groepen en individuen kunnen immaterieel cultureel erfgoed registreren, elementen, gebruiken en tradities koppelen aan een erfgoedgemeenschap en aan een set van borgingsmaatregelen. Experts en erfgoedorganisaties kunnen projecten en trajecten voor (het borgen van) het immaterieel cultureel erfgoed opzetten en registreren.

Erfgoedgemeenschappen kunnen instappen in netwerken en trajecten die op de website worden getoond en door experts en erfgoedorganisaties zijn gestart. Er kan deelgenomen worden aan discussies over het immaterieel cultureel erfgoed. Dat gebeurt binnen de netwerken-module op de website. Experts en erfgoedorganisaties kunnen thema's in de kijker plaatsen, informatie bundelen en zo inspiratie bieden voor het borgen van het immaterieel cultureel erfgoed.

Erfgoedgemeenschappen kunnen in de databank en via de website op zoek gaan naar inspiratie voor het borgen van het immaterieel cultureel erfgoed. Ze kunnen kijken hoe anderen op uitdagingen hebben gereageerd en hoe anderen kansen hebben benut of zwaktes hebben omgebogen in sterktes.

www.immaterieelerfgoed.be is dus in de eerste plaats een instrument van en voor het immaterieel cultureel erfgoed en de betrokken gemeenschappen, groepen, individuen en organisaties. De interactieve website met databank voor het immaterieel cultureel erfgoed kan daarom uitgroeien tot een platform voor het immaterieel cultureel erfgoed.

De focus ligt op het versterken van erfgoedgemeenschappen en het vergroten van kansen voor het immaterieel cultureel erfgoed. Borgen van het immaterieel cultureel erfgoed staat dus centraal. Op www.immaterieelerfgoed.be zijn de werkwoorden die opgenomen zijn in de definitie van 'borgen' gegroepeerd;¹¹

We onderscheiden vijf groepen van borgingsmaatregelen:

- Identificatie en documentatie
- Onderzoek
- Communicatie en sensibilisering
- Overdracht
- Herlanceren

Een zesde en bijzondere borgingsmaatregel is 'een programma'. Een programma is een set van borgingsmaatregelen die voor het immaterieel cultureel erfgoed wordt ingezet. Programma's versterken meestal de leefbaarheid van meerdere elementen immaterieel cultureel erfgoed.

Zo ondersteunt het programma 'Ludodiversiteit' de vele volkssporten die in Vlaanderen beoefend worden.

Borgen gaat over een toekomst uittekenen die ervoor moet zorgen dat "gewoontes, gebruiken, kennis en praktijken die een gemeenschap of groep overgeërfd heeft gekregen (...) en die de gemeenschap of groep in consensus voldoende belangrijk acht om door te geven aan toekomstige generaties"¹² kunnen voortbestaan. Borgen gaat over de toekomst en dus over kansen zien en bedreigingen afwenden, sterktes inschatten en zwaktes proberen ombuigen.

Het valt mee om als gemeenschap of groep of als individu een traditie, gewoonte of een element te beschrijven. Een erfgoedgemeenschap in kaart brengen en dus betrokken groepen en personen ophoofden is vaak al iets moeilijker. Borgingsmaatregelen benoemen en uitwerken wordt door erfgoedgemeenschappen vaak als het minst evident beschouwd. Daarom is de begeleiding door erfgoedorganisaties en -experts cruciaal, wordt vorming georganiseerd en worden trajecten opgezet. Bij registratie in de databank hoeft niet alle informatie onmiddellijk ingevoerd te worden. De interactieve website met databank laat een trapsgewijze registratie van gegevens toe.

Door het ingeven van een traditie, gewoonte of een element met een beschrijving komt een gemeenschap, groep of individu in beeld van een erfgoedorganisatie of -expert. De erfgoedorganisatie of -expert kan wegwijs maken en een begeleiding opstarten of informatie aanreiken voor het definiëren van de erfgoedgemeenschap. Door de informatie op de website door te nemen, door in de databank te grasduinen en door te zien hoe anderen het definiëren van een erfgoedgemeenschap hebben aangepakt en borgingsmaatregelen hebben opgesteld, kan een eigen traject worden gestart en de oefening zelf of onder begeleiding gemaakt worden.

Omdat de website er is voor het immaterieel cultureel erfgoed zijn er een aantal voorwaarden verbonden aan de registratie in de databank en publicatie op de website:

- de gewoonte, het gebruik, de kennis of de praktijk **beantwoordt aan de definitie van immaterieel cultureel erfgoed** zoals in de visienota van de minister opgenomen: "Immaterieel cultureel erfgoed is niet-tastbaar. Het zijn die gewoontes, gebruiken, kennis en praktijken die een gemeenschap of groep overgeërfd heeft gekregen of die in een historisch continuüm kunnen gevat worden en die de gemeenschap of groep in consensus voldoende belangrijk acht om door te geven aan toekomstige generaties. Het gaat steeds om immateriële en dus niet-tastbare uitingen van de interactie tussen de mens en zijn omgeving. Immaterieel cultureel erfgoed is dynamisch; door evolutie in de tijd en door interactie met de omgeving krijgt het nieuwe betekenissen en verandert het gebruik of de functie. Het benoemen als immaterieel cultureel erfgoed is tijds- en plaatsgebonden. Het is een culturele actie die ingrijpt op de gewoonte, het gebruik, de kennis en de praktijk. Het benoemen geeft de mogelijkheid om proactief te handelen en ►

“ Het platform streeft naar kennisdeling en expertise-uitwisseling

zorgt ervoor dat het doorgegeven wordt of dat actief kan ingezet worden op processen van doorgeven.”

- de **erfgoedgemeenschap is in kaart gebracht**. De verschillende gemeenschappen, groepen, individuen, verenigingen en organisaties die deel uitmaken van de erfgoedgemeenschap zijn opgelijst. Hun rol is in beeld gebracht. Een erfgoedgemeenschap is gedefinieerd in het Cultureel-erfgoeddecreet van 2012 (artikel 3, 2°) als: “een gemeenschap die bestaat uit organisaties en personen die een bijzondere waarde hechten aan het cultureel erfgoed of specifieke aspecten ervan, en die het cultureel erfgoed of aspecten ervan door publieke actie wil behouden en doorgeven aan toekomstige generaties.”
- **borgingsmaatregelen** en dus acties die de kansen voor het immaterieel cultureel erfgoed vergroten zijn genomen, zijn in uitvoering of zijn gepland.

Registratie in de databank kan van zodra de eerste voorwaarde is vervuld. Voor publicatie van het element immaterieel cultureel erfgoed op de website www.immaterieelerfgoed.be moet aan elk van de drie voorwaarden voldaan zijn. Voor het scherp krijgen van de te registeren informatie kan begeleiding aangevraagd worden of kan ingestapt worden in trajecten van erfgoedorganisaties en -experten. Hun contactgegevens bevinden zich eveneens in de databank en op de website. Zij modereren thema's en netwerken en organiseren mee de kennisdeling en expertise-uitwisseling over het identificeren van immaterieel cultureel erfgoed, het benoemen van erfgoedgemeenschappen en het afbakenen van borgingsmaatregelen.

Voor erfgoedorganisaties en -experten biedt het platform kansen om de eigen werking en eigen trajecten in beeld te brengen bij de gemeenschappen, groepen en individuen betrokken bij het immaterieel cultureel erfgoed. De kansen die deze werking en deze trajecten bieden voor het borgen van het immaterieel cultureel erfgoed worden zo maximaal uitgespeeld. Kernspelers in dit netwerk van erfgoedorganisaties en -experten zijn de landelijke expertisecentra voor cultureel erfgoed, de landelijke cultureel-erfgoedorganisaties voor volkscultuur en de musea ingedeeld bij het Vlaamse niveau die aandacht besteden aan het immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen. Ook culturele archiefinstellingen ingedeeld bij het Vlaamse niveau kunnen onder andere vanuit hun onderzoeksfunctie een meerwaarde betekenen voor het immaterieel cultureel erfgoed, Archiefbank Vlaanderen kan zijn expertise en de archiefbank inzetten voor het privaatrechtelijk archivalisch erfgoed van gemeenschappen, groepen en individuen. Heel wat landelijke organisaties ontwikkelen trajecten voor het immaterieel cultureel erfgoed. Het programma over ludodiversiteit van het Sportimonium, het project 'Rond de Rokken van de Reus' van het Landelijk Expertisecentrum voor de Cultuur van Alledag (tot voor kort Volkskunde Vlaanderen, nu LECA), het traject 'De-

sign met Wortels' van tapis plein vzw, het traject van het Firmament vzw over het immaterieel erfgoed van het figurentheater zijn er enkele. Op lokaal niveau vervullen de gemeentebesturen en de cultureel-erfgoedcellen een belangrijke functie. Verschillende cultureel-erfgoedcellen nemen een verantwoordelijkheid op voor lokale tradities, elementen en gebruiken en ondersteunen de erfgoedgemeenschappen die dit immaterieel cultureel erfgoed koesteren.

Op basis van wat leeft bij de erfgoedgemeenschappen kunnen organisaties en experts ook discussies en netwerken opstarten of informatie clusteren voor kennisdeling. Netwerken rond immaterieel cultureel erfgoed en toerisme en de wisselwerking tussen beide, over eigendom en commercialisering ... De verschillende thema's die de voorbije jaren aan bod kwamen tijdens het ICE-brekert raject van FARO, tapis plein vzw, LECA vzw en het Firmament kunnen inspireren en voortgezet worden binnen het platform.

Relaties met 'Inventaris Vlaanderen voor ICE' en de UNESCO-lijsten

De huidige 'Inventaris Vlaanderen voor Immaterieel Cultureel Erfgoed' wordt, conform de visienota, in deze interactieve website met databank geïntegreerd. De opeenvolgende ministers van Cultuur hebben tot op vandaag 33 elementen, na advies van een commissie, in deze inventaris opgenomen. De huidige Inventaris Vlaanderen is een zeer eenvoudige lijst met titel en plaats van het element. Hij is raadpleegbaar op www.kunstenenerfgoed.be. Door het koppelen aan de interactieve website met de databank wordt de Inventaris Vlaanderen rijker. Informatie die nu enkel beschikbaar is bij het agentschap Kunsten en Erfgoed zal beschikbaar worden gemaakt. De borgingsmaatregelen worden gepubliceerd, de erfgoedgemeenschap wordt inzichtelijk gemaakt en een rijker beeld van het element kan worden geschetst. De opname in de Inventaris Vlaanderen voor Immaterieel Cultureel Erfgoed zal nog steeds gebeuren van onderuit en op vraag van de erfgoedgemeenschap. Een expertencommissie zal de informatie blijvend toetsen aan de criteria. De expertencommissie zal de interactieve website met databank echter gebruiken voor het maken van haar analyses en het formuleren van haar advies.

Opname in de Inventaris Vlaanderen voor Immaterieel Cultureel Erfgoed vraagt een groter engagement van de erfgoedgemeenschap: een actieve rol in het platform en een bereidheid tot kennisdeling en het uitwisselen van informatie. Een opname in de Inventaris Vlaanderen voor Immaterieel Cultureel Erfgoed blijft een beslissing van de minister. Het blijft echter ook een voorwaarde voor opname op een lijst van UNESCO.

Ook bij het opstellen en beoordelen van de UNESCO-dossiers zal het platform www.immaterieelerfgoed.be een rol spelen. Gelet op de ontwikkelingen en discussies binnen UNESCO zal nationale en internationale samenwerking en clustering een belangrijke voorwaarde worden voor opname op de Representatieve Lijst van het Immaterieel Cultureel Erfgoed van de Mensheid. Vandaag worden dis-

cussies gevoerd binnen UNESCO over schaalgrootte van elementen, over gelijkenissen tussen elementen, over verschillen, over nationale en internationale samenwerking en clustering.¹³ Het dossier van de valkerij is een mooi voorbeeld van waar UNESCO naar streeft. Het is een multinationaal dossier ingediend door elf landen. De focus is in dat dossier expliciet op de gelijkenissen gelegd maar houdt ook rekening met de (regionale) verschillen. De consensus en gemeenschappelijke kenmerken en het delen van kennis en expertise over het borgen van het immaterieel cultureel erfgoed staan centraal. Gelijkenissen moeten niet alleen op internationaal niveau worden gezocht. Ook op regionaal en nationaal niveau kunnen verbanden worden gezocht en kan op basis van gelijkenissen gestreefd worden naar samenwerking en clustering.

Gelijkaardige trajecten binnen de Vlaamse Gemeenschap kunnen groeien binnen de structuur van het platform. Gemeenschappen, groepen en individuen betrokken bij het ene element kunnen samenwerken en een gemeenschappelijk dossier opstellen met gemeenschappen, groepen en individuen betrokken bij een ander element. Voor het opstarten van dergelijke trajecten kan begeleiding worden ingeroepen of kunnen erfgoedorganisaties en -experten het voortouw nemen. Zij kunnen eveneens zorgen voor het linken en mobiliseren van gemeenschappen, groepen en individuen buiten Vlaanderen en dus voor het uitwerken van multinationale aanvragen voor de Representatieve Lijst van het Immaterieel Cultureel Erfgoed van de Mensheid (artikel 16 van de conventie) of voor de Lijst van Immaterieel Cultureel Erfgoed waarvoor dringend borgingsmaatregelen genomen moeten worden (artikel 17 van de conventie). Voor het opstellen van programma's, projecten of activiteiten die het best de doelstellingen en principes van de conventie weerspiegelen (artikel 18 van de conventie) kan het platform als katalysator worden gebruikt. Het effect van een programma, project of activiteit kan binnen de interactieve website met databank worden gevolgd. Het platform www.immaterieelerfgoed.be kan de kansen op samenwerking en clustering in beeld brengen en de voorbereiding van een gezamenlijk dossier gemakkelijker maken. Er zijn precedents waarbij UNESCO gelijkaardige dossiers niet heeft opgenomen op de Representatieve Lijst van het Immaterieel Cultureel Erfgoed van de Mensheid die in dezelfde cyclus werden beoordeeld. Hoe UNESCO zal omgaan met aanvragen van elementen die sterke gelijkenissen vertonen met reeds opgenomen elementen is niet gekend omdat er nog geen voorbeelden zijn. De kans is echter groot dat ook hier naar samenwerking wordt gestreefd en dus naar schaalvergroting en uitbreiding van bestaande dossiers en elementen op de Representatieve Lijst van het Immaterieel Cultureel Erfgoed van de Mensheid.

Elke zes jaar zijn de Vlaamse, Franse en Duitstalige Gemeenschap (voor België) verplicht aan UNESCO te rapporteren hoe het staat met de uitvoering van de conventie en hoe het staat met het immaterieel cultureel erfgoed. Het platform, de informatie in de databank en op de website, het functioneren van de netwerken voor het immaterieel cultureel erfgoed levert hiervoor informatie.

Conclusie

Het platform streeft naar kennisdeling en expertise-uitwisseling over immaterieel cultureel erfgoed, het identificeren, het inventariseren en het borgen ervan. Het platform wil een kennisknooppunt worden voor alle erfgoedgemeenschappen, erfgoedorganisaties en erfgoedexperten die het immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen een warm hart toedragen. www.immaterieelerfgoed.be kan pas slagen als al deze actoren een actieve rol opnemen in het ingeven van informatie, in het deelnemen aan discussies en debatten, in het opzetten en volgen van trajecten en in het vormen van netwerken.

Tot zover de theorie. Sinds 14 september is het aan de praktijk om van www.immaterieelerfgoed.be een levend platform te maken voor, door en over het immaterieel cultureel erfgoed. ■■■

Dries Van Den Broucke werkt sinds 2003 bij de Vlaamse overheid, Kunsten en Erfgoed. Kunsten en Erfgoed voert het beleid van de Vlaamse overheid voor het roerend en immaterieel (cultureel) erfgoed uit. In 2009 en 2010 werkte Kunsten en Erfgoed het beleidskader uit voor het immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen. Sinds juni 2012 zetelt Dries Van Den Broucke voor de Vlaamse Gemeenschap als expert immaterieel cultureel erfgoed in het Intergouvernementeel Comité van de UNESCO-conventie uit 2003 voor het borgen van het immaterieel cultureel erfgoed.

1. In 2010 maakte de Vlaamse minister van Leefmilieu, Natuur en Cultuur, Joke Schauvliege, de visienota *Een beleid voor Immaterieel Cultureel Erfgoed in Vlaanderen* bekend. De nota werd in 2010 gepubliceerd in het vierde nummer van dit tijdschrift. In 2012 werd de visienota opnieuw gepubliceerd in een meertalige publicatie: D. VAN DEN BROUCKE & A. THYS (RED.), *Het beleid van de Vlaamse overheid voor het borgen van het immaterieel cultureel erfgoed*. Brussel, Kunsten en Erfgoed, 2012. Verwijzingen in dit artikel naar de visienota gebeuren steeds via de laatstgenoemde publicatie uit 2012.
2. Artikel 1 van de UNESCO-conventie uit 2003 voor het borgen van het immaterieel cultureel erfgoed lijst vier doelstellingen op.
3. Artikel 11 tot en met 15 van de UNESCO-conventie uit 2003 voor het borgen van het immaterieel cultureel erfgoed zijn gegroepeerd onder de titel "*Safeguarding of the intangible cultural heritage at the national level*".
4. 'Visienota - Een Beleid voor Immaterieel Cultureel Erfgoed in Vlaanderen' in: D. VAN DEN BROUCKE & A. THYS (RED.), *op.cit.* 2012. p. 18 ev.
5. Artikel 12 van de UNESCO-conventie uit 2003: "*To ensure identification with a view to safeguarding, each State Party shall draw up, in a manner geared to its own situation, one or more inventories of the intangible cultural heritage present in its territory. These inventories shall be regularly updated.*"
6. M. JACOBS, 'Geflankeerde middelen, inventarissen maken van immaterieel cultureel erfgoed, waarborgen en de UNESCO-conventie van 2003', in *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*, 4 (2011).
7. UNESCO's inzet op duurzame ontwikkeling kadert binnen de door de VN-conferentie over duurzame ontwikkeling (RIO +20) geformuleerde doelstellingen. De publicatie *Van een groene economie naar een groene samenleving, UNESCO's inzet voor duurzame ontwikkeling geeft inzicht in het beleid van de VN*. Deze publicatie, oorspronkelijk uitgegeven in het Engels, werd door UNESCO Platform Vlaanderen vzw vertaald en kan u op de website van het platform www.unesco-vlaanderen.be downloaden.
8. 'Een faciliterend beleid - een netwerk van experts en een interactieve website met databank voor het borgen van het immaterieel cultureel erfgoed', in: D. VAN DEN BROUCKE & A. THYS (RED.), *op.cit.* 2012. p. 60 ev.
9. 'Visienota - Een Beleid voor Immaterieel Cultureel Erfgoed in Vlaanderen', in: D. VAN DEN BROUCKE & A. THYS (RED.), *op.cit.* 2012. p. 28 ev.
10. 'Visienota - Een Beleid voor Immaterieel Cultureel Erfgoed in Vlaanderen', in: D. VAN DEN BROUCKE & A. THYS (RED.), *op.cit.* 2012. p. 30.
11. Artikel 2.3 van de UNESCO-conventie uit 2003 definieert Borgen als volgt: "*Safeguarding means measures aimed at ensuring the viability of the intangible cultural heritage, including the identification, documentation, research, preservation, protection, promotion, enhancement, transmission, particularly through formal and non-formal education, as well as the revitalization, of the various aspects of such heritage.*"
12. 'Visienota - Een Beleid voor Immaterieel Cultureel Erfgoed in Vlaanderen', in: D. VAN DEN BROUCKE & A. THYS (RED.), *op.cit.* 2012. p. 14.
13. Tijdens de vergadering van het Intergouvernementeel Comité (IGC) in Bali in november 2011 besliste het IGC tot de oprichting van een *open ended working group to discuss the right scale or scope of an element*. Deze werkgroep komt op 22 en 23 oktober 2012 bijeen en zal zijn conclusies voorleggen aan het IGC dat in 2012 bijeenkomt.

SAUVE GARDE

Werk maken van immaterieel cultureel erfgoed

Borgen

WAT en HOE

TEKST Jorijn Neyrinck

Sinds België in 2006 de UNESCO 'Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage' (2003) ratificeerde, heeft de Vlaamse overheid stapsgewijs een beleid voor immaterieel cultureel erfgoed' uitgewerkt. Er werd begonnen met het geven van een bredere (h)erkenning en zichtbaarheid aan immaterieel erfgoed. De Inventaris Vlaanderen voor Immaterieel Cultureel Erfgoed ging van start in 2008 en er volgden enkele aanvragen en erkenningen op de UNESCO-lijsten.² Eind 2010 verscheen in dit tijdschrift de visienota Een beleid voor Immaterieel Cultureel Erfgoed in Vlaanderen³, die de krijtlijnen voor een duurzaam beleid tekent. De visienota stelt het begrip 'borgen' voorop. Sindsdien ontwikkelde de overheid met www.immaterieelerfgoed.be ook een digitale databank en interactieve website als instrument voor het borgen van immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen vanaf 2012.

Maar wat houdt dat borgen precies in? Een vraag die wel vaker weerklinkt. Tijd voor een antwoord. Via een overzicht van wat borgen in de praktijk in Vlaanderen allemaal is en zou kunnen zijn.

Borgen volgens Van Dale:

bor-gen (werkwoord; borgde, heeft geborgd)

1 (techniek) beveiligen tegen losgaan: een moer borgen

2 (figuurlijk) beschermen tegen verwateren: ontwikkelingen borgen

Borgen is een werkwoord

“Safeguarding suggests a broader approach than ‘protection’, whereby not only is the ICH protected from direct threats to it but positive actions that contribute to its continuance are taken.”⁴

De Vlaamse overheid kiest er met haar beleid voor immaterieel cultureel erfgoed voor om dicht bij de inzet en de tekst van de UNESCO-conventie van 2003 te blijven.⁵ In de conventietekst staat het begrip ‘safeguarding’ centraal. In de eerdere UNESCO-conventies voor roerend en onroerend erfgoed⁶ werd steeds de term ‘protection’ gebruikt. Er gingen dan ook – net als voor de opmaak van het grippenkader van de conventie zelf – lange discussies vooraf aan de vertaling van het begrip ‘safeguarding’ naar het Nederlands.⁷ ‘Bescherming’ zou namelijk te sterk de connotatie oproepen van ‘bevriezen’, ‘behouden’, ‘terugkeren naar een vroegere toestand’. Deze associaties staan in schril contrast met het dynamische en evoluerende ka-

rakter van immaterieel cultureel erfgoed, aangezien het om levende cultuuruitingen gaat zoals verteltradities, sociale gebruiken of ambachtelijke vaardigheden. Alternatieve vertalingen waren ‘koesteren’, ‘vrijwaren’ en ‘waarborgen’ of ‘borgen’. Uiteindelijk viel de keuze op ‘borgen’, waarmee een nieuw erfgoedbegrip gelanceerd werd dat zowel de behouds- als de ontwikkelingsgerichte dimensie kan vatten.

UNESCO definieert het *safeguarding*-begrip in de 2003 conventie (artikel 2.2.3) als volgt: *“Safeguarding” means measures aimed at ensuring the viability of the intangible cultural heritage, including the identification, documentation, research, preservation, protection, promotion, enhancement, transmission, particularly through formal and non-formal education, as well as the revitalization of the various aspects of such heritage*”.

De Vlaamse overheid werkt hierop door. ‘Borgen’ houdt zo onder meer in dat er maatregelen genomen en acties opgezet worden voor het identificeren of herkennen, inven-

Borgen - waar het om draait

Waarborgen van culturele diversiteit met oog op duurzame ontwikkeling⁹

De UNESCO ‘Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage’ (2003) is er in de eerste plaats gekomen voor het ontwikkelen van een internationaal beleid inzake culturele diversiteit. Voor het eerst erkende de internationale gemeenschap zo officieel de noodzaak om ondersteuning te bieden voor culturele expressievormen van gemeenschappen en groepen, die niet materieel te vatten waren. Het belang van immaterieel cultureel erfgoed is niet zozeer de culturele uiting op zich, maar vooral de rijkdom aan kennis en vaardigheden die erachter schuilgaan en die van generatie op generatie worden doorgegeven.¹⁰ Wanneer we betrokken zijn bij een specifieke orale traditie, podiumkunst, feest, stoet of processie, traditionele kennis of ambachtelijke vaardigheden, ligt het niet altijd zo makkelijk om de ruimere inzet van een immaterieel cultureel-erfgoedbeleid scherp te houden. Vanuit enthousiasme en fierheid vertellen we – begrijpelijk – graag hoe bijzonder onze levende cultuur is, hoe oud het gebruik is, welke geschiedenis erachter zit of hoe uitzonderlijk ons immaterieel erfgoed is. Het kan dan ook wat vreemd klinken dat het niet zozeer belangrijk is hoe uniek, hoe oud of hoe buitengewoon een traditie of gebruik is – hoe sterk dat ook waardering en bewondering verdient. Belangrijker is het feit dat die vele en uiteenlopende tradities en gebruiken er vandaag zijn, levendig zijn en gedragen worden door grote en soms kleinere groepen van mensen overal ter wereld.

De conventie draait uiteindelijk rond duurzaamheid, met diversiteit als sleutelbegrip. De culturele diversiteit die geborgen en verrat zit in onze wereldwijde variatie aan tradities, *skills* en knowhow draagt een haast eindeloze bron van menselijke antwoorden op en kennis van onze natuurlijke en sociale omgeving in zich. En met de evolutie van onze contexten, milieu, economie, bevolking enzovoort, is immaterieel erfgoed in het verleden steeds mee geëvolueerd. De wereldwijde diversiteit aan immateriële cultuurvormen illustreert zo op een fascinerende wijze onze menselijke creativiteit. Het ICE kan ook een rijke bron vormen voor duurzame ontwikkeling, in meerdere facetten van onze menselijke handel en wandel: vrije tijd, economie, sociale omgang ...

We bevinden ons begin eenentwintigste eeuw echter in een tijdsgewricht waar onder invloed van grootschalige en snelle processen als globalisering, sociale transformatie e.d. het voortbestaan van veel immaterieel cultureel erfgoed op korte tijd onder druk komt te staan. Met de UNESCO-conventie voor het borgen van immaterieel cultureel erfgoed drukt een wereldwijde gemeenschap als het ware tegelijk de hoop en het ideaal uit om doorheen de globale evoluties een duurzame, ‘faire’, diverse toekomst mogelijk te maken.¹¹

■ *Design met Wortels: Ilse Acke weeft.*
Foto: Alain Meessen (www.fotoplezier.be) – Fotohuis Brugge (www.fotohuis.be), 2012

tariseren, documenteren, onderzoeken, sensibiliseren en doorgeven van immaterieel cultureel erfgoed. Er wordt in het Vlaamse beleid nadruk gelegd op het doorgeven van het immaterieel erfgoed. “De klemtoon ligt dan niet zozeer op het element immaterieel cultureel erfgoed maar op het volledige systeem; de methodiek van het doorgeven en het proces.”⁸ Het gaat dus bovenal om het creëren van kansen voor het voortbestaan en de toekomstige ontwikkeling van levende culturele gebruiken en tradities.

Borgen als werkwoord dus, in de onvoltooid tegenwoordige tijd. Al moeten we bij alle aandacht voor het scheppen van toekomstkansen en het ondersteunen van actieve en levendige erfgoedgemeenschappen niet uit het oog verliezen dat er ook minder levenskrachtig en zichtbaar erfgoed is; kleinschaliger, bedreigd of verdwijnend erfgoed. Erfgoedwerkingen kunnen hierin een vitale rol spelen, van het helpen documenteren (behoud) tot het helpen dynamiseren en actualiseren (ontwikkeling) van aanwezige immaterieel-erfgoedpraktijken.

BORGEN - maar HOE?

“Soms denk ik dat alles wat we doen borging is. Soms denk ik dat niets van dat alles borging is.”

(Deelnemer infodag ‘Borging voor de elementen op de Inventaris ICE Vlaanderen’, 2 juni 2012)

■ Toverformules, handboeken, praktijkkennis

Er bestaat niet één allesomvattende toverformule of erfgoedhandleiding voor de borging van ICE. Wel kunnen we enkele algemene tips en kijkwijzers meegeven. Zo zijn borgingsmaatregelen in wezen gericht op het verzekeren van leefbaarheid, voortdurende her-creatie en transmissie. Borging moet zich dus vooral richten op het proces van overdracht, met andere woorden borgen betekent zorgen dat ICE een actief onderdeel van het leven van vandaag blijft.

Een tweede stelregel houdt in dat borging pas kan slagen wanneer ze ‘op maat van’ de specifieke context (met de specifieke gemeenschap, evolutie, schaal, enz.) van een ICE-element gebeurt. Borging gebeurt in principe grotendeels informeel, vanuit de dynamiek rond het ICE-fenomeen en zijn erfgoedgemeenschap. Borging kan allerlei zaken om het lijf hebben en bestaat vaak uit een veelkleurig palet of een compositie van acties en activiteiten. Maar het kan soms ook in heel eenvoudige en kleine dingen schuilen, waar we ons misschien niet van bewust (hoeven te) zijn.

Chérif Khaznadar¹², een *éminence grise* binnen het internationale veld van immaterieel erfgoed, waagde het tijdens het jongste onderzoekersforum voor immaterieel erfgoed¹³ in Parijs (3 juni 2012) hardop in vraag te stellen “of een element dat op de Representatieve Lijst van UNESCO

staat, eigenlijk wel een borgingsplan nodig heeft?! Het leeft!'. Diezelfde boodschap mag ook wel een keertje meegegeven worden aan alle dragers van immaterieel erfgoed die dag-in-dag-uit of jaar-in-jaar-uit actief zijn rond hun tradities en gebruiken in Vlaanderen: "trek je niet àl te veel aan van de vele adviezen en theorie die de jongste tijd met de beste bedoelingen op immaterieel-erfgoedpraktijken afgevuurd worden door de professionele erfgoedsector. Doe vooral verder zoals je steeds gedaan hebt! Als je dit leest ben je je vast wel bewust van de erfgoedwaarde die jullie levende cultuur in zich draagt. Je ICE leeft volop, je draagt je tradities mee van vroeger en brengt ze vandaag in praktijk, je geeft ze door aan de volgende generaties. Jullie zijn de eerste experts en ware ervaringsdeskundigen ..."

Toch doen we er goed aan om een scherpe blik te ontwikkelen voor de borging van ons immaterieel erfgoed. Er werd niet nodeloos een beleid voor ontwikkeld. Bij het voortzetten en doorgeven van vele ICE-tradities en gebruiken loopt het namelijk lang niet allemaal van een leien dakje. Tal van factoren hebben een mogelijke impact: de samenleving evolueert erg snel, de bevolkingssamenstelling verandert (vergrijzing, ontgroening, nieuwkomers e.d.), er is een ruim vrijetijdsaanbod, er zijn hoge verwachtingen rond communicatie en media, enzovoort. Om deze redenen focust het erfgoedwerk zich bij immaterieel cultureel erfgoed op de ondersteuning van het levend houden ('ensuring viability') en op manieren van borgen van de diverse culturele praktijken. Cultureel-erfgoedorganisaties kunnen hier een rol in spelen vanuit hun brede netwerk en kennis van het werkveld in Vlaanderen. Geen enkel immaterieel-erfgoedelement is weliswaar exact hetzelfde als een ander, maar vele delen wel gelijknissen in hun tradities, in vergelijkbare uitdagingen, pro-

blemen, successen. De ene zetten gelijkaardige, de andere net heel verschillende borgingsacties uit. Er valt kortom heel wat van elkaar te leren. Zoals bij immaterieel erfgoed het leren veelal spontaan en informeel verloopt, kunnen we ook voor het leren borgen van elkaar 'stelen met de ogen', onze diversiteit vieren door vrijelijk te shoppen in het aanbod, in contact en uitwisseling te treden met anderen en ervaringen te delen. Niemand heeft voor borging pasklare antwoorden of waarheden in pacht, maar in het delen van ervaringen vormen we één groot lerend netwerk waar veel ICE-praktijken straks hopelijk sterker uit kunnen komen. De cultureel-erfgoedorganisaties zijn daarbij bemiddelaars met een goed overzicht op het geheel, die diverse borgingsinformatie, elementen en mensen met elkaar kunnen helpen verbinden en uitwisselen.

■ Maak een plan!

Het wordt snel duidelijk dat er 1001 uitdagingen en mogelijkheden voor borging zijn. Om niet zomaar wat te beginnen, is het slim om even tijd en afstand te nemen, vooruit te denken en een plan te maken. Dit hoeft en mag geen zware belasting vormen voor de actieve erfgoedgemeenschappen. Terecht wordt immers wel eens opgemerkt dat men al genoeg om handen heeft met het in stand houden en beoefenen van alles wat bij de levende cultuuruitingen komt kijken: buurtvergaderingen, repetities, decorbouw, communicatieplannen, fondsenwerving, milieuvergunningen, veiligheidscoördinatie ... Voor het overgrote deel gaat het om vrijwilligers en verenigingen die zich in hun vrije uren inzetten voor maatschappelijk waardevolle en dikwijls gemeenschapsvormende activiteiten die met het ICE gerelateerd zijn. Een kleiner maar niet minder belangrijk aantal dragers van ICE – bv. ambachtsslui of podiumkunstenaars – zetten zich in vaak moeilijke economische ►

■ Participatieve inzamelingsactie rond het ICE van de krulbolsport
Foto: tapis plein, 2006

■ *Design met Wortels: kalligraaf Brody Neuenschwander*
Foto: Alain Meessen (www.fotoplezier.be) – Fotohuis Brugge (www.fotohuis.be), 2012

omstandigheden in om hun vakmanschap voort te zetten en door te kunnen geven. Zonder dus een doorgedreven of veeleisende oefening in integrale kwaliteitszorg te gaan afdwingen, kan het wel nuttig zijn om vanuit gezond verstand, met een kritisch oog en een langetermijnzorg, even na te denken over zwaktes, sterktes, bedreigingen en kansen¹⁴: Wat gaat goed? Waar hapert het? Waar zijn bedreigingen? Waar liggen kansen? Vanuit dergelijke analyse kan men keuzes maken en prioriteiten stellen waar de borging het dringendst is, het belangrijkste, de meeste slaagkansen heeft of het meest aangewezen zou zijn. Het is dan aan de erfgoedgemeenschap om die keuzes te maken. Professionele erfgoedorganisaties die actief zijn binnen het Cultureel-erfgoeddecreet en hun werking inzetten op ICE kunnen de erfgoedgemeenschappen begeleiden bij het maken van zo'n borgingsplan.

De uitgebreide waaier aan reeds genoemde borgingsmogelijkheden kan – om het bevattelijk en overzichtelijk te houden voor alle betrokkenen (erfgoedgemeenschappen, erfgoedorganisaties, e.a.) – verdeeld worden in vijf grote

types, groepen of clusters van borgingsmaatregelen. Deze vijf insteken tot borging worden vanaf 2012 gehanteerd in het Platform ICE, de digitale databank en website www.immaterieelerfgoed.be die de Vlaamse overheid in 2011-2012 voorbereidde als gecoördineerd instrument voor dit brede en diverse veld. Het zijn vijf handvatten voor een mogelijke erfgoedwerking rond immaterieel cultureel erfgoed. Al hoeft door de erfgoedgemeenschap niet op elk van de vijf borgingsvormen te worden ingezet met acties of maatregelen. De klemtoon kan desgevallend ook liggen op acties rond één of enkele van de vijf borgingstypes, afhankelijk van de noden en prioriteiten die de erfgoedgemeenschap voor het ICE detecteert. Het tweede deel van deze bijdrage gaat concreter in op elk van de vijf borgingsclusters:

- identificatie/documentatie
- onderzoek
- communicatie/sensibilisering
- overdracht
- herlanceren

Borgen

IDENTIFICATIE/DOCUMENTATIE

Behalve enkele algemene verwijzingen naar de taak van een lidstaat om een inventaris bij te houden (art. 12) en het oprichten van documentatiecentra voor immaterieel erfgoed (art.13, (d),(iii)) geeft de UNESCO-conventie van 2003 weinig aanwijzingen omtrent het borgen via 'documenteren' mee. Met betrekking tot 'identificeren' wordt gewezen op de taak om het ICE in een land te identificeren en definiëren met medewerking van gemeenschappen, groepen en relevante verenigingen of ngo's (art. 11, (b)). De Operationele Richtlijnen brengen evenmin raad, maar uit het lesmateriaal voor een *capacity-building* workshop¹⁵ in het kader van de UNESCO 2003 conventie steken we wel wat op:

Identificeren houdt in dat je een immaterieel-erfgoedelement en zijn context benoemt en beschrijft, waardoor het onderscheiden wordt van andere elementen. Het is in de geest van de conventie van belang dit met participatie van de erfgoedgemeenschappen te doen. Met betrekking tot het identificeren van immaterieel erfgoed in Vlaanderen was reeds de Inventaris Vlaanderen opgestart, maar vanaf het najaar 2012 kan het digitale platform ICE voortaan een bredere rol gaan spelen. Daarbij kunnen erfgoedgemeenschappen zelf hun gebruik of traditie aanmelden als ICE en daarmee aangeven dat ze het aldus identificeren.

Documenteren bestaat erin het immaterieel erfgoed in zijn huidige staat en diversiteit te beschrijven en/of audiovisueel vast te leggen, en documentatie te verzamelen die ermee verband houdt.

Voor de documentatie van immaterieel erfgoed is het belangrijk om het dynamische karakter van dit erfgoed steeds voor ogen te blijven houden. Documenteren moet niet leiden tot bevriezing, het moet duidelijk zijn dat elke vorm van documentatie steeds een momentopname weergeeft. Als een ICE-element op een gegeven ogenblik onder druk zou staan of dreigt te verdwijnen, kan de documentatie duidelijk maken wat er verloren gaat of welke risico's er zijn. Ze kan als bron ook helpen bij het dynamiseren van de traditie. Wanneer het erfgoed niet meer levend is, zal de documentatie minstens een bron of een geheugen achterlaten, al houdt dit laatste op zich geen borgingspraktijk in. *"Documentation for its own sake, or simply to record something before it vanishes, is not safeguarding; research to satisfy the scientific curiosity of researchers or to determine the origin, contours or specificity of a given element of intangible heritage is not safeguarding unless and until it contributes directly to strengthening the viability of that heritage. The best-equipped archive, the most extensive database, or the most dazzling interactive website can only be considered to be safeguarding when it can be demonstrated that it supports the future practice and transmission of the heritage that is stored within."*

Ten slotte kunnen we vooral enkele tips formuleren die voor erfgoedgemeenschappen waardevol kunnen zijn bij hun inspanningen om hun tradities en gebruiken te documenteren, in de geest van de conventie (belang van de erfgoedgemeenschap, focus op overdracht). Voor het bewaren en ontsluiten van dit bronnenmateriaal kan men voorts een beroep doen op de instrumenten, organisaties, competenties en expertise die in het Vlaamse cultureel-erfgoedveld rond documenteren en archiveren zijn uitgebouwd.

Enkele tips en mogelijkheden:

- Voer je element in op het Platform ICE (digitale databank + website);
- Start zelf initiatieven om de actuele praktijk van je ICE in klank en/of beeld te brengen: lanceer een oproep bij het brede publiek, werk samen met een fotoclub, amateurfilmmakers, organiseer fotowedstrijden, maak audio-opnames van vertoningen, zet een foto- en videoblog op ...

INSPIRATIE: Aalst Carnaval in klank en beeld

In 2008 werd in Aalst een oproep gelanceerd waarbij de bevolking foto's en filmmateriaal kon binnenbrengen en laten archiveren. Sindsdien ontvangt 't Gasthuys - Stedelijk Museum Aalst regelmatig boeiend materiaal over Aalst Carnaval. Een massa foto's werd gedigitaliseerd en films werden overgezet van *pellicule* (vooral 8mm) en tape naar dvd (gratis voor de eigenaar, die ook een dvd ontving). Het inventariseren en opslaan van dit materiaal is een continu proces. Het Documentatiecentrum voor Aalst Carnaval (DAK) organiseert daarnaast de jaarlijkse nationale fotowedstrijd 'Carnaval in Kleur' voor foto's gemaakt tijdens het Aalsterse Carnaval. DAK brengt ook vijfjaarlijks carnavalsboeken en -cd's uit en via de website (www.dak.be) komt men alles te weten over Aalst Carnaval. Op het internet ten slotte valt ook particulier documentatie-initiatief te ontdekken op de foto- en videoblog <http://carnavalaalstkoentje.blogspot.be/>.

INSPIRATIE: Laat de klokken luiden

In het kader van de borging van (de rituele handeling van) het manueel klokkenluiden in Vlaanderen worden de diverse luidwijzen met professionele audio-opnames geregistreerd in samenwerking met de VRT, waarna dit materiaal ontsloten wordt via de website van de Roeselaarse Klokkengilde en de erfgoedbank van erfgoedcel TERF.

- Laat deelnemers of werkgroepen een dagboek bijhouden van de voorbereidingen;
- Maak een draaiboek m.b.t. voorbereidingen en organisatie als je een evenement opzet;

■ Laat de klokken luiden – Roeselaarse Klokkengilde
Foto: Erfgoedcel TERF, 2012

■ Aftrap voor de rottenwerking van de Virga Jesse op Erfgoeddag 2009. Foto: Annemie America

INSPIRATIE: Dagboeken voorbereiding Virga Jessefeesten in de stad

De Zevenjaarlijkse Virga Jessefeesten te Hasselt zijn een grote gebeurtenis. Hoogtepunt is de ommegang. Bij de voorbereiding is de hele stad betrokken. De rotten (of straatcomités) en tal van verenigingen uit Hasselt en omstreken zorgen voor honderden activiteiten: wagenspelen, (koor-)optredens, theater en de traditie om de straten te versieren. Bij de opmaak van het dossier voor de aanvraag tot opname in de lijst van erkend Vlaams immaterieel erfgoed bleek dat er weinig documentatie beschikbaar is over de voorbereidingen bij de rotten en de parochies. Met het verdelen van de dagboeken hoopten het Virga Jessecomité en de Erfgoedcel Hasselt deze lacune deels te kunnen wegwerken. De dagboeken zijn in bijna de helft van de gevallen (zo'n 30 exemplaren) terug binnengebracht en liggen nu in het Stadsarchief Hasselt ter inzage. www.virgajessefeesten.be

INSPIRATIE: Balansboogbouwer Miel van Beeck documenteert zijn productieproces

Door zijn technische kennis te combineren met zijn ervaringen als schutter was Miel Van Beeck in staat een procédé te ontwikkelen om hoogtechnologische wapens te bouwen voor de schutterstradities in o.m. de Kempen. Miel nadert intussen de tachtig en is zich bewust van de nood aan opvolging. Op eigen initiatief heeft hij daarom geleerd met AutoCAD 2009 te werken, een computerprogramma dat ontworpen is om op digitale wijze technische tekeningen te ontwikkelen en de mogelijkheid biedt om 3D-modellen te maken. Zo was Miel Van Beeck in staat om gedetailleerde technische tekeningen van iedere stap in het proces in de computer in te voeren. Per tekening bracht hij uitleg en instructies aan. Het ganse productieproces werd ook gefilmd.

INSPIRATIE: Audiovisuele registratie van de aanleg van een krulbolbaan

De volkssport krulbol is populair in het Meetjesland. Her en der worden krulbolbanen aangelegd. In wijken, in tuinen, bij sportcentra ... In 2011 registreerde de erfgoedcel Meetjesland i.s.m. de Belgische Krulbolbond en het Plattelandscentrum Meetjesland de technieken om een krulbolbaan aan te leggen, samen met de specifieke terminologie en gebruiken. Je vindt alle stappen voor de aanleg van een krulbolbaan nu terug op www.erfgoedbankmeetjesland.be.

- Zet een mondelinge-geschiedenisproject op

INSPIRATIE: Project TUSSEN DE MENSEN

De stad Geel is in binnen- en buitenland bekend voor zijn unieke gezinsverpleging. In Geel en randgemeenten zetten gezinnen hun deur open voor chronisch psychiatrische patiënten. De gezinsverpleging steunt op een rijke traditie, maar is actueler dan ooit. Over de 20^e-eeuwse geschiedenis van de gezinsverpleging viel nog heel wat te leren. Daarvoor werd vanaf 2007 een meerjarig project opgezet. De eerste twee jaren werden o.m. oud-personeelsleden, kostgevers en 'gewone' Gelenaars op een wetenschappelijk verantwoorde manier geïnterviewd om een beter inzicht te krijgen in de werking van de gezinsverpleging in het recente verleden. Een werkgroep van

■ Aanleg van een krulbolbaan Foto: Erfgoedcel Meetjesland, 2011

■ Tussen de Mensen – project Geelse gezinsverpleging
Foto: Tussen de Mensen, 2008

vrijwilligers zette zich hiervoor in. Ook de leerlingen van twee Geelse scholen werden ingeschakeld om mensen te bevragen. In totaal werden 150 getuigen geïnterviewd. www.tussendemensen.be

- Verzamel en draag zorg voor mogelijk archiefmateriaal met allerlei documenten, foto's, video's, promotiemateriaal, persknipsels ... die iets vertellen over de voorbereidingen, de organisatie en het verloop van je activiteiten ...
- Kijk eventueel of je je archief kan centraliseren en inventariseren. Misschien is samenwerking mogelijk met de gemeente, met een bestaande archiefwerking, een museum of een heemkundige vereniging?
- Maak je archief bekend op www.archiefbank.be

INSPIRATIE: Inventariseren en registreren Jaartallenleven Leuven

Bij het Jaartallenleven van Leuven wordt een vriendenkring gesticht louter op basis van het gemeenschappelijk geboortjaar. Gekende notabelen, vooraanstaande politici en handelaars naast arbeiders en bedienden zijn samen verenigd in één vriendenkring. Het vieren van de vijftigste verjaardag is het voornaamste doeleinde. Vanaf de veertigste verjaardag volgen tien actieve jaren met samenkomsten en organisatie van of deelname aan diverse activiteiten. De 'mannen van het jaar' hebben een eigen collectie en archiefmateriaal. De eerste stappen tot de opmaak van een inventaris werden in het najaar van 2010 gezet. Een vrijwilliger startte met de inventarisatie en registratie van de collectie in het Erfgoedregister van Erfgoedplus.be, terwijl voor het archief van de vereniging afspraken gemaakt werden met Archiefbank Vlaanderen. In 2011 werd verder overlegd met het stadsarchief en met museum M over de inventarisatie en bewaring van de collectie. www.leuven.be/verbondderjaartallen

INSPIRATIE: Website voor inventarisatie restauratieambachten

Immaterieel erfgoed is niet altijd een doel op zich. Dikwijls heeft het ook een maatschappelijke functie of krijgt het er nieuwe functies bij. Zo zijn bijvoorbeeld heel specifieke traditionele ambachtelijke vaardigheden nodig om restauraties aan historische objecten of monumenten tot een goed einde te kunnen brengen. Slechts weinig vaklieden beheersen nog de oude technieken. Het agentschap Onroerend Erfgoed, het Centrum Agrarische Geschiedenis en tal van projectpartners slaan de handen in elkaar om die kennis en kunde te registreren op de website www.restauratieambacht.be

Borgen ONDERZOEK

Onderzoek m.b.t. immaterieel cultureel erfgoed heeft als voornaamste doelstellingen een element of een groep van elementen beter te begrijpen en dit vanuit een exploratie van de vormen, sociale, culturele en economische functies, toepassingen, overdrachtswijzen, artistieke en esthetische functies, geschiedenis en de dynamieken van creatie en re-creatie.¹⁶

Vanuit de conventie wordt onderzoek aangemoedigd (art. 13 (c)). Net als voor het documenteren geldt voor onderzoek dat het slechts als een borgingsmaatregel kan beschouwd worden wanneer het tot doel heeft om het betreffende ICE levend te houden en (verhoogde) toekomstkansen te geven. Daarbij zou de nadruk van het onderzoek eerst moeten komen te liggen op immaterieel cultureel erfgoed dat in gevaar is en dringend borging nodig heeft. In de geest van de conventie wordt het ook aangemoedigd om (leden of verenigingen vanuit) de erfgoedgemeenschappen te trainen en te vormen zodat ze zelf aan wetenschappelijk onderzoek kunnen doen (art 14 (a) (iii)).

Het onderzoek over immaterieel cultureel erfgoed heeft in Vlaanderen nog een lange weg te gaan. Er is in het algemeen wel divers (professioneel en amateur) historisch onderzoek over de verschillende domeinen van immaterieel erfgoed te vinden. Er bestaan tal van publicaties omtrent de geschiedenis en evolutie van elementen, zeker wanneer het lokale en brede sociaal gedragen elementen zoals feesten, stoeten en processen betreft. Vanuit de volkskunde en vanuit onderzoek naar taalvariatie is in het verleden vaak ingezet op het registreren, documenteren en onderzoeken van bijvoorbeeld volksliederen, volksverhalen, dialecten.¹⁷ Enkele onderzoeksinstellingen werken ook rond historisch muzikaal erfgoed.¹⁸ Er is helaas slechts weinig onderzoek dat de actuele situatie van immaterieel erfgoed belicht of het borgen van immaterieel erfgoed kan versterken: door bijvoorbeeld participatieprocessen te bestuderen, economische of leefbaarheidsstudies te voeren, ondersteunend technisch of materiaalonderzoek aan te leveren ... Er is ook nog nauwelijks sprake van een etnologische en antropologische discipline in Vlaanderen, toch een wetenschappelijke invalshoek die voor het onderzoek naar immaterieel erfgoed zowel qua inhoud als qua methodieken cruciaal is (veldwerk, participatieve observatie, audiovisuele antropologie, etc.). Daartegenover staat dat de methode van de mondelinge geschiedenis het afgelopen decennium aan belang en inzet heeft gewonnen en ook vaak een rijke bron van onderzoek omtrent ICE kan vormen.

Vermeldenswaardig in Vlaanderen is het onderzoek van Noel B. Salazar omtrent de relaties tussen immaterieel erfgoed en toerisme. Sinds de komst van de Inventaris Vlaanderen staan wel een aantal nieuwe onderzoeksinitiatieven op stapel die de eerstkomende jaren resultaten zullen opleveren.¹⁹

■ Affiche van de tentoonstelling 'Het zevende jaar' die in 2010 in het Stadsmus te Hasselt liep naar aanleiding van de zevenjarige Virga Jessefeesten. © Erfgoedcel Hasselt.

■ Processie met een Mariabeeld. Foto: Carl Deckers

Enkele tips:

- Zet prangende vragen, uitdagingen of intrigerende thema's vanuit je ervaring met een ICE-element op papier en maak ze bekend als mogelijk onderzoeksthema of scriptieonderwerp bij universiteiten, hogescholen en onderzoeksinstellingen;
- Werk samen met erfgoedorganisaties, journalisten, scholen, universiteiten, heemkundige verenigingen om allerlei facetten van je ICE te onderzoeken en uit te diepen.

INSPIRATIE: Interdisciplinair onderzoek naar zevenjaarlijkse processies in de Maas-Rijnregio

Om het levend erfgoed van de zevenjaarlijkse feesten in de Euregio grondig te bestuderen, ging per 1 november 2008 op initiatief van de erfgoedcellen van Hasselt, Sint-Truiden en Tongeren in samenwerking met KADOC een onderzoeksproject van start. Vanuit een interdisciplinair perspectief nam dit onderzoek de bloeiende traditie van de zevenjaarlijkse processies in de regio Maas-Rijn onder de loep. Een historische analyse van de verschillende zevenjaarlijkse tradities vormde de basis voor een comparatieve en contextuele synthese, die zowel de cultuurhistorische betekenis als de dynamische flexibiliteit van deze gedeelde religieus-culturele erfenis wil duiden.²⁰

www.zevenjaarlijksefeesten.be/zevenjaarlijksefeesten.html

INSPIRATIE: Onderzoek naar de plaats van de psychiatrische gezinsverpleging in toekomstperspectief

In een uitgebreide studie, gepubliceerd in 2010, onderzocht prof. Chantal Van Audenhove (KU Leuven) de plaats van de psychiatrische gezinsverpleging binnen het toekomstige geestelijke gezondheidsbeleid. Hierin doen de onderzoekers ook een aantal voorstellen waardoor de psychiatrische gezinsverpleging, zoals we die kennen van het element van de Geelse psychiatrische gezinsverpleging, uitgebreid kan worden naar andere regio's.

- Maak werk van omgevingsanalyses, noden- en behoeftenonderzoek ... met inbreng van de erfgoedgemeenschap.

INSPIRATIE: Noden- en behoeftenonderzoek over processies met een Mariabeeld

Dit onderzoek vormt het eerste luik van het traject dat LECA en 'Maria door Vlaanderen gedragen' opzetten om deze processies betere toekomstkansen te geven. De resultaten geven een inzicht in de noden en behoeften van de processieorganisatoren. Dit moet het mogelijk maken om in een volgende fase gericht op zoek te gaan naar oplossingen op maat van de betrokken organisatoren. Het verslagboek van het onderzoek is digitaal beschikbaar via de website.²¹

INSPIRATIE: Onderzoek naar diversiteit schutters-tradities

In 2010 bracht Volkskunde Vlaanderen (nu LECA) via schriftelijke bevraging de diversiteit van de tradities bij de gilden van de Hoge Gilderaad der Kempen in beeld. De resultaten van dat onderzoek werden op het zestiende Gildecongres van de Hoge Gilderaad gepresenteerd. Een publicatie wordt voorbereid die dieper op de onderzoeksresultaten ingaat. De bevraging was slechts het startpunt van een uitgebreid denk- en doetraject waarin ook de drie Kempische erfgoedcellen participeren.²² De centrale vraag is hoe gilden hun erfgoed kunnen vrijwaren voor de toekomst. Overdracht is in dit geval gekoppeld aan dynamiek: de uitdaging ligt waarschijnlijk in het herinterpreteren van eeuwenoude tradities, zodat deze relevant blijven in de huidige tijd maar zonder afbreuk te doen aan het rijke gildevelerden.

INSPIRATIE: Onderzoek 'De boom op het dak. Verdiepingen in het figurentheatererfgoed'

Figurentheater is de eeuwenoude kunst van theater maken met behulp van theaterpoppen. Van 2005 tot 2009 voerde Het Firmament, (t)Huis voor figurentheater, in samenwerking met FARO een diepgaand onderzoek uit naar de mogelijkheden om de tot hiertoe weinig bekende erfenis van het figurentheater te vrijwaren en een actuele invulling te geven. Roerend figurentheatererfgoed in Vlaanderen werd geregistreerd en geïnventariseerd, maar ook de vaardigheden en getuigenissen van talloze (vooral oudere) sleutelfiguren - 'levende dragers' of, in UNESCO-terminologie, *living human treasures*. De kroon op het onderzoekswerk is het boek *De boom op het dak. Verdiepingen in het figurentheatererfgoed*. Het toont hoe je met dit erfgoed dynamisch kunt omgaan.

www.hetfirmament.be/content/view/302/267

Borgen

COMMUNICATIE/SENSIBILISERING

Communicatie en sensibilisering

Deze groep van borgingsmaatregelen focust op sensibilisering of bewustzijnsverhoging als een centrale doelstelling van de UNESCO-conventie van 2003. Het opzet van dit soort borgingsmaatregelen is om het respect voor ICE te verzekeren, het belang van ICE in de kijker te zetten en de waardering te verhogen. In tegenstelling tot de twee voorgaande borgingsclusters, geeft UNESCO hier dus wel concretere informatie en richtlijnen mee met betrekking tot de maatregelen die genomen kunnen worden (Conventie art.14(a)(i),(ii) & Operationele Richtlijnen hoofdstuk IV).²³ De conventie legt daarbij een grote klemtoon op sensibiliserende, communicatieve en educatieve programma's voor kinderen en jongeren, aangezien zij de beoefenaars, dragers en beleidsmakers van de toekomst zijn.

Promotie en ontsluiting van ICE kunnen de waardering voor het erfgoed helpen vergroten, zowel in de betrokken erfgoedgemeenschap als daarbuiten. Promotie vestigt op allerlei positieve manieren de aandacht van het publiek op ICE en vergroot de zichtbaarheid. Informatie en ontsluiting zorgen ervoor dat de betekenis en functie van ICE beter bekend raakt.²⁴

De overheid, de media, onderwijzers, de privésector en allerhande verenigingen en organisaties kunnen een rol spelen in de sensibilisering rond ICE. Massamedia, overheidsinstellingen en culturele organisaties kunnen de zichtbaarheid en bekendheid bij het grote publiek aanpakken, bv. via televisieprogramma's (denk maar aan de recente tv-reeks *Weg van de Wereld* of enkele jaren geleden *W@=D@* voor jongeren), festivals, tentoonstellingen en allerlei vormen van publiekswerking, workshops ... Bij de erfgoedgemeenschappen kan dat op zijn beurt het effect hebben dat ze hun eigen tradities en gebruiken plots in een nieuw daglicht zien en opnieuw of méér gaan appreciëren.

Educatie

Een bijzondere set van borgingsmaatregelen binnen deze cluster wordt gevormd door de educatieve initiatieven. In het volgende hoofdstukje rond 'overdracht' gaan we hier verder op in. Kort gezegd komt het erop neer dat we verschillende soorten van educatie kunnen onderscheiden. Bij promotie en sensibilisering horen die educatieve pakketten, workshops, ateliers, cursussen, lezingen enzovoort die vooral beogen om een eerste kennismaking met een ICE-element of -thema te realiseren. Ze prikkelen, initiëren, informeren en vertellen ons vaak wat meer 'over' bv. een bepaalde muzikale traditie, feestcultuur, een ritueel of een ambachtelijke techniek. Het mag gesteld worden dat er in Vlaanderen een rijk en divers aanbod opgezet wordt aan educatieve programma's en projecten,

ook over immaterieel erfgoed. Er is keuze voor alle leeftijdsgroepen: ateliers in het museum, lesbrieven en educatieve pakketten voor lokale scholen, workshops en demonstraties tijdens festivals; cursusaanbod binnen o.m. het sociaal-cultureel werk (zoals de VormingPlus-centra), noem maar op. Deze educatieve initiatieven hebben een breed en divers publieksbereik en ze kunnen dan ook een belangrijke rol spelen om een groter bewustzijn rond ICE in onze samenleving te verwezenlijken. Samenwerken is de boodschap!

Inventaris Vlaanderen en ICE-Platform als middelen voor communicatie/sensibilisering

Een bekend borgingsinstrument is de Vlaamse Inventaris voor Immaterieel Cultureel Erfgoed, die naast de functie van inventariseren en documenteren ook een zichtbare rol speelt voor het communiceren, bekendmaken en sensibiliseren rond ICE 'van bij ons'. Er werd in 2012 bovendien een logo ontwikkeld voor de Inventaris dat de visibiliteit van de Inventaris nog versterkt. Het Platform ICE www.immaterieelerfgoed.be zal vanaf het najaar een vergelijkbaar effect hebben met een breder bereik.

Het logo van UNESCO als tool om de zichtbaarheid en waardering te vergroten

In dezelfde lijn als de Vlaamse inventaris maar met een veel grotere en internationale impact is er ook het logo van UNESCO dat door de conventie naar voren gebracht wordt als middel om het bewustzijn van het immaterieel cultureel erfgoed te vergroten. In principe kan het logo gebruikt worden voor bijzondere activiteiten en evenementen in de lidstaten, door partners en voor mecenaat. Elementen die opgenomen zijn op een van de Lijsten of het Register vanuit de conventie kunnen hiervoor in aanmerking komen en zijn hier begrijpelijkerwijze ook tuk op. In de praktijk blijkt het echter haast onmogelijk om officieel toestemming te verkrijgen voor het gebruik van het logo voor ICE omdat het algemene UNESCO-logo, dat het steeds vergezelt, dermate strikt gereguleerd is om commercieel en ander misbruik tegen te gaan. Op dit punt schiet UNESCO met de Operationele Richtlijnen dus voorlopig zijn doel voorbij.

Negatieve effecten

Tegelijk moet er ook over worden gewaakt dat de verhoogde aandacht geen negatief effect heeft op het ICE. Een toename van toerisme kan soms tot gevolg hebben dat de gemeenschap het ICE gaat aanpassen aan de verwachtingen en wensen van de toeristen, of dat er wrijvingen ontstaan tussen verschillende gemeenschappen, omdat de ene levende culturele expressievorm wel erkend

■ Levende klok. Sensibilisering voor de beiaardcultuur in Vlaanderen © Luc Rombouts, 2010

is als ICE en een andere niet. Het gevaar bestaat ook dat het levende erfgoed om een of andere reden wordt 'bevroren' in een bepaalde vorm/van een bepaald moment – bv. door folklorisering of als gevolg van het prat gaan op een bepaalde 'authenticiteit'. In dergelijke gevallen neemt de economische waarde de overhand op de sociale waarde.²⁵

Enkele tips:

- Zorg ervoor dat elke vorm van communicatie de betrokken erfgoedgemeenschappen, groepen en individuen respecteert en in zijn sociaal-culturele context situeert.

Een bewustzijn van het culturele, sociale en historische belang en de diverse (economische, creatieve ...) functies van het ICE maken de kans groter dat het erfgoed geapprecieerd zal worden. Dit is des te belangrijker als we willen dat jongeren het potentieel van ICE zien om in de voetstapen van hun voorgangers en voorouders te stappen.

- Promotie en ontsluiting zouden in principe zo min mogelijk mogen veranderen of 'verbeteren' aan de erfgoedpraktijken zelf.

We zien dit soms gebeuren bij toeristische communicatie en exploitatie, of bij het folkloriseren van een traditie. Het

is dus belangrijk om hier alert voor te zijn, zodat dit soort wijzigingen in beeldvorming geen ('negatieve') impact hebben op de actuele en toekomstige praktijk van het immaterieel erfgoed.

- Er is een haast eindeloze waaier aan mogelijkheden om sensibiliserende borgingsacties te bedenken rond communicatie, promotie, ontsluiting en educatie. Ter inspiratie brengen we hier enkele voorbeelden die recent in Vlaanderen werden opgezet:

Sensibilisering en ontsluiting

INSPIRATIE: Werk lokaal samen met een museum

Musea kunnen de sensibilisering en ontsluiting helpen vermenigvuldigen vanuit hun communicatie, tentoonstellingen en andere publiekswerking. En ze nemen je zo een pak werk uit handen! Om maar enkele voorbeelden te geven: 't Gasthuys-Stedelijk Museum Aalst stelde een carnavalsmodule op in het museum en maakte er een in-vulboekje voor jongeren bij; in Ieper wordt het ritueel van de Last Post-plechtigheid die er elke avond om 20u plaatsvindt versterkt en gekaderd door het In Flanders Fields Museum, dat het grotere verhaal van W.O. I brengt; Navigo, het Nationaal Visserijmuseum te Oostduinkerke zet zich actief in om de garnaalvisserij te paard te promoten en te helpen borgen ...

INSPIRATIE: Beiaardcultuur zet zich in de kijker bij nieuwe doelgroepen met originele initiatieven

- 2010: Groot muziekdictée op de beiaard van het Brugse belfort
- 2010: 'Django Bells' (tournee op rijdende beiaard met muziek van Django Reinhardt, door Carl Van Eyndhoven)
- 2010 en 2011: Beiaardfestival voor de jeugd in Mechelen
- 2011: Beiaardcantus in Leuven met 3.200 deelnemende studenten
- permanent: programma 'Beiaard for Kids' met mobiele beiaard door Liesbeth Janssens
- permanent: programma 'Rocky het Klokkie' met mobiele beiaard door Compagnie Aardbei (Jan Verheyen)
- permanent: 'Fusion on Bells' (beiaardinitiatie van migranten met niet-westerse muziek door Luc Rombouts in Leuven)

www.beiaard.org

INSPIRATIE: Indrukwekkend én inspirerend: sensibilisering en participatie rond de zevenjaarlijkse Virga Jessefeesten

De grote uitdaging voor de Virga Jessefeesten vandaag is het verwerven van een bijzondere plaats bij nieuwe en jonge Hasselaren. Daarom werd naar aanleiding van de editie in 2010 veel aandacht besteed aan het bereiken van jongeren en nieuwe Hasselaren. Ook voor bijzondere doelgroepen werden inspanningen gedaan.

- muurkranten: om de voorbereidingen voor de feesten in de parochies en de rotten voor het brede publiek zichtbaar te maken, maken erfgoedjournalisten (vrijwilligers) tien verschillende muurkranten die in de aanloop naar de feesten in het straatbeeld werden opgehangen;
- rottentafels en tekens: tijdens Erfgoeddag 2009 ontvingen alle rotten een herkenningsteken en een rottentafel. Op deze gepersonaliseerde tafel stonden foto's afgedrukt van de versieringen uit het recente en minder recente verleden. Het Virga Jessecomité en de Erfgoedcel Hasselt hadden de bedoeling dat rotten er de bewoners van hun straat konden rond

■ Kinderen dansend met reus op de klank van de mobiele beiaard.
© Arpac, Foto: Richard Wleklinski, 2006

samenbrengen. De foto's konden dienen als inspiratiebron en als hulpmiddel om aan inwijkelingen de tradities van de straat uit te leggen. De rotten hebben enthousiast gereageerd op dit initiatief. De tafel en het teken zag men her en der in de stad: in etalages, op pleintjes, in de kantine van een grote handelszaak;

- gezinswandeling 'Waw ... Hasselt keitof versierd': een aantal toeristische gidsen en onderwijzers werkten in samenwerking met het Virga Jessecomité een actieve stadswandeling voor kinderen in gezinsverband uit. Het bleek een ware publiekstrekker;
- tentoonstellingen en publicaties rond het Virga Jesse-erfgoed (o.m. 'het Zevende jaar'²⁶);
- en verder: diverse programma's i.s.m. de integratieraad, een speciale ontmoetingsplek voor jongeren, een infopaneel voor slechtzienden ...

www.virgajessefeesten.be

Educatie

INSPIRATIE: Educatieve websites

Zet een educatieve website op. Als er geen digitale knobbel in je organisatie actief is of je hebt de middelen niet om het professioneel uit te besteden, kun je nog steeds proberen aankloppen bij een onderwijsinstelling zoals bv. de opleiding erfgoededucatie van Katho.²⁷ Of je kan bloggen met klasgroepen, zoals ze vanuit Houtem Jaarmarkt in Sint-Lievens-Houtem bedachten...

<http://demarktvanmij.be>

www.sjottesjoel.nl

www.beiaard.be

<http://vinken.kathotielt.be>

http://www.erfgoedcelwaasland.be/item.php?itemno=1_418_419_434&lang=NL

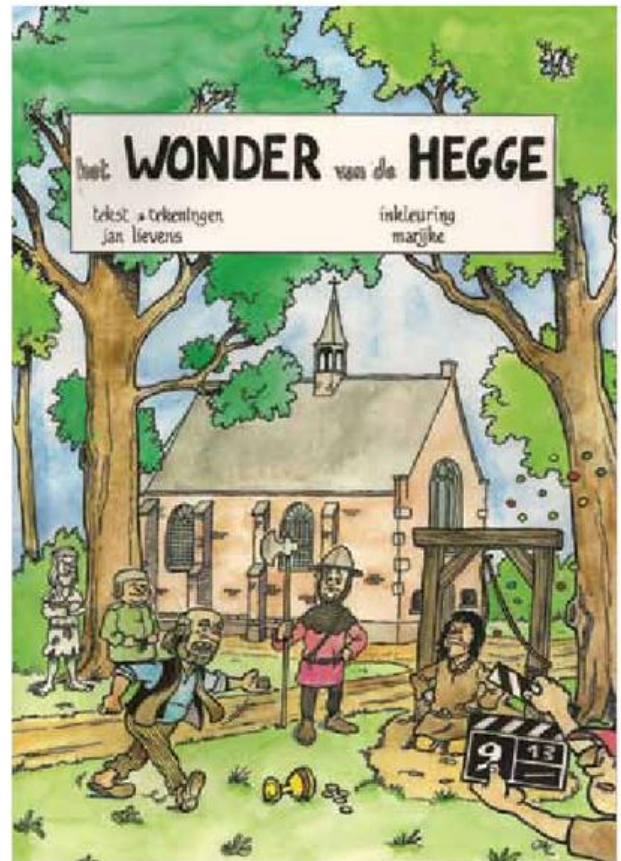
INSPIRATIE: ICE naar jongeren gebracht in de vorm van een strip

De Ommegang van de Hegge te Poederlee (Lille) gaat maar eens om de 25 jaar uit. Niet verwonderlijk dat de jongeren de tradities en verhalen errond niet meer kennen. Vanuit de organisatie vonden ze er wat op. Ze deden de ronde van de Lilse scholen om er 'het Heggewonder' te gaan vertellen. Om nog meer klank te geven aan deze vertelling en het voor de jongeren aantrekkelijk te maken, besloten ze een 'Heggewonder' in een stripverhaal te gieten.

www.hegge2012.be

INSPIRATIE: Educatieve koffers, pakketten en andere toeren

Bij de Molse Lichtstoeten nemen ze ieder jaar schoolgroepen op sleeptouw om de lichtwagens te bezoeken. Vanuit de krulboltraditie rolt een krulbolkast op wieltjes de middelbare school binnen, de leerlingen komen zo 1001 dingen over de sport te weten en ze kunnen bovenal ook zelf bollen.²⁸ In Hasselt maakten ze samen met een lerarenopleiding lesmappen over ICE en de Virga Jessefeesten voor lager en secundair onderwijs.²⁹ In Brugge werd een doe-gericht en speels educatief pakket ontwikkeld over de beleving van de Brugse Heilig-Bloedprocessie vanuit verschillende oogpunten (de Edele Confrérie van het Heilig Bloed, de coördinatie achter de schermen, de deelnemers aan de processie, de toeschouwers).³⁰

■ Stripverhaal Het Wonder van de Hegge

■ Educatief blogproject Houtem Jaarmarkt
Foto: Nele Buys, 2012

■ *Design met Wortels: leren kantklossen. Foto: Alain Meessen (www.fotoplezier.be) – Fotohuis Brugge (www.fotohuis.be), 2012*

Borgen OVERDRACHT

We benaderen immaterieel erfgoed als iets wat inherent in evolutie is, en zo telkens een momentopname biedt van een culturele uiting die voortdurend verder gevormd wordt door individuele en collectieve leerprocessen. Vanuit deze benadering is het duidelijk waarom het borgen van immaterieel erfgoed andere maatregelen vraagt dan bv. het behoud van erfgoedobjecten of monumenten: ICE moet immers regelmatig worden beoefend en aangeleerd aan andere groepen of volgende 'generaties' om levend te zijn en te blijven. Het 'leren' en de 'overdracht' van ICE zijn dan ook zowat het wezen van immaterieel erfgoed en een voorwaarde voor elke borging van ICE. Als de overdracht stilvalt, moet ICE soms gewoon kunnen uitdoven en verdwijnen, dat hoort nu eenmaal bij de levenscyclus van 'levende dingen'.

Overdracht of transmissie van ICE vindt plaats wanneer beoefenaars en dragers van tradities hun praktijken, *skills*, kennis en ideeën doorgeven aan anderen. Meestal gebeurt de overdracht naar jongere mensen, via formele of niet-formele leervormen. Gemeenschappen over de hele wereld hebben hun eigen manieren en systemen om hun kennis en vaardigheden door te geven. De overlevering gebeurt meestal mondeling eerder dan via bv. geschreven teksten. Mede daarom moeten de gemeenschappen, groepen en individuen die immaterieel erfgoed dragen altijd actief (betrokken) zijn/worden bij de borging van hun erfgoed. (Conventie art.14(a)(ii), (iii), (iv))³¹

De voortzetting van levendige traditionele overdrachtsvormen op zichzelf wordt niet beschouwd als een 'borgingsmaatregel'. Het is pas wanneer de overdracht van een element gebrekkig blijkt te verlopen of bedreigd is,

dat maatregelen voor het borgen aangewezen of zelfs noodzakelijk kunnen zijn om het transmissieproces te versterken of eventueel nieuwe overdrachtsvormen te ontwikkelen. Nieuwe manieren van transmissie introduceren houdt vaak in dat er meer geformaliseerde of geprofessionaliseerde leerprocessen worden opgezet, bijvoorbeeld via onderwijs. Als kinderen op school iets aanleren wat traditioneel in de gemeenschap werd doorgegeven (bv. traditionele liedjes in de klas leren zingen), kan dit inderdaad een borgingsmaatregel zijn, die helpt verzekeren dat dit ICE niet uitdooft.³²

Binnen de context van het Platform ICE kan onder de cluster of noemer van 'overdracht' bovendien ook nog een andere type maatregel in beeld worden gebracht. We denken dan aan maatregelen die betrekking hebben op management en organisatie-aspecten. Het gaat dan om acties die op een of andere manier een randvoorwaarde vormen voor het voortbestaan en functioneren van de ICE-praktijk, zoals steun en medewerking van de overheid, gerechtelijke instellingen, de toegankelijkheid van bepaalde sites/rituelen/... voor specifieke groepen garanderen ...

Enkele tips:

- Zorg dat je ICE-praktijken deel blijven uitmaken van het dagelijkse leven en dat er voldoende gelegenheid is voor overlevering, zoals bv. oudere mensen die op scholen hun verhalen doorgeven, momenten om overgeleverde muziek en liedjes aan te leren, de aandacht om sociale gewoontes en tradities in ere te houden en erover te vertellen aan kinderen ...

- Borging kan soms ook indirect werken: bv. door de verbetering van podiuminfrastructuur; door het versterken van bestaande markten en het aanboren van nieuwe markten in het geval van bv. ambachtelijke producten; door wetgeving en juridische maatregelen zoals de bescherming van het intellectueel eigendomsrecht en de registratie van patenten en auteursrecht; door de natuurlijke omgeving te beschermen of door het opnieuw aanplanten van bedreigde soorten ...
- Neem een kijkje bij of leg contact met het sociaal-cultureel volwassenenwerk. We kunnen voor de overdracht en het borgen van ICE heel wat opsteken van de ervaring en competenties die het sociaal-cultureel volwassenenwerk doorheen de jaren heeft opgebouwd. Er is een sterke traditie van niet-formele educatie (bekken vanuit het aanbod) en van informeel leren (bekken vanuit de deelnemers).³³ Bovendien hebben bv. heel wat VormingPlus-centra in hun huidige aanbod reeds diverse ervaring met cursussen en workshops rond ICE-thema's: van kruidentoeepassingen over vilt-technieken tot kennismaken met gebarentaal of figurtheater voor beginners ...

Overdracht en leren

INSPIRATIE: Kortlopende basiscursussen en praktische workshops

Er is heel wat bedrijvigheid bij de erfgoedgemeenschappen om tal van korte cursussen en workshops in te richten waar de nodige kennis en technieken voor het beoefenen van het ICE kunnen worden doorgegeven of geperfectioneerd. Een greep uit het aanbod:

- Voor het Carnaval van Blankenberge wordt tweejaarlijks een 'Carversweekend' georganiseerd voor de carnavalverenigingen waarin carnavalisten bepaalde technieken kunnen aanleren die van belang zijn voor o.a. het bouwen van carnavalswagens, maar ook voor het maken van kledij en het grimeren van de groepsleden;
- De twee Molse lichtstoeten werken samen om workshops wagenbouwen in te richten;
- Vanuit het kant maken in Vlaanderen zijn er op diverse locaties in Vlaanderen allerlei workshops en cursussen over kant maken, voor jong en oud;
- Het Sint-Nicolaasgenootschap Vlaanderen organiseert een basiscursus voor hulpsinterklazen en zwarte pietten. De cursus bestaat uit drie delen en belicht zowel de pedagogische en psychologische aspecten van het kinderfeest als het ontstaan en de ontwikkeling van legenden en gebruiken. De cursisten krijgen ook nuttige en informatieve tips in verband met kledij en schmink;
- Ook vanuit het Oud Limburgs Schuttersfeest organiseert men diverse cursussen voor onder meer buksmeesters, commandanten, tamboer-maitres, enz. Deze cursussen beogen de kennis aan de basis bij de schutters zelf te vergroten, waardoor de schutterij zich niet alleen beter op het O.L.S. kan presenteren, maar ook in de eigen gemeenschap.

INSPIRATIE: Opleidingen en onderwijs - op eigen kracht of in samenwerkingsverband

Heel wat erfgoedgemeenschappen hebben doorheen de

jaren zelf initiatieven genomen om opleiding te organiseren, ateliers en cursusreeksen op te zetten of hebben samenwerking gezocht met erkende onderwijsinstellingen om er hun 'vak' in het aanbod op te nemen.

- Zo organiseert Syntra een opleiding 'valkenier' na initiatief van de Belgische Valkerij Federatie zodat er voor de kunst van de valkerij hier en daar vaklui zijn die beroepsmatig met deze dieren werken en een erkend getuigschrift hebben behaald.
- In dezelfde lijn ligt de opleiding tot 'zytholoog' of 'bierkenner' die Syntra opzet in het licht van het ICE van de 'Belgische biercultuur'. Binnen de opleiding zytholoog wordt naast een basiskennis bier o.m. ook dieper ingegaan op het professioneel bierproeven. Biersommelier zeg maar. Daarnaast bestaat er ook een 'tapcursus' of cursus 'Belgische serveerkunst voor het bier'. Ook hier krijgen de afgestudeerden een erkend getuigschrift waarmee ze aan de slag kunnen.
- Voor andere vaardigheden en vakmanschap worden soms ook op eigen kracht opleidingen aangeboden. Kant in Vlaanderen organiseert bv. een 'Opleiding tot kantdeskundige/-docent'. Deze modulaire opleiding heeft tot doel om kantdeskundigen op te leiden die degelijk kantonderwijs kunnen geven zowel in het formeel onderwijs als bij de talrijke lokale verenigingen. Ze zijn inzetbaar in het brede erfgoedveld zoals musea, heemkundige kringen, kerkbesturen, archiefinstellingen, e.a.
- Fevlado-Diversus zet de 'cursus Deafhood' op. Het doel is om gedurende tien volle dagen, verspreid over negen maanden, samen na te denken, te discussiëren en bij te leren over Dovenculturen, Dovengeschiedenis, onderwijs en de toekomst van de Dovengemeenschap in Vlaanderen en op wereldvlak.

INSPIRATIE: Zet publieke doe-acties op

Ga aan de slag in een park, op een plein, en nodig anderen uit om het ook te proberen:

- wedstrijd 'ontwerpen van praalwagens door jonge carnavalisten'. De Aalsterse jeugdraad en het feestcomité organiseerden een wedstrijd 'ontwerpen van praalwagens door jonge carnavalisten'. De ontwerpen werden tentoongesteld in de carnavalsmodule van het Stedelijk Museum van 4 februari tot 13 maart 2011. Tegelijkertijd werden tekeningen van Aalsterse schoolkinderen over carnaval tentoongesteld.
- KANT XL: Enkele Brugse organisaties sloegen de handen in elkaar om een impuls te geven aan de sensibilisering én overdracht van het kantklossen. Met grote klossen en fluorescerende draden werd een kantwerk gemaakt op grote schaal, en dit op een publieke plaats, namelijk het stadspark. Wandelaars werden uitgenodigd om te participeren en zo te proeven van de techniek. Een laagdrempelige activiteit die kantklossen op een eigentijdse manier onder de publieke aandacht bracht. Na de acties werden ook nieuwe inschrijvingen in de kantschool geregistreerd.

Overdracht en organisatie

INSPIRATIE: Suskewiet! Ontwikkelingsgericht ICE-project over de vinkensport neemt een tijdelijk medewerker in dienst uit de erfgoedgemeenschap ▶

■ De kunst van de valkerij

Bron: Inventaris Vlaanderen voor Immaterieel Cultureel Erfgoed © Luk Moyson - Leigh Tovey

Met 'Suskwiet' wordt een omvattend project opgezet rond de vinkensport. Naast het documenteren, inventariseren en in kaart brengen van de collecties en het ICE wil het project ook samen met de vinkeniers nagaan welke stappen er kunnen genomen worden om de vinkensport te borgen: hoe kunnen ze ervoor zorgen dat de tradities in de vinkensport doorgegeven worden aan een volgende generatie?

Het project neemt in het najaar van 2012 een projectmedewerker in dienst om een jaar lang te werken rond vooral het immateriële erfgoed van de vinkensport. Daarmee trekken de projectinitiatiefnemers volop de kaart van het Vlaamse ICE-beleid, dat erfgoedgemeenschappen wil ondersteunen en versterken in de ontwikkeling van hun borging.

www.harelbeke.be/suskewiet & www.suskenieuws.be

INSPIRATIE: Een stuurgroep of auditcomité voor de borging

• In december 2010 werd een Auditcomité Heilig-Bloedprocessie Brugge opgericht. De leden spelen vanuit hun persoonlijke expertise of functie een rol in de toekomstgerichte ontwikkeling van de Heilig-Bloedprocessie. Deze groep met vertegenwoordigers uit het stadsbestuur, de Edele Confrérie, het Bisdom Brugge en de erfgoedwereld engageert zich om gedurende drie jaar na te denken over belangrijke uitdagingen voor de processie. Hoe kunnen we kinderen en jongeren blijven enthousiasmeren, hoe kunnen we de boodschap van de processie verduidelijken en eventueel vernieuwen of hoe kunnen we het evenwicht bewaken tussen authentieke beleving

en toeristisch evenement? Het zijn enkele voorbeelden van cruciale vragen die op de agenda staan. Na drie jaar wordt het traject afgesloten met een reflectienota.

- De Heilig-Bloedprocessie van Meigem zette een bijzonder comité voor de borging op touw met betrokkenen uit de erfgoedgemeenschap en geëngageerde experts die de borging van het element opvolgen.

INSPIRATIE: Nieuwe wijkcomités oprichten, andere wijken betrekken ...

Een borgingsmaatregel om de overdracht vooruit te helpen kan er ook in bestaan nieuwkomers, inwijkelingen, andere doelgroepen of bv. bijkomende buurten of wijken te betrekken. De 25-jaarlijkse Heggeprocessie richtte zich zo destijds tot het dorp Poederlee, een deelgemeente van Lille in de Kempen. Voor de afgelopen editie van de processie werd echter besloten om bij uitbreiding de hele Lillese bevolking in de diverse deelgemeentes aan te spreken om vaandeldragers te zijn voor de respectievelijke deelgemeentes. Voor Lille, Gierle en Wechelderzande vonden ze zo telkens partners om de kar te trekken, 'een wijk' te vormen en een groep in de processie te bevolken.

INSPIRATIE: Een werkgroep voor verjonging, jonge bestuurders in de vereniging

Enkele erfgoedgemeenschappen doen ook bijzondere inspanning voor de verjonging van de eigen organisatie. Bij het Oud Limburgs Schuttersfeest is er een werkgroep jeugdwerking actief. Bij de Belgische Krulboldbond werd enkele jaren geleden een grote verjongingsactie op gang gebracht. Een drietal jonge krulbolders werden aangesproken met de vraag lid te worden van het bestuur van de

BKB. Het eerste jaar kregen ze geen verplichtingen maar konden ze de werking rustig leren kennen en proeven wat het is om in het bestuur te zetelen. De aanpak had succes. De jongeren bleven en nemen intussen taken op als de boekhouding, technische realisatie tijdens evenementen ... Elk volgens hun eigen talenten en interesses. Wanneer ze het even te druk hebben met schoolwerk, worden hun taken tijdelijk overgenomen. Net zo hebben jonge

dertigers een 'speciaal statuut' in het bestuur, omdat het soms moeilijk is om werk en gezin te combineren met een tijdsintensieve hobby. Daarom hebben zij in die drukke periode in hun leven ook geen vaste verplichtingen binnen het bestuur. Ook af en toe een vergadering missen is geen probleem.

Borgen HERLANCEREN

Het begrip 'herlanceren' of het 'revitaliseren van verschillende aspecten van het ICE' (conventie art. 2.3) zal bij sommige lezers allicht argwaan wekken. Het kan associaties oproepen met folklorisering en nostalgie, in de sfeer van het aanleren en opvoeren van teloorgegangene traditionele dansen in historische klederdracht. Maar het revitaliseren van bepaalde aspecten van immaterieel erfgoed kan een bijzondere waarde hebben, zoals wanneer de laatste drager van een traditie of techniek er toch in slaagt om meerdere opvolgers te vinden en op te leiden. Revitaliseren kan ook innovatief zijn, wanneer bijvoorbeeld een hedendaagse designer een bijna vergeten techniek op het spoor komt, zich deze eigen maakt om ze vervolgens in te

zetten in vernieuwde toepassingen qua vorm, materiaal of functie.

Het herlanceren van immaterieel cultureel erfgoed betekent het ondersteunen en versterken van ICE-praktijken die ernstig bedreigd zijn. Voorwaarde is dat het ICE nog een minimale vitaliteit vertoont binnen de groep of gemeenschap. Vanuit de conventie wordt het in ere herstellen, versterken en intensifiëren van immaterieel erfgoed dat verzwakt en bedreigd is, omarmd en zelfs toegejuicht als een fundamentele borgingsmaatregel. Het heropwekken van 'uitgestorven' elementen valt echter buiten het terrein van de conventie.

Borgen BORGINSPROGRAMMA'S

Een zesde en bijzondere borgingsmaatregel die men ook op www.immaterieelerfgoed.be zal aantreffen, is het 'borgingsprogramma'. Een programma staat voor een set van borgingsmaatregelen die voor het immaterieel cultureel erfgoed wordt ingezet in bredere samenwerkingsverbanden. Programma's versterken meestal de leefbaarheid van meerdere elementen immaterieel cultureel erfgoed, van meerdere tradities, fenomenen en gebruiken.

Ook de UNESCO 2003 conventie vermeldt het concept van programma's in artikel 13(a), (b) en artikel 18.1. Het intergouvernementeel comité publiceert tevens een overzicht van programma's, projecten en activiteiten die het beste de principes en doelstellingen van de conventie weerspiegelen: goede praktijkvoorbeelden kortom. Het moet een voorbeeld zijn van doeltreffend borgen in de geest van de conventie zodat het andere gemeenschappen en lidstaten kan inspireren in het ontwikkelen van hun eigen borgingsmaatregelen en -activiteiten. Grote aandacht bij die *best practices* gaat naar de mogelijkheid om ze makkelijk (en liefst ook goedkoop en duurzaam) te vertalen naar andere plaatsen en contexten in de wereld, in het bijzonder naar ontwikkelingslanden.

In Vlaanderen is het bekendste voorbeeld van een programma ongetwijfeld het programma 'Ludodiversiteit', dat heel wat volkssporten ondersteunt die hier beoefend worden. Het werd in 2011 door UNESCO opgenomen in het bovengenoemde Register van programma's, projecten en activiteiten die het best de doelstellingen en de principes van de conventie weerspiegelen.

De afgelopen jaren hebben enkele organisaties ook nieuwe programma's m.b.t. immaterieel erfgoed uitgewerkt en in het veld gezet. Het sluit aan bij de beleidsvisie voor ICE en het netwerk- en expertisemodel van de cultureel-erfgoedsector om de komende jaren via trajecten of programma's stappen vooruit te zetten vanuit het samenwerken rond borgen in Vlaanderen. Landelijk gesubsidieerde cultureel-erfgoedorganisaties kunnen vanuit hun thematisch of methodisch opgebouwde expertise erfgoedgemeenschappen inhoudelijk en methodisch begeleiden. Vanuit terugkerende vragen en trajecten rond borging die ze binnen hun thema op het spoor komen, kunnen die landelijke spelers voor hun erfgoedgemeenschappen borgingsprogramma's opzetten waarmee ze een set van borgingsmaatregelen stimuleren in bredere samenwerkingsverbanden.

Design met Wortels

toekomst maken voor (kunst)ambacht

Enkele voorbeelden van actuele programma's:

INSPIRATIE: Rond de rokken van de reus: een lopend experiment

In België leeft heel sterk de traditie om met reusachtige poppen allerlei optochten en evenementen op te luisteren. Verenigingen, vriendengroepen, bedrijven, scholen ... maken een reus die op een of andere manier refereert aan hun identiteit. De traditie gaat meer dan vijf eeuwen terug en de reuzen zitten ook stevig ingebed in de feestcultuur. Maar over de leefbaarheid, verspreiding en diversiteit van de reuzencultuur vandaag is weinig geweten.

Met het initiatief 'Rond de rokken van de reus' wil LECA³⁴ de reuzencultuur in Vlaanderen meer toekomstkansen bieden door het erfgoed van onderuit te identificeren, te documenteren, te onderzoeken, zichtbaar te maken, te promoten en er educatieve programma's en trainingen rond op te zetten. In het hele traject wordt gestreefd naar een maximale inbreng van de cultureel-erfgoedgemeenschap zelf. Met het online platform www.feestelijkvlaanderen.be/reuzen komt LECA zowel tegemoet aan de vraag om de reuzenverenigingen meer zichtbaarheid te geven als aan de doelstelling om de erfgoedreflex van de betrokkenen aan te scherpen. Tegelijk schetst LECA met diverse artikels e.d. de diversiteit en dynamiek van de reuzencultuur in een ruimer historisch én internationaal perspectief. Met het oog op een duurzame borging begeleidde LECA een aantal reuzenbeheerders bij de opstart van de nieuwe vzw Reuzen in Vlaanderen om de gedeelde praktische problemen en uitdagingen in de toekomst van daaruit te kunnen behartigen. Er wordt in 2012 ter opvolging ook een noden- en behoeftentraject afgelegd. Ten slotte schakelt LECA zich in een hele reeks partnerschappen in voor initiatieven in binnen- en buitenland die de bewustwording, kennis en zichtbaarheid van de reuzencultuur kunnen vergroten: studiedagen, tentoonstellingen, inventarisering, de reuzenkalender ...

INSPIRATIE: Design met Wortels: toekomst maken voor (kunst)ambacht

In 2009 initieerde tapis plein vzw een innoverend en participatief traject omtrent het waarborgen van ambachten als immaterieel cultureel erfgoed: Design met Wortels. Ambachten hebben vandaag een oubollige bijklank in Vlaanderen. Het is een wat teruggetrokken, bestoft en versnipperd veld. Er is geen overkoepelend netwerk of aanspreekpunt. De overdracht kampt met tal van barrières. Vergrijzing brengt een snelle teloorgang van kennis en kunde omtrent ambachtelijke vaardigheden mee. Het kan ook lang duren voor je een *skill* of vak beheerst, en er zijn tal van economische reflexen die tegenwerken, zoals een fel protectionisme rond opgebouwde kennis onder ambachtslui en binnen bedrijven, de crisis ...

Het traject 'Design met Wortels' onderzoekt hoe traditionele ambachten nieuw leven ingeblazen kunnen worden, hoe technieken en kennis doorgegeven kunnen worden en jonge ontwerpers hiermee experimenteren, hoe nieuwe doelgroepen en publieken aangesproken kunnen worden (via educatie, duurzaam toerisme ...), hoe nieuwe allianties en samenwerkingsvormen met andere sectoren kunnen uitgebouwd worden. 'Design met Wortels' volgt

meerdere sporen om vanuit praktijken en proeftuinen (zoals 'Quartier Bricolé'), vanuit netwerken en gemeenschappen kennis en ervaringen op te bouwen omtrent duurzame, werkzame en haalbare toekomstmogelijkheden voor creatieve ambachten met wortels in traditionele vormen en technieken.

www.quartierbricole.be

INSPIRATIE: Ijzer en Vuur: een spontaan groeiend programma voor de kunst van het smeden

Ijzer en Vuur! vzw heeft als doel de oude, bijna verloren gegane (kunst)ambachten waar metaal en vuur centraal staan (smeden, koperdrijven, zilversmeden ...) te bewaren en nieuw leven in te blazen. Ze wil ertoe bijdragen het immaterieel en materieel patrimonium dat hiermee verbonden is levendig en actueel te houden. De alchemie van ijzer en vuur fascineert de mens al sinds meer dan 12.000 jaar. Vandaag is het beroep van de smid ei zo na verdwenen uit onze samenleving. Musea hebben de taak op zich genomen om de herinnering aan de

smid levendig te houden. Ijzer en Vuur! vzw gaat verder en houdt het vuur van de smid warm. Via lezingen brengen ze het oeroude verhaal van de alchemie tussen ijzer en vuur opnieuw tot leven. Tijdens workshops en stages krijgen gegadigden de kans om zelf het ijzer in het vuur te leggen en zich de basishandelingen van het smeden eigen te maken. De vzw was zo slim om daarvoor enkele jaren geleden een mobiel atelier te maken dat op verplaatsing aan de slag kan voor initiatiecursussen. Voor wie professioneel aan de slag is of gebeten is door de microbe, organiseert de vzw binnenkort ook vervolmakings- en specialisatiecursussen. Er worden in samenwerking met tal van partners tentoonstellingen opgezet om het brede publiek warm te maken voor het werk van hedendaagse smeden-kunstenaars. Telkens de vzw een nieuwe uitdaging op het spoor komt, wordt deze aangepakt: er wordt progressief naar oplossingen gezocht bij vragen naar stageplaatsen, werkplaatsen, statuut van de smid ...

www.ijzerenvuur.be

■ Mobiel atelier Ijzer en Vuur! vzw. Michel Mouton met een leerlinge. Foto: Philippe Léonard, 2005

Tot besluit

BORGEN IS EEN NETWERK

Het plantje groeit niet door eraan te trekken.³⁵

De UNESCO 2003 conventie voor het borgen van immaterieel cultureel erfgoed en het Vlaamse ICE-beleid staan bovenal in het licht van het delen en uitwisselen van borgingservaringen om zo de kansen op duurzame borging te vergroten. Eerder nog dan het oplijsten van de indrukwekkende veelheid en diversiteit aan immaterieel erfgoed dat aanwezig is, gaat het erom zoveel mogelijk kansen te geven aan zoveel mogelijk culturele praktijken om de toekomst tegemoet te gaan. Het nieuwe ICE-Platform www.immaterieelerfgoed.be kan daarvoor in Vlaanderen een boeiende basis leggen en een uitwisselingsforum vormen. Het hangt van het geleidelijk zichtbaar wordende en groeiende netwerk van landelijke en lokale cultureel-erfgoedorganisaties en erfgoedgemeenschappen af om er iets van te maken. Daarbij mag toch ook nog even worden vermeld dat we met dit digitale én fysieke netwerk pionierswerk proberen te doen, dat hopelijk andere landen tot inspiratie en voorbeeld kan strekken.

De conventie viert in 2012 haar tiende verjaardag. In Vlaanderen blaast de Inventaris vijf kaarsjes uit. De eerste grote stappen voor de opstart van het borgingsbeleid liggen daarmee achter ons. Wat we kunnen leren uit die eerste periode is dat zowel de Lijsten van de Conventie als de Inventaris Vlaanderen voor ICE een grote aantrekkingskracht uitoefenen. De kanttekening daarbij is dat deze instrumenten weliswaar voor veel aandacht, zichtbaarheid en bewustwording zorgen, maar dat we jammer genoeg tegelijk snel terechtkomen in de logica's van lijstjes, selecties en competitie, en daardoor de focus op de borging en de waarde van de diversiteit wat dreigen uit het oog te

verliezen. Als cultureel-erfgoedwerker is het belangrijk om die focus scherp te houden.

Met deze verjaardagen zijn we ook toe aan evaluatie en het verleggen van accenten. Heel wat levendige tradities en erfgoedpraktijken zullen de weg naar de ICE-instrumenten en het cultureel-erfgoedveld stilaan gevonden hebben of gaan vinden. Het is zaak om die banden warm te houden en er verder op door te werken. Deze dynamische tradities en erfgoedgemeenschappen zijn het mooiste uithangbord dat het ICE zich kan wensen. Tegelijk moet de erfgoedsector zich wat hoeden voor een vrij vanzelfsprekende inzet voor enthousiaste erfgoedgemeenschappen die spontaan naar de professionele erfgoedorganisaties toe stappen. Zoniet dreigen we bij een verhaal van *usual suspects* te blijven. Hoe belangrijk het ook is dat deze gemeenschappen dynamiek aangeven, draagvlak en bewustzijn mobiliseren. En hoe terecht het ook is dat de kleinschalige erfgoedsector wellicht met deze erfgoedgemeenschappen zonder meer al zijn handen vol kan hebben.

Maar het is ook belangrijk om straks een stap verder te zetten en de energie en expertise van dit cultureel-erfgoedveld én van deze levendige elementen te bewegen naar fenomenen die wankeler zijn of minder makkelijk de weg vinden. Het zou dan kunnen gaan om ICE dat minder sterk georganiseerd is, geen krachtige structuren of verenigingen achter zich heeft, minder lokale politieke of toeristische respons krijgt, misschien minder goed 'in de markt' ligt ... Mogelijks is de inzet van erfgoedwerkers in de nabije toekomst meer aangewezen daar waar de nood hoog is, het bijna te laat is en er minder spontaan of volledig aan overdracht en borging wordt gedaan. Door impul-

■ Capacity building workshop rond ICE met jongeren in Zuid-Afrika. Foto: tapis plein, 2008/2009

sen te geven, een duwtje te geven voor een borgingsplan en vernieuwde toekomstkansen te genereren. Dit wordt allicht een moeizamer parcours en een zoektocht waar we onze verzamelde ervaringen en expertise ten volle zullen moeten en kunnen aanspreken.

Ten slotte, als uitsmijter, een oproep om – terwijl we in Vlaanderen volop experimenten en programma's ontwikkelen en ervaringen opbouwen - af en toe een deel van onze tijd, inzet en expertise ook internationaal te vertalen. Naar de roots van de conventie: meer evenwicht brengen tussen de mogelijkheden en kansen voor Noord en Zuid. In multinationale samenwerkingsverbanden, in bijdragen tot *capacity-building*projecten en -programma's, in uitwisseling en internationale residenties. Tapis plein

reide zo i.s.m. FARO in 2008 en 2009 naar Zuid-Afrika voor een *capacity-building*project rond ICE voor jongeren. In Thaba Nchu (nabij Bloemfontein) zetten we een eerste projectluik voor jongeren op, waarbij de ontwikkeling van een educatief erfgoedspel voor kinderen centraal stond. In november-december 2009 vond het tweede projectluik plaats in Nyanga (Kaapstad), met de focus op *mapping* als eigentijdse manier om de lokale bevolking te betrekken bij toeristische initiatieven met zowel erfgoed als economische perspectieven. We deelden er alle ideeën en ervaring die we in huis hadden met de lokale jongeren en gemeenschap. We keerden met nog meer bagage terug naar huis. ■■■

Jorijn Neyrinck is coördinator van tapis plein vzw, een door de Vlaamse overheid gesubsidieerd landelijk expertisecentrum voor actieve erfgoedparticipatie - met focus op immaterieel cultureel erfgoed in 2012-2016.

- 'Immaterieel cultureel erfgoed' wordt vaak afgekort als 'ICE', zo ook hierna in deze tekst.
- Voor een overzicht van de lijsten en de opgenomen elementen vanuit België, zie: www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00011 (geraadpleegd op 10 augustus 2012).
- 'Visienota – Een beleid voor Immaterieel Cultureel Erfgoed in Vlaanderen' (17 december 2010), in: *faro*, 3(2010)4, p. 4-29.
- J. BLAKE, *Commentary on the UNESCO 2003 convention for the safeguarding of intangible cultural heritage*, Cambridge, Institute of Art & Law, 2006, p. 23
- Conventie betreffende de borging van het immaterieel cultureel erfgoed, Parijs, 17 oktober 2003. www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00006 (geraadpleegd op 10 augustus 2012).
- De UNESCO-conventies van 1954 en 1970 voor roerend erfgoed; de UNESCO-conventies van 1954 en 1972 voor onroerend erfgoed.
- In de *Visienota – Een beleid voor Immaterieel Cultureel Erfgoed in Vlaanderen* (17 december 2010) wordt deze terminologiekwestie uitgebreid toegelicht en geduid in het hoofdstuk 'Van 'beschermen' naar 'het borgen' van immaterieel cultureel erfgoed'. *faro*, 3(2010)4, p.4-29.
- 'Visienota – Een beleid voor Immaterieel Cultureel Erfgoed in Vlaanderen' (17 december 2010), hoofdstuk 'Van 'beschermen' naar 'het borgen' van immaterieel cultureel erfgoed', in: *faro*, 3 (2010)4, p. 4-29.
- In de inleiding van de Conventietekst van 2003 staat als volgt geformuleerd: "(...) Considering the importance of the intangible cultural heritage as a mainspring of cultural diversity and a guarantee of sustainable development, as underscored in the UNESCO Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore of 1989, in the UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity of 2001, and in the Istanbul Declaration of 2002 adopted by the Third Round Table of Ministers of Culture, (...) Recognizing that the processes of globalization and social transformation, alongside the conditions they create for renewed dialogue among communities, also give rise, as does the phenomenon of intolerance, to grave threats of deterioration, disappearance and destruction of the intangible cultural heritage, in particular owing to a lack of resources for safeguarding such heritage, (...)"
- Een handige, toegankelijke en uitgebreide toelichting bij ICE en de conventie van 2003 biedt de infomap immaterieel cultureel erfgoed die UNESCO publiceerde en voor Vlaanderen naar het Nederlands vertaald is en verspreid wordt door UNESCO Platform Vlaanderen vzw en FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw.
- R. KURIN, 'Safeguarding Intangible Cultural Heritage in the 2003 UNESCO Convention: a critical appraisal', in: *Museum International*, Volume 56 (2004), Issue 1-2, p.71.
- Chérif Khaznadar is als cultureel expert veelvuldig actief rond UNESCO en is een gewaardeerde voorvechter van interculturele dialoog. Hij was vanaf 2002 tot heden betrokken bij de UNESCO-conventie als expert vanuit de Franse vertegenwoordiging. Hij is tevens actief als voorzitter van la Maison des Cultures Du Monde te Parijs dat regelmatig programma's opzet in het licht van ICE.
- Voor meer info over het onderzoekersforum en programma van de recentste studiedag: zie www.festivaldelimaginaire.com/programme/journee-du-patrimoine-culturel.html en www.ichresearchers-forum.org (beide geraadpleegd op 12 augustus 2012).
- Hier wordt gerefereerd naar de zogenaamde SWOT-methode. Dit is uiteraard slechts één, zij het in de erfgoedsector vaak gebruikte, manier om aan organisatie- en beleidsontwikkeling te werken. Voor meer info, zie <http://nl.wikipedia.org/wiki/Sterktezwakteanalyse> (geraadpleegd op 13 augustus 2012).
- Zie het UNESCO-workshopprogramma INV Community-based inventorying op www.unesco.org/culture/ich/doc/src/INV%2520Community-based%2520Inventorying%2520-%2520advance%2520copy.docx+glossary+intangible+cultural+heritage+shl-nl+gl-be&pid=bl&srcid=ADGEEShFfg4XEFiGwxa8CzkdGdpDhrinae_8XS7OFgdGZUQmSifncV3g-tzbxUj1UngmRC-aVwR6m_TBzkiZ5im7PCoSS_6DN6iLX_VuOgG9ji8002A-6i8nQbvyXqfOg5ou_ENi&sig=AHIEtbQyK6p3jNphBdczNFogupAN-Glwg&pli=1 (geraadpleegd op 14 augustus 2012).
- Omschrijving vrij vertaald uit het UNESCO-workshopprogramma INV Community-based inventorying (zie voetnoot 15)
- Zie o.m. www.volksverhalenbank.be; www.liederenbank.nl; www.meertens.knaw.nl/soundbites (geraadpleegd op 15 augustus 2012).
- Zie: www.muzikaal.erfgoed.be/categorie-portaal/onderzoekinstellingen (geraadpleegd op 15 augustus 2012).
- Onderzoeken die relevant kunnen zijn i.k.v. borging en vanaf 2012-2013 op stapel staan zijn onder meer:
  - vanuit het element van (de rituele handeling van) het manueel klokkengeluiden in Vlaanderen: een historisch onderzoek naar lokale manuele luidtradities met aandacht voor ontstaan en verspreiding, betekenis klokkengeluid, klokkeluiders, wedstrijden ...;
  - vanuit het element van De Molse Lichtstoeten: Onderzoek naar lichtstoetdynamieën en naar lichttradities in de Kempen gedurende de maand september;
  - vanuit het element van Sinterklaas- en Sint-Maartengebruiken in Vlaanderen: onderzoek uit 1992-2003 herhalen naar de verspreiding van de Sinterklaas- en Sint-Maartengebruiken om zo een nieuwe nulmeting en kaart van Vlaanderen te kunnen opmaken in 2013.
- In 2010 verscheen het eindrapport van dit onderzoek onder de titel *De Septennio in septennium zevenjaarlijkse processies in de Maas-Rijnregio* van Gert Gielis m.m.v. Sebastien Libens.
- Zie: www.volkskunde-vlaanderen.be/cms_files/file/Verslagboek%20processies%20mets%20Mariabeeld.pdf
- De drie erfgoedcellen in de Kempen zijn Erfgoedcel Noorderkempen, Erfgoedcel Kerf, Erfgoedcel Kempen Karakter.
- UNESCO-conventie 2003: Artikel 14 - Vorming, sensibilisatie en capaciteitsopbouw de erkenning van, het respect voor en de ontsluiting van het immaterieel cultureel erfgoed in de maatschappij te verzekeren, in het bijzonder door:
  - (i) educatieve, sensibiliserende en informatieve programma's, gericht op het algemene publiek, in het bijzonder op jonge mensen;
  - (ii) specifieke educatieve en trainingsprogramma's binnen de betrokken gemeenschappen en groepen;
  - (iii) capaciteitsopbouwende activiteiten voor de bescherming van het immaterieel cultureel erfgoed, in het bijzonder op het vlak van management en van wetenschappelijk onderzoek;
  - (iv) niet-formele middelen om kennis door te geven;
- Vrij naar het UNESCO-workshopprogramma INV Community-based inventorying (zie hoger voetnoot XVII).
- Méer hierover in de infomap immaterieel cultureel erfgoed, verspreid door UNESCO Platform Vlaanderen vzw en FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw (zie voetnoot XI).
- Zie: www.hetstadsmus.be/content.php?hmid=1821&smid=1551&ssmid=7 (geraadpleegd op 15 augustus 2012).
- Zie: <https://www.katho.be/apps.aspx?smid=1354> (geraadpleegd op 15 augustus 2012).
- Zie: www.erfgoedcelmeetjesland.be/item.php?itemno=19_123_166&lang=NL (geraadpleegd op 15 augustus 2012).
- Zie: www.virgajessefeesten.be/website/virga-jesse/assets/files/shop_roosje/folder_lesbrieven_pdt_def.pdf (geraadpleegd op 15 augustus 2012).
- Zie: www.erfgoedcelbrugge.be/product.php?lang=NL&prodid=550&catid=43&itemno=&pos=0 (geraadpleegd op 15 augustus 2012).
- In specifieke gevallen kan een borgingsinterventie van buitenaf niet wenselijk zijn, omdat het bv. de waarde die het erfgoed voor de gemeenschap heeft, kan verstoren.
- Vrij naar het UNESCO-workshopprogramma INV Community-based inventorying (zie hoger voetnoot XVII).
- H. BAERT, 'Een sociaal-culturele methodiek: denken over doen', in: Y. LAROCK, F. COCKX, G. GEHRE, G. VAN DEN ECKHAUT, T. VANWING, & G. VERSCHILDEN (RED.), *Spoor zoeken. Handboek sociaal-cultureel werk met volwassenen*. Gent, Academie Press, 2005, p. 157-180.
- LECA, Landelijk Expertisecentrum voor de Cultuur van Alledag, voorheen bekend als Volkskunde Vlaanderen vzw.
- Kleine wijsheid uit de voorstelling 'Geheime Bijlage' van Judith de Joodse en Lisa Verbeelen. Jong Wilt – Kunstencentrum De Werf 2012.

Rouwmo(nu)menten in de publieke ruimte

Herfst en winter herinneren ons aan dood en vergankelijkheid. Begin november geven we jaarlijks rendez-vous aan dierbaren die er niet meer zijn. Het rituele bezoek aan de begraafplaats als de geïsoleerde, ook letterlijk buiten het centrum van de dagelijkse aandacht gesitueerde ruimte van de doden past bij onze sterk gewijzigde omgang met het sterven en de dood.

Zelfstandig onderzoeker Tony Oost observeert een verdwijnen en wenen van de dood uit het dagelijkse leven: “De eerste dode die ik zag was Nonkel Fiel in 1957, een oom van mijn vader. Ik was toen tien. Hij lag opgebaard op een schragentafel in een ruimte die vroeger magazijn was in het huis van mijn grootmoeder langs vaderszijde. Bij haar had hij als alleenstaande de laatste jaren van zijn leven doorgebracht. Iedereen uit de buurt kwam hem groeten. Toen mijn grootmoeder langs moederszijde in 1966 thuis stierf, werd ze opgebaard in de ‘vorste kamer’ van haar huis. In die rouwkamer waren de muren behangen met zwarte doeken, net zoals de voorgevel waar ook een lantaarn hing. Zo zag elke voorbijganger dat er daar iemand was gestorven. In mijn jeugd luidden de klokken bij een overlijden in het dorp. Aan de klank hoorden we of het een man of een vrouw was. En iedereen in het dorp wist voor wie de klok luidde, want iedereen wist voor wie het einde nakend was. Mijn vader stierf in het ziekenhuis in 1996, alleen in een kamer waar hij aan het ademhalingsapparaat lag. Mijn moeder overleed in 2002 in haar kamer van het woonzorgcentrum waar ze al enkele jaren verbleef. In minder dan vijftig jaar van mijn leven is de dood uit het gezicht verdwenen.”

Tegelijk zijn graven niet meer de enige *lieux de mémoire* die we voor overledenen inrichten. Het rouwproces – met name na een plots en dramatisch overlijden van jonge mensen – krijgt vandaag ook een heel publieke en soms collectieve dimensie. In de bermen van onze wegen staan gedenktekens op de plaats waar iemand in het verkeer het leven liet: bermmonumenten. Sommige zeer bescheiden, andere kleurrijk. Heel kort na het ongeval worden soms de

eerste bloemen door familie of vrienden neergelegd. Later komt in de meeste gevallen een meer blijvend gedenkteken: een kruis, een gedenksteen, een altijd groenblijvende plant. Naar aanleiding van het busongeval in Sierre op 13 maart 2012 ontstond een zee van bloemen, knuffels, kaarsen, teksten, tekeningen, foto’s aan beide schoolpoorten waar 22 kinderen nooit meer doorheen zouden stappen. Nochtans waren ze in Zwitserland overleden, maar honderden landgenoten toonden hun medeleven aan hun gemeenschappelijke plek: de school. Een goede maand later werd alles om hygiënische redenen opgeruimd. De door velen, geschokt door het drama en meelevend in de rouw, gedeponeerde honderden knuffels en andere niet vergankelijke voorwerpen bij het kinderdagverblijf Fabeltjesland te Sint-Gillis-Dendermonde blijven drie jaar na de moorden nog steeds ter plekke bewaard.

De motieven voor dit rouwen en herdenken in de publieke ruimte, de vormen die het aanneemt en de rituelen die ermee gepaard gaan, komen in deze editie van Dubbelspel aan bod. In Vlaanderen observeert en analyseert Tony Oost sinds enkele jaren het sterk groeiende verschijnsel van private rouwmonumenten in de publieke ruimte. Ook aan de vakgroep Culturele Geografie (Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen) van de Rijksuniversiteit Groningen wordt al enkele jaren onderzoek verricht naar bermmonumenten. Mirjam Klaassens promoveerde een jaar geleden met een doctoraal proefschrift over de geografie van dood en rouw in Nederland. Samen met haar vakgroepcollega Peter Groote zet zij in de tweede bijdrage de belangrijkste bevindingen op een rij.

■ Foto rechterpagina: Het vermoedelijk oudste Belgische bermmonument voor een verkeersdode: het Croix de Beauregard te Gérouville. © André Verstappen

Bermmonumenten in Vlaanderen

TEKST Tony Oost

Actueel, maar met verre voorlopers

Onze huidige bermmonumenten kennen verre voorlopers. In sommige streken worden wegsplitsingen gemarkeerd door een kruis. Het zijn wegkruisen waar voorbijgangers vroeger een gebed prevelden voor een voorspoedige reis of die hen de juiste weg wezen. Aan de rand van een veld staat soms ook een kruis, dat niets met de dood te maken heeft, wel met het afroepen van voorspoed over de gewassen op het veld.¹ Een ander soort, moordkruisen, verwijzen naar een op die plaats gepleegde moord, waarbij het kruis in de meeste gevallen werd opgericht door de moordenaar(s) als deel van de opgelegde straf. Deze kruisen, waarvan het oudst bewaarde in de Nederlanden uit de middeleeuwen stamt,² zijn veel zeldzamer dan de vermelde weg- en veldkruisen.

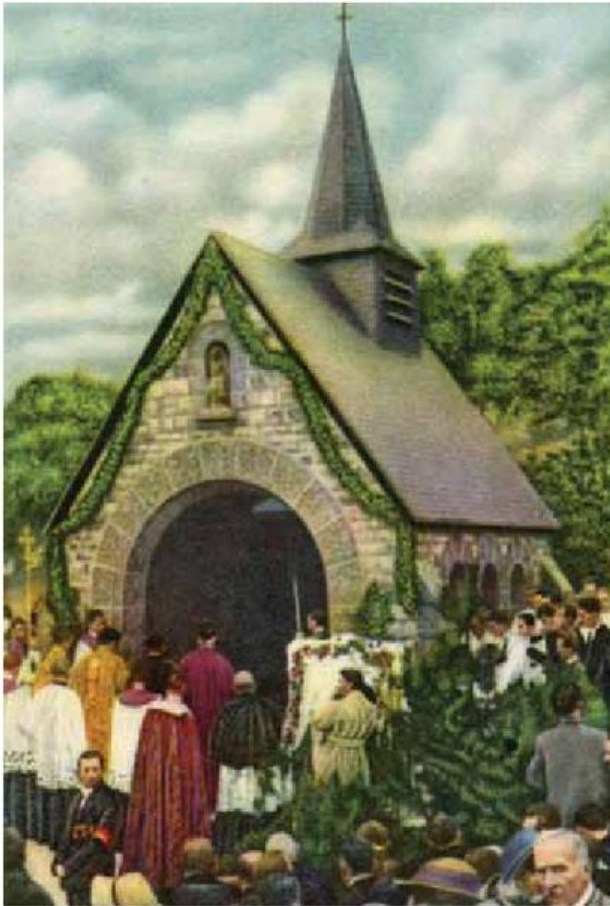
Het vermoedelijk oudste bermmonument in België voor een verkeersslachtoffer, het Croix de Beauregard, staat te Gérouville waar op 31 oktober 1837 een man in een verkeersongeval stierf.³ In het collectieve geheugen van de Belgen staan twee bermmonumenten gegrift: Küssnacht en Marche-les-Dames. Op 29 augustus 1935 stierf koningin Astrid bij een auto-ongeval in het Zwitserse Küssnacht. De herdenkingsplek kende meerdere wijzigingen.⁴ Ook nu nog wordt er jaarlijks een herden-

king gehouden. Op 17 februari 1934 verongelukte koning Albert I bij een dodelijke val van een rots in Marche-les-Dames.⁵ Ook hier onderging de herdenkingsplek veranderingen en wordt de gebeurtenis nog jaarlijks herdacht.

Het begrip bermmonument willen we hier uitbreiden tot alle tijdelijke of permanente monumenten op die plaats in het openbaar domein waar iemand een onvoorziene en plotse dood stierf, hetzij door een verkeersongeluk, hetzij op andere wijze: door moord of zelfmoord, bij een aanslag, een ramp, een dodelijke val of door een fataal fysiek falen (bv. een hartstilstand).⁶ Bermmonumenten voor doden die niet in het verkeer vielen, blijken immers eenzelfde materieel uitzicht te bezitten. Ook hier zien we kruisen, kaarsen, knuffels, bloemen, foto's, teksten en andere voorwerpen.⁷ Ze delen ook allemaal dezelfde betekenisgeving: ze markeren de plek waar een geliefde het laatst leefde en een plotse en tragische dood kende. Al deze plaatsen fungeren ook gelijkaardig voor nabestaanden of anderen: ze kunnen er naartoe om op uiteenlopende manieren te rouwen, iemand te herdenken, te herinneren en daarin een soort troost te vinden om het verlies draaglijker te maken.⁸

Sinds 2007 leggen we een inventaris aan van dergelijke bermmonumenten.⁹ Een aantal ervan, vooral in het Ant-

■ De herdenkingskapel bij de inhuldiging in 1936 te Küssnacht waar koningin Astrid in 1935 dodelijk verongelukte, naar een oude prentkaart.

werpse, bezoeken we ook regelmatig. Zo merken we veranderingen op, volgen we de verschillende fasen in onderhoud, verwaarlozing en verdwijning.

Rouwmonumenten langs onze wegen

Enkele uren na een dodelijk verkeersongeval is er op de plek zelf niets meer te zien: alles is door de bevoegde diensten netjes opgeruimd om het verkeer weer onbelemmerd doorgang te verlenen. Voor familie en vrienden komt dit heel pijnlijk over, alsof men de plek waar ze een geliefde verloren uit het gezicht en uit het geheugen wil wissen. Daarom wensen ze die plek, hoe traumatisch ook, opnieuw zichtbaar te maken, te markeren zodat iedereen kan merken dat er iets ergs is gebeurd. Zo komt het dat soms al heel vlug na het dodelijk ongeval bloemen en teksten worden neergelegd of waxinelichtjes worden gebrand. Dit monumentje breidt zich gewoonlijk de volgende dagen uit, naargelang meer personen op de hoogte geraken van de dood van een bekende en de tijd vinden om een laatste groet te brengen. Wanneer de eerste neergelegde bloemen verwelken en hun cellofaanverpakking vervuilend begint te werken, worden snijbloemen vervangen door bloeiende planten in bloempotjes, knuffels, een foto, een lantaarn met brandende kaars en een duurzaam merkteken als een houten kruis, een natuurstenen plaat met tekst, een paal of een ander element in minder vergankelijk materiaal. In een aantal gevallen groeit rond het

kruis een soms duidelijk afgebakend perkje met seizoensgebonden of langbloeiende bloemen en groenblijvende planten. Dit alles wordt netjes onderhouden. Verse bloemen worden soms vervangen door kunstbloemen. Een vergankelijke, tijdelijke herdenkingsplek gaat zo geleidelijk over in een duurzamer monument, door het aanbrengen van voorwerpen in minder snel vergankelijke materialen. Familie en naaste vrienden die als eersten bloemen en kaarsjes brachten en spontaan kort na de feiten iets wilden doen, voelen zich ongetwijfeld gesterkt in hun verdriet wanneer ze merken dat ook anderen hun medeleven komen betuigen door het deponeren van passende voorwerpen en teksten. Een voorbeeld van deze geleidelijke overgang van een spontane naar een permanente herdenkingsplek was goed te volgen op de plaats waar in Aartselaar in 2007 een jonge fietsster werd doodgereden door een afslaande vrachtwagen. De eerste giften werden vastgemaakt aan de paal van het verkeerslicht: in cellofaan verpakte snijbloemen, teksten, foto's, ballonnen. Minder dan een week na het ongeval stond op ongeveer twee meter afstand een houten paal versierd met een lantaarn, kunstbloemen, tekst en foto's. Dit tweede monument werd door twee vriendinnen opgericht, die ook al betrokken waren bij het aanbrengen van de giften op het verkeerslicht. Aan de voet van de houten paal verscheen nadien een kring met kasseistenen waarin onder andere viooltjes werden geplant. Verlichtingspaal en houten paal ondergingen tijdens de volgende jaren veranderingen: kunstbloemen vervingen aan de verlichtingspaal de verdorde snijbloemen, de houten paal viel om (maart 2010) en werd met de versieringen volledig opgeruimd (augustus 2010), de voorwerpen aan de verlichtingspaal werden minder talrijk. Op 3 juli 2011, de verjaardag van het slachtoffer en vier jaar na het ongeval, kwam er tijdens een druk bijgewoonde plechtigheid een nieuw, duurzaam bermmonument onder de vorm van een SAVE-bord.¹⁰ Aan de verlichtingspaal waaraan de eerste voorwerpen werden vastgemaakt, hangt nu niets meer.

Sommige spontane bermmonumenten verdwijnen echter vlug. Bij een auto-ongeval in Edegem verloor op 25 juli 2011 een 67-jarige vrouw het leven. De plek werd gemarkeerd via het planten van een aantal bloemen. Drie maanden later bleven alleen nog de plastic bloempotjes en het verpakkingsmateriaal over.

Het neerleggen van bloemen en andere voorwerpen na een dodelijk verkeersongeval gebeurt ook op plaatsen waar doden vielen die niet stierven in een verkeersongeval, maar bijvoorbeeld wel door moord en zelfmoord. Op de plek waar veearts-keurder Karel Van Noppen in 1995 in Wechelderzande werd vermoord, staat een ijzeren kruis omringd met bloemen en struiken. Jaarlijks wordt er een herdenking georganiseerd.

Maar niet alleen voor vermoorde (bekende) personen worden bermmonumenten opgericht. Op enkele dagen tijd stierf midden juli 2011 zowel in Torhout, in Turnhout als in Mol een jongeman door moord. Telkens brachten bekenden en onbekenden bloemen naar de doodspreek: de stoep voor een café. Een vader richtte in 2010 in een park in Deurne een gedenkplek in door bloemen, een foto en een tekst aan te brengen aan de boom waar zijn zoon zich

van het leven benam. Ook sterfgevallen door huishoudelijk geweld krijgen soms een tijdelijk gedenkteken, zeker als er kinderen onder de dodelijke slachtoffers zijn. Te Nijvel, waar een moeder haar vijf kinderen in 2007 thuis vermoordde, legden burens bloemen aan de huisgevel. Hetzelfde gebeurde in Kapellen aan het huis waar een moeder haar twee jonge kinderen in 2008 doodde en in Le Bizet waar een vierjarig jongetje in 2009 stierf onder de slagen van zijn vader. Ook andere tragische doodsoorzaken thuis kunnen aanleiding geven tot het ontstaan van gelijkaardige gedenktekens. In Stokkem stierf in 2008 een vierjarig jongetje thuis toen hij een loskomende radiator over zich heen kreeg. Klasgenootjes en burens legden knuffelbeertjes en bloemen op de trappen van het huis.

Enkele bermmonumenten zijn opgericht voor slachtoffers van een fatale val. Op de trappen aan de ingang van het studentenrestaurant van de Gentse universiteit maakte een negentienjarige student in 1992 een dodelijke val. Hij wordt er nog altijd herinnerd met een natuurstenen gedenkplaat. Een 22-jarige man raakte in december 2007 in Antwerpen zwaargewond bij de instorting van een huis waar hij werkzaam was. De avond van zijn dood hangen ruim honderd personen bloemen, foto's en berichtjes aan de stelling van het bouwvallige huis, gelegen aan een drukke straat. In Ster, bij Francorchamps, staat een kruis langs een wandelpad voor een man die daar in 1911 werd doodgeblijst.

Een andere reeks bermmonumenten vindt zijn oorsprong in een fataal lichamelijk falen langs de openbare weg. Bermmonumenten voor wandelaars die tijdens het stappen overlijden, zijn onder andere gekend in Spanje langs de *camino* naar Santiago de Compostela. Maar ook in België zijn ze aan te treffen. Op de GR128 in de buurt van de Landcommanderij van Alden Biesen (Bilzen) herinnert een stenen kruis aan een zekere Hendricus Vranken die daar in december 1917 schielijk overleed. Langs een wandelpad in de Aanrijtse Bossen te Poppel staat een bank voor een daar in 2005 gestorven vrouw.

Bij rampen waar meerdere doden te betreuren vallen, worden heel vlug tijdelijke monumenten opgericht. Voor de slachtoffers van de treinramp in Buizingen (2010) werd voor elk slachtoffer bij een herdenkingsplechtigheid enkele dagen na de ramp een witte roos neergelegd. Een jaar na de ramp werden twee natuurstenen platen als een permanent bermmonument aangebracht en nog een jaar later werd er een bloemenhulde gehouden. Bij een gasontploffing in Luik in 2010 met veertien dodelijke slachtoffers maakten mensen kort na de ramp bloemen vast aan de afsluiting. Het stadsbestuur plaatste een jaar later een stalen zuil met de namen van alle slachtoffers, in afwachting van een permanent monument na de volledige renovatie van de rampplek. Velen herinneren zich nog de scheepsramp met de *Herald of Free Enterprise* te Zeebrugge (1987). Ook hier richt de overheid later een monument op waar dit jaar, 25 jaar na de ramp met 193 doden, zowel in Dover als Zeebrugge herdenkingen plaatsvinden. Ook langs de weg aan de plek van de gasramp te Ghislenghien (2004), waarbij 24 doden vielen, hebben overheid en instellingen een herdenkingsmonument opgericht. Bij een herdenking in 2010 werden politici even-

- Foto boven: Het bermmonument voor een jonge fietsster te Aartselaar kort na het ongeval. © Tony Oost
- Foto onder: Honderden bezochten te Vrasene de boom waartegen voetballer François Sterchele dodelijk verongelukte en schreven vele boodschappen op de ontschorste stam. De boom werd verwijderd enkele maanden na het ongeval. © Tony Oost

wel geweigerd. Na het zware onweer op Pukkelpop (2011) hebben festivalgangers, familieleden van slachtoffers en onbekenden talrijke aandenkens opgehangen en neergelegd aan de hekkens die de festivalweide afsloten. Een blijvend monument verrees ondertussen op de festivalweide. Met een zee van bloemen, knuffeldieren, kaarsen en foto's reageerden honderden mensen op de moordende aanslag in 2011 op de Place Saint-Lambert te Luik. De zes doden en 128 gewonden schokten het hele land. Een ►

- Foto boven: Het standaard SAVE-bord voor een jonge vrouw te Borsbeek krijgt toch een persoonlijke toets. © Tony Oost
- Foto midden: Het monumentale bermmonument voor wielrenner Jempie Monseré te Lille veertig jaar na het ongeval en waar nog regelmatig wielertoeristen halt houden. © Tony Oost
- Foto onder: Het uitgebreide bermmonument dat regelmatig wijzigt, te Borsbeek voor dezelfde jonge vrouw als op de foto met het SAVE-bord, maar verderop langs de weg. © Tony Oost

indrukwekkend erbetoon, een stille mars en een nationaal herdenkingsmoment toonden hoe diep de bevolking getroffen was.¹¹ Al deze voorbeelden laten zien dat het fenomeen bermmonument niet beperkt kan worden tot verkeersslachtoffers.

Tijdens onze herhaalde bezoeken aan dezelfde bermmonumenten zien we ook hoe en wanneer de makers en/of de nabestaanden zorg dragen voor het bermmonument. Dit onderhoud van het bermmonument toont gelijkenissen met wat op een begraafplaats met een graf gebeurt. Geregeld valt op hoe netjes de meeste erbij liggen, terwijl andere relatief vlug verwilderen en verdwijnen.

Bermmonumenten met uiteenlopende vormgeving

Bij het vergelijken van bermmonumenten, ook in het buitenland, valt de grote variatie in materiële uitwerking op.¹² Desondanks kunnen de honderden gekende bermmonumenten in België wel in enkele grote groepen worden ingedeeld.

Als eerste groep beschouwen we de bermmonumenten die gewoon neergelegd werden op de grond, de stoep, een vensterbank. Het zijn losse voorwerpen die gemakkelijk kunnen verwijderd worden. Ze ontstaan als eerste, spontane daad na een tragische dood. Een voorbeeld hiervan zijn de bloemen, kaarsen en andere voorwerpen neergelegd in het Centraal Station van Brussel na de moord op Joe Van Holsbeek in 2006. Hun gemeenschappelijke kenmerken zijn het gebruik van losse voorwerpen en hun korte levensduur.

Een tweede groep zijn de bermmonumenten die gebruikmaken van een bestaand, vast en onverplaatsbaar element: straatmeubilair als een verlichtingspaal of verkeerslicht, een verkeersbord, een plastic paaltje met kilometeraanduiding, vangrails, een brugleuning, een muur of bomen. De gedeponeerde voorwerpen worden hieraan vastgemaakt of aan de voet ervan gelegd. In deze groep vinden we heel veel bermmonumenten voor verkeersslachtoffers. Hierbij is het meest nabije vaste straattelement als kern gebruikt om een gedenkteken op te richten, zoals bijvoorbeeld een boom, waarvan de beschadigingen door het ongeval soms duidelijk zichtbaar zijn. Een derde groep bestaat uit volledig op zichzelf staande bermmonumenten, zelfs al staat er een boom of een verlichtingspaal in de onmiddellijke omgeving. Hun vaste element, een kruis, een gedenksteen, een stèle, een paal ... wordt door de oprichters zelf aangebracht. Eromheen wordt het bermmonument verder uitgewerkt met allerlei vaste en 'losse' onderdelen. Ook in deze categorie zijn er opnieuw veel bermmonumenten voor verkeersdoden. Soms wordt rond het vast element een al of niet hoekig perkje aangelegd, waardoor ze duidelijke gelijkenissen vertonen met een graf op een begraafplaats. Een ondergroep binnen deze categorie zijn de SAVE-borden. Deze op verkeersborden gelijkende bermmonumenten worden ook zelf geplaatst, maar onderscheiden zich door hun gestandaardiseerde uiterlijk. Ze worden uitsluitend op vraag van ouders van in het verkeer verongelukte jongeren (tot 25 jaar) opgericht door de vzw Ouders van Verongelukte Kin-

deren (OVK) en de Franstalige zustervereniging Parents d'Enfants Victimes de la Route (PEVR). OVK/PEVR is een nationale lotgenotenvereniging van families van jonge verkeersslachtoffers. Het enige individuele element op het bord is de voornaam en leeftijd van de verongelukte jongere.

Kunnen we de vorige drie groepen onderscheiden via het al of niet bezitten van een vaste kern, ze hebben daarentegen gemeen dat de oprichters familieleden, vrienden, kennissen, onbekenden of een lotgenotenvereniging zijn. Voor de volgende en vierde groep is het belangrijkste kenmerk dat ze niet werden opgericht door betrokken familie of vrienden, maar door de overheid, openbare besturen, belangrijke verenigingen of instellingen; ook al heeft dit soort van bermmonument zijn ontstaan wel aan nabestaanden te danken.¹³ Het betreft overwegend grote gedenkplaatsen die soms een monumentaal karakter aannemen en de mogelijkheden van de nabestaanden of van een vereniging als OVK ver overtreffen. Een voorbeeld hiervan is het monument opgericht voor wereldkampioen wielrennen Jean-Pierre 'Jempi' Monseré die in 1971 tijdens een wielervedstrijd verongelukte in Lille. Maar meestal gaat het over monumenten opgetrokken voor de slachtoffers van rampen, zoals bijvoorbeeld het voetbaldrama in het Heizelstadion in 1985 waarbij 39 doden vielen of de reeds vermelde rampen te Buizingen, Zeebrugge en Ghislenghien.

Het indelen in deze categorieën kan niet altijd even strikt gebeuren, omdat er mengvormen bestaan of meerdelige bermmonumenten of monumenten die in de loop van hun bestaan transformeren naar een andere categorie. Voor een twintigjarige man die overleed in 2008 hangen aan de leuning van de brug over het Albertkanaal in Viversel twee bermmonumenten op slechts een tiental meter van elkaar. Het ene heeft als hoofdelement een kruis, het tweede bloemen. Voordien hingen er alleen bloemen. Het dubbelmonument werd in 2010 voor het eerst waargenomen. Voor een jonge vrouw, die in 2003 in Borsbeek aan de startbaan van de luchthaven van Deurne verongelukte, zijn eveneens twee bermmonumenten opgericht. Het ene is opgebouwd omheen een aangebrachte vaste kern bestaande uit een kruis (groep drie). Maar ook de achterliggende afrastering wordt gebruikt om allerlei voorwerpen aan op te hangen (groep twee). Bovendien staat op een twintigtal meter afstand een SAVE-bord voor haar (ondergroep van groep drie). We hebben hier dus niet alleen te maken met een mengvorm, maar tevens met een meerdelig bermmonument door het later bijplaatsen van een SAVE-bord op een duidelijke afstand van het eerste. Een meerdelig bermmonument is ook het eerder reeds besproken gedenkteken voor de fietsster te Aartselaar.

We pleiten er daarom voor om bermmonumenten niet binnen een beperkte periode van tijd te bekijken, maar ze over een langere periode te volgen. Alleen dan kunnen wijzigingen opgemerkt en geduid worden. Misschien speelt de eerder unieke situatie in België hierbij een rol, waarbij er enerzijds geen verbod of reglementering geldt op het aanleggen van bermmonumenten en er bijgevolg ook geen tijdsbeperking in hun bestaan speelt, en waarbij er anderzijds wel gestandaardiseerde bermmonumenten worden geplaatst zoals de SAVE-borden.

In Vlaanderen – we kennen geen voorbeelden uit Brussel en Wallonië – wordt naast het SAVE-bord nog een tweede gestandaardiseerd element voor een bermmonument gebruikt: de vlindertegel. Ontstaan uit een privé-initiatief in april 2006 als teken dat zinloos geweld niet wordt getolereerd en als oproep tot meer verdraagzaamheid, komt hij slechts bij enkele bermmonumenten voor. Meestal wordt een dergelijke tegel aangebracht door overheden aan scholen of andere plaatsen waar veel jongeren vertoeven en waar de kans op geweld en onverdraagzaamheid groter is. In Antwerpen sprong in 2006 aan de Scheldereeling bij het Loodswezen een jonge allochtoon het water in om aan zijn achtervolgers te ontkomen. Hij verdrong. Zijn familie hing aan de reling allerlei voorwerpen op en metselde er een vlindertegel in de kasseiweg. Het monument veranderde minstens een keer (2009) van uitzicht, totdat in 2011 alles werd verwijderd, met uitzondering van de stevig vastzittende vlindertegel.

Achter het gebruik van beide gestandaardiseerde tekens staat een privéorganisatie die via oproepen en met de hulp van de overheid deze SAVE-borden en vlindertegels gebruikt als bermmonument voor een dodelijk verkeersslachtoffer of als onderdeel voor een bermmonument voor een dodelijk slachtoffer van zinloos geweld.

Rouwmomenten langs onze wegen

Voor ouders die hun kind verloren in een verkeersongeval is een voordien volslagen anonieme plek door het ongeval nu een heel bijzondere, betekenisvolle maar traumatische plaats geworden: dé plek. Sommigen kunnen die plek niet aanvaarden, anderen wel. Een vrouw uit Edegem verloor haar man in een verkeersongeval langs de autosnelweg in het Groothertogdom Luxemburg. Sindsdien neemt ze al twaalf jaar de afrit juist vóór en rijdt opnieuw op voorbij de plek. Een gedenkteken staat er niet. Een moeder komt elke dag op weg naar haar werk voorbij de plek waar haar zoon op de A12 in Aartselaar in 2006 het leven verloor. Zij groet hem bij elk voorbijkomen en vindt daar troost in.

Bezoeken aan de doodspreek gebeuren het vaakst onmiddellijk na het ongeval. Een man en zijn drie kinderen gingen elke avond een kaarsje branden op de plaats te Leuven waar begin dit jaar zijn echtgenote en hun moeder overleed, vertelde hij op de begrafenis. Na de begrafenis vermindert het aantal bezoeken zowel bij familie als vrienden geleidelijk met de tijd. Bezoek gebeurt zeker nog op speciale dagen: de geboortedag, de sterfdag, de periode van 1 en 2 november. Aan het bermmonument voor een jongen op de Houtlaan te Wijnegem troffen we tijdens de periode van Pasen paashaasjes als versiering aan. Kerstversiering hebben we ook al waargenomen. Volgen de ouders de hoogtepunten van het kerkelijk jaar of zijn die periodes gewoon feestperiodes zonder religieuze betekenis geworden waar nabestaanden de hun ontvallen geliefde nog bij willen betrekken? Langs een weg in Veurne worden in de periode van 1 en 2 november op twee verschillende plaatsen bloempotten met chrysanthen in de grasberm geplaatst. Buiten die periode is er op deze beide plaatsen nooit iets te zien. ▶

Optochten, stille marsen, herdenkingstochten gebeuren soms kort na het ongeval, de moord of de aanslag of op speciale dagen, bijvoorbeeld op de verjaardag van het overlijden. Andere vormen van herdenking zijn van meer permanente aard. Een gehoorgestoorde jongen geraakte in Herent onder een vrachtwagen. Het later aangelegde fiets- en wandelpad draagt nu zijn naam. Naar de begin dit jaar verongelukte conservator van Museum M in Leuven werd onlangs haar favoriete zaal in M genoemd en ook een leerstoel aan de universiteit. Een van de drie fietssters die te Moortsele werden doodgereden, heeft bij de Koning Boudewijnstichting een fonds op haar naam. Voor een veelbelovende atleet die in 1976 met de auto verongelukt wordt sinds 1977 jaarlijks een internationale atletiekmeeting georganiseerd: de Ivo Van Damme Memorial. Het blijvend herinneren van iemand, beroemd of niet, heeft hier een andere invulling gekregen. De tragische dood heeft hier een zinvolle bestemming gekregen in de recreatieve, de culturele, de sociale en de sportieve wereld. Hun leven is niet voor niets geweest.

Voor eeuwig?

Deze bijdrage is opzettelijk doorspekt met voorbeelden, met de bedoeling de variatie aan vormgeving, rituelen en betekenissen aan te tonen waartoe verdriet, rouw en gemis kan leiden bij het plots en onverwacht overlijden (langs de weg) van een geliefde, ongeacht de oorzaak. De impact van deze traumatische ervaring blijft zeker niet beperkt tot de familie. Ook de soms uitgebreide vrienden- en kennissenkring van de overledene, en van de ouders bij kinderen, draagt er de emotionele littekens van mee. Er bestaat soms zelfs nog een derde kring van getroffenen die beide vorige in aantal overtreft, namelijk de duizenden mensen die het slachtoffer helemaal niet kennen maar die hun medeleven betuigen.

Zijn bermmonumenten dan *lieux de mémoire*? Erfgoed? Indien een *lieu de mémoire* "elke betekenisvolle eenheid [is], van materiële of ideële orde, waarvan de menselijke wil of het werk van de tijd een symbolisch element van het herinneringspatrimonium van een gemeenschap heeft gemaakt", dan vallen bermmonumenten daaronder.¹⁴ Zijn ze ook erfgoed? Indien erfgoed gaat over monumenten, rituelen, tradities, herinneren en deel uitmaken van ons leven en ons omgaan met de wereld, dan zijn bermmonumenten erfgoed. Dienen ze dan ook bewaard en beschermd te worden? Door het ontbreken van een verbod op het oprichten van een gedenkteken in de openbare ruimte voor onder andere verkeersslachtoffers en het gedoogbeleid van de overheid stellen zich hier problemen. Sommige bermmonumenten zijn in duurzame materialen opgetrokken en trotseren de tijd, zelfs nadat nabestaanden belangstelling verliezen of op hun beurt verdwenen zijn. Welke maatregelen dienen er getroffen te worden? Verder onderzoek dringt zich hier op; een onderzoek dat met het nodige respect dient te gebeuren gezien het gaat over de basis van ons bestaan: leven met de dood.

Helpt u mee aan een wetenschappelijk onderzoek over bermmonumenten? Bent u bereid bestaande bermmonumenten in het oog te houden, nieuwe bermmonumenten te signaleren? Neem dan contact op met de auteur via tony.oost@telenet.be.

Tony Oost is ereconservator van de Stedelijke Musea Sint-Niklaas (StEM).

1. P. NISSEN, 'Weg- en veldkruisen in Limburg', in: P. NISSEN, K. SWINKELS (RED.), *Monumenten van vroomheid. Kruisen, kapellen en vrijstaande heiligenbeelden in Limburg*, Zutphen, Walburg Pers, 2004, pp. 13-27 en H. RENES, 'Kruisen in het landschap', in: *idem*, pp. 159-165.
2. Het betreft het zogenaamd *Kintschrugs* te Venlo (Nederland) dat al in het begin van de 14e eeuw zou zijn opgericht. Zie: P. NISSEN, *op. cit.*, 2004, p. 16 met een afbeelding op p. 18. In Lokeren stond ooit op het Naestveld een kruis voor iemand die op 25 januari 1761 tijdens een vechtpartij in het water werd gegooid en verdronk. Dit kruis is echter door de wijkbewoners opgericht. Zie: H. KLEIN, 'Rond een hartstenen kruis', in: *Annalen van de Oudheidkundige Kring van het Land van Waas*, 49, 1ste aflevering. Sint-Niklaas, 1937, pp. 109-115.
3. Op die dag verongelukt J.B. Lhommel met zijn koets toen zijn paard opgeschrikt werd door vogels en op hol sloeg. Het originele kruis werd verwoest in 1940 en in 1942 vervangen door het huidige betonnen kruis. Voor Nederland staat een van de oudste, een steen met datum 5 mei 1875, aan de Molenweg te Olst (Overijssel) voor een ruiter die een dodelijke val van zijn paard maakte.
4. Tegenover p. 81 in het boek *In Memoriam Hare Majesteit Koningin Astrid*, Antwerpen, 1936 staan afbeeldingen van een bloemenhulde kort na het ongeval en een tekst aan de boomstomp waartegen de koningin stierf. Momenteel staat er een Koningin Astrid Kapel en een natuurstenen kruis in een parkje. Voor recente beelden van het monument: [http://nl.wikipedia.org/wiki/K%C3%BCssnacht_\(SZ\)](http://nl.wikipedia.org/wiki/K%C3%BCssnacht_(SZ)) [het laatst geraadpleegd op 08-06-2012].
5. Voor oudere afbeeldingen van dit monument, maar getoond in een totaal andere context, zie www.julienart.be/rots/godsrots.html [laatst geraadpleegd op 08-06-2012]. Op het web staan nog meer foto's van het monument. Zie ook: L. VAN YFSELE, 'Marchés-Dames. Het land in verbijstering en ontredde gedompeld', in: J. TOLLEBEK E.A., *België, een parcours van herinnering. 2. Plaatsen van tweedracht, crisis en nostalgie*. Amsterdam, 2008, pp. 208-219, foto p. 211.
6. van Dale *Groot Woordenboek van de Nederlandse taal*, 14de druk. Utrecht/Antwerpen, 2005 definieert een bermmonument als een meestal geïmproviseerd gedenkteken in de berm van een openbare weg op de plaats waar iemand in het verkeer om het leven is gekomen.
7. De bloemenzee die ontstond bij de moord in 2009 op twee kleuters en een volwassene te Sint-Gillis-Dendermonde onderscheidt zich niet wezenlijk van de bloemenzee aan de schoolpoorten te Heverlee en Lommel voor de 22 kinderen die stierven in het busongeval van Sierre in 2012. Een ruiker bloemen op de stoep in Wilrijk waar een jong meisje zelfmoord pleegde of een bloementuif bij een werf in Antwerpen waar een jongen gedood werd door een vallende balk verschilt niet van de bloementuif neergelegd op de plek waar een fietser doodgereden werd door een auto.
8. We behandelen hier evenwel niet de gedenkteken die opgericht werden voor oorlogsslachtoffers. In dat geval gaat het ons inziens zowel bij soldaten als bij burgers immers niet om een onverwachte dood. Tijdens een oorlog hoort de dood bij de verwachtingen van het dagelijkse leven.
9. Het Frans M. Olbrechtsgenootschap ter bevordering van het volkskundig onderzoek gaf in 2009 de auteur de opdracht een onderzoek naar bermmonumenten in Vlaanderen te verrichten, waarvoor dank. Op 15-06-2012 bezaten we informatie over 680 bermmonumenten in België: 563 (461) in Vlaanderen, 14 (8) in Brussel en 103 (83) in Wallonië. De getallen tussen haakjes zijn de aantallen bermmonumenten voor verkeersdoden. Bovendien beschikken we over foto's van ongeveer 400 bermmonumenten. Tijdens de laatste jaren werd het onderzoek om praktische redenen toegespitst op Vlaanderen. Literatuur in België over bermmonumenten is quasi onbestaande. We vermelden onze bijdrage, die dan nog uitsluitend over bermmonumenten in de provincie Antwerpen gaat: T. OOST, 'Bermmonumenten in Antwerpen. Een aanzet', in: *Post Factum. Jaarboek voor Geschiedenis en Volkskunde*, 1. Antwerpen, 2009, pp. 33-76. Het is gebaseerd op een lezing gegeven eind 2007 en aangevuld met informatie verworven tijdens 2008.
10. Wanneer een kind sterft in het verkeer kan op verzoek van de betrokken ouders op de plaats van het ongeval een herdenkingsbord met het SAVE-logo (Samen Actief voor VEilig verkeer) geplaatst worden. Op het herdenkingsbord worden de naam en de leeftijd van het slachtoffer vermeld (www.ovk.be).
11. Over de impact op de maatschappij van dergelijke rampen en aanslagen, maar ook over de bermmonumenten voor verkeersdoden, zie: P.J. MARGRY & C. SÁNCHEZ-CARRERERO (EDS.), *Grassroots Memorials. The Politics of Memorializing Traumatic Death*. New York/Oxford, Berghahn Books, 2011 (Remapping Cultural History, 12).
12. We beperken ons tot Duitsland en Nederland: C. AKA, *Unfallkreuze. Trauerorte an Strassenrand*. Münster, Waxmann, 2007 (Beiträge zur Volkskultur in Nordwestdeutschland, 109), C. AKA, 'Kreuze, Kerzen, Kuscheltiere. Trauerrituale an Unfallorten', in: A. DÖRIG, ED., *Alltag im Rheinland*. Bonn, 2010, pp. 44-59, V. BREEN, *Bermmonumenten. Plekken om bij stil te staan*. Masterthesis Rijksuniversiteit Groningen, augustus 2006, M. KLAASSENS, *Final Places. Geographies of death and remembrance in the Netherlands*. Doctoraal proefschrift Rijksuniversiteit Groningen, november 2011. Op het internet zijn er afbeeldingen van honderden bermmonumenten van over ongeveer de gehele wereld te vinden. Voor België zie www.savem.be.
13. In een vijfde groep brengen we de bermmonumenten samen waarvan we slechts over onvolledige informatie beschikken, zowel van nog bestaande als van verdwenen exemplaren, waardoor we ze (voorlopig) niet kunnen indelen bij een van de vier vorige groepen.
14. J. TOLLEBEK, 'Vaut le voyage'. De Belgische plaatsen van herinnering', in: J. TOLLEBEK E.A., *België, een parcours van herinneringen. II. Plaatsen van tweedracht, crisis en nostalgie*. Amsterdam, 2008, pp. 14-15.

Bermmonumenten als persoonlijk erfgoed in de publieke ruimte

TEKST Peter Groote & Mirjam Klaassens

Bermmonumenten als erfgoed

Ook in de academische wereld is het inmiddels algemeen aanvaard: erfgoed is niet iets uit het verleden, maar wordt in het heden geproduceerd als 'verhaal' over het verleden. De Groningse hoogleraar Gregory Ashworth omschrijft erfgoed als "*contemporary uses of the past*". Mensen produceren erfgoed omdat ze het willen gebruiken voor een bepaald doel. Omdat verschillende (groepen) mensen ook verschillende doelen kunnen hebben, is erfgoed altijd betwistbaar, en wordt het regelmatig ook daadwerkelijk betwist. De brug bij Mostar en de Boeddhabeelden bij Bamyán zijn niet zomaar verwoest. Een belangrijk doel van erfgoed kan zijn om betekenis te geven aan de plek waar het staat (of bij immaterieel erfgoed, de plek waar het aan gekoppeld wordt). Dat maakt duidelijk dat erfgoed geen intrinsieke waarde heeft, maar uitsluitend waarde krijgt door betekenisgeving.¹

Vanuit deze visie is de relatie met de culturele geografie ook duidelijk: dat vakgebied bestudeert de betekenissen die mensen toekennen aan een plek of een landschap. Deze visie wijkt af van het begrip erfgoed als *lieu de mémoire*, omdat die nog steeds suggereert dat een historische plek een betekenis van zichzelf heeft, die ontdekt (of waargenomen) en gedeeld kan worden door iedereen. Nee, plekken hebben geen betekenis, maar mensen kennen er betekenis aan toe. Dat kan een cultuurhistorische betekenis zijn, een betekenis die opgehangen wordt aan wat er op de plek gebeurd is, maar dat hoeft niet.

Een bermmonument markeert een voorheen betekenisloze plek (de wegberm) waar een dodelijk ongeval plaatsgevonden heeft. Daarmee geven de oprichters van het monument een betekenis aan die plek. In de eerste plaats voor de directe betrokkenen, de nabestaanden, het slachtoffer en de eventuele overige betrokkenen bij het ongeval. En wanneer het bermmonument als zodanig herkenbaar is, kan die betekenisgeving zich ook naar buitenstaanders uitbreiden. Een kruisje in de wegberm communiceert de emotionele boodschap van de oprichters dat er op die plek iemand overleden is die door zijn of haar geliefden gemist wordt. Het monument verhaalt van een gebeurtenis in het verleden en van een persoon die er nu niet meer is. Daarmee is het duidelijk erfgoed en lijkt de naamgeving 'monument' ook heel terecht.

Toch is dat laatste nog maar de vraag. Bermmonumenten zijn onderdeel van processen van spontane herdenking, die ook zichtbaar zijn na natuurrampen, aanslagen, zin-

loos geweld en de onverwachte dood van publieke figuren.² Het spontane zit daarin dat ze opgericht worden zonder directe bemoeienis en regulering van dominante instituties zoals de Staat en de Kerk.³ Bovendien worden ze niet opgericht op formeel daarvoor aangewezen plekken, zoals een begraafplaats of een kerkgebouw.⁴ Dat onderscheidt bermmonumenten van officieel aangewezen cultuurhistorische monumenten. Anderzijds verliezen ook spontane monumenten regelmatig hun spontane karakter, wanneer het publiek zich meer bewust wordt van de plek en van wat daar herdacht wordt.⁵

Het Groningse onderzoek

In 2005 zijn we in Groningen begonnen met onderzoek naar bermmonumenten. We zijn vooral op zoek gegaan naar de plaatsbetekenis die de oprichters van het bermmonument willen communiceren, naar het verhaal dat ze willen vertellen. Over welke betekenissen gaat het? Voor wie, door wie en over wie worden de verhalen verteld? Hoe proberen de nabestaanden juist die plaatsbetekenis en dat verhaal over te brengen? En waarom willen ze dat?⁶

Masterstudent Vincent Breen onderzocht bermmonumenten in zijn afstudeerscriptie uit 2006.⁷ Hij bouwde een databestand op met elementaire gegevens over bijna honderd bermmonumenten en interviewde zestien van de oprichters. Vincent ontving in 2007 de Herta Machtscriptieprijs voor zijn afstudeerproject. Mirjam Klaassens begon daarna met een promotieonderzoek naar allerlei soorten plekken die betekenis krijgen omdat ze iets met de dood te maken hebben: begraafplaatsen, crematoria, virtuele gedenkplekken op internet en ook bermmonumenten. Mirjam heeft de databestanden verder uitgebouwd en meer oprichters geïnterviewd. Inmiddels hebben we van ongeveer vijfhonderd bermmonumenten de locatie gevonden en gegevens verzameld over het ongeval, de slachtoffers en de vormgeving van het monument, vaak met foto's.⁸ In november 2011 promoveerde Mirjam Klaassens op het proefschrift *Final places*.⁹

Voor wie?

In absolute cijfers worden de meeste bermmonumenten opgericht voor jonge mannen, aangezien de meeste verkeersslachtoffers ook uit deze bevolkingsgroep komen. Maar verhoudingsgewijs ligt dat anders. Als we leeftijd en geslacht van verkeersslachtoffers met en zonder bermmonument analyseren in een regressiemodel, dan blijkt dat leeftijd inderdaad een belangrijke rol speelt: hoe jon-

“ De oprichters houden vrijwel allemaal rekening met het feit dat het monument zich in de openbare ruimte bevindt

ger het slachtoffer, hoe groter de kans dat er een bermmonument voor hem of haar opgericht wordt. Maar de sekse van het slachtoffer blijkt nauwelijks een rol te spelen. Relatief gezien worden er zelfs iets meer bermmonumenten opgericht voor vrouwelijke verkeersslachtoffers. Voor bijvoorbeeld het jaar 2009 kan aan de hand van het model geschat worden dat wanneer een meisje van 5 jaar oud dodelijk verongelukt, er in 29% van de gevallen een bermmonument opgericht wordt, tegenover 26% wanneer het slachtoffer een jongen is. Voor een jonge vrouw van 28 jaar is het zo'n 10% en voor een man van 48 jaar slechts 1%.

Als vooral kinderen en vrouwen herdacht worden met bermmonumenten, is de belangrijkste boodschap die met het bermmonument naar de buitenwereld gecommuniceerd wordt dan wellicht die van onschuld en kwetsbaarheid? Dat zou bijvoorbeeld kunnen blijken uit de vormgeving van de monumenten en de attributen die erbij gebruikt worden.

Vormgeving

Er bestaat een verschil in vormgeving tussen tijdelijke en permanente bermmonumenten. Daarbij moet er wel rekening mee gehouden worden dat deze categorieën elkaar niet hoeven uit te sluiten. Veel permanente monumenten beginnen immers als een tijdelijke herdenkingsplek waar bloemen, knuffels en persoonlijke attributen neergelegd worden. Wanneer deze beginnen te vergaan en het monument verwordt tot een plek die eerder weezin oproept in plaats van affectieve emoties, dan kan de plek 'gezuiverd' worden, ofwel door de herinneringen weg te halen, ofwel door een meer permanent monument op te richten. Aan de andere kant lijken ook permanente monumenten na een tijd minder bezocht en soms ook minder goed onderhouden te worden. Daardoor kunnen ze ook weer verdwijnen. Het is lastig om een goede analyse van de levensduur van een bermmonument uit te voeren, maar het lijkt erop dat de 'permanente' bermmonumenten een levensduur hebben van om en bij de zeven jaar, maar met een grote spreiding rond dat gemiddelde.

De tijdelijke en permanente monumenten verschillen niet alleen in levensduur, maar ook in wie het initiatief en de regulering op zich neemt. De tijdelijke worden vrijwel altijd opgezet door vrienden en klasgenoten van het slachtoffer. Bij de permanente spelen de ouders veel vaker een centrale rol. Voor de tijdelijke wordt vanzelfsprekend nooit een vergunning aangevraagd: ze ontstaan in een emotionele opwelling. Voor de permanente is dat soms wel het geval. Sommige wegbeheerders ontwikkelden een beleid aan de hand van een richtlijn uitgewerkt door de minister van Verkeer en Waterstaat. Daarin zijn de monumenten aan bepaalde afmetingen gebonden en krijgen ze een tijdelijke gedoogstatus, meestal van drie of vijf jaar. Andere wegbeheerders hebben (nog) geen beleid ontwikkeld, of zijn teruggekomen van eerder ontwikkeld beleid. De provincie Noord-Brabant bijvoorbeeld volgde een tijdlang de richtlijnen, tot duidelijk werd dat handhaving van de verwijderplicht na afloop van de gedoogtermijn zou betekenen dat ambtenaren aan de nabestaanden de mededeling zouden moeten doen dat het bermmonument verwijderd zou moeten worden; of dat ze bij weigering zelf

■ De locaties van bermmonumenten in Nederland, inventarisatie tot en met 25 juli 2012.

tot verwijdering zouden moeten overgaan. Dat wilde men zowel de nabestaanden als de ambtenaren besparen.

Deze werkwijze heeft wel weer consequenties voor een thema dat nog nauwelijks in de literatuur behandeld is, en dat ook met de levensduur te maken heeft. Hebben de nabestaanden inderdaad permanent behoefte aan een bermmonument? Of wordt die behoefte na een aantal jaren minder, wanneer de eerste fase in de verwerking van het verlies afgerond is? En wat dan verder te doen met het bermmonument? Als het in verval zou raken of verwaarloosd wordt, zou dat net het omgekeerde signaal over de relatie met de overledene aangeven, alsof hij of zij inmiddels vergeten zou zijn. Dus zal tot in lengte van jaren onderhoud gepleegd moeten worden. Het bermmonument zou dan in plaats van een plek van troost en herinnering een last kunnen worden. Toch blijft het voor de nabestaanden moeilijk het bermmonument, dat ze voor een geliefde hebben opgericht, weg te halen, ook al bezoeken ze het minder. Als nabestaanden een vergunning hebben gekregen, lijkt het ons goed om dit na het aflopen van de periode met de nabestaanden te bepreken. Mocht het bermmonument aan zijn functie hebben voldaan, dan kan samen met de wegbeheerder vorm worden gegeven aan een nieuw ritueel: het weghalen van het bermmonument. Hierdoor kan voor de nabestaanden een periode worden afgesloten.

Of de oprichters nu wel of geen vergunning aanvragen, ze houden vrijwel allemaal rekening met het feit dat het monument zich in de openbare ruimte bevindt. Het onderhoud is daarom ook een belangrijke taak: "Wij gaan er ongeveer een keer in de veertien dagen naartoe. En dat doe ik voornamelijk om het te onderhouden, om geen kwaai gezichten te krijgen" (interview met nabestaande). De publieke locatie heeft ook invloed op de vormgeving: "Als je het op zo'n publieke plaats neerzet, moet je er ook iets van maken wat het publiek wel kan waarderen" (interview met nabestaande).

Nederlandse permanente bermmonumenten zijn enorm gevarieerd in vormgeving. We analyseerden de aan het monument toegevoegde objecten en deelden ze naar gelang de symboliek in in vijf elkaar deels overlappende hoofdcategorieën.¹⁰ Die categorieën zijn: liefde en schoonheid, de kwetsbaarheid van het dagelijks bestaan, verloren onschuld, de (re)constructie van persoonlijke identiteit en de voortlevende banden met de overledene.

Symbolen van liefde en schoonheid zijn bijvoorbeeld bloemen, vooral rode rozen. Bloemen zijn vrijwel altijd aanwezig bij tijdelijke monumenten en bij de helft van de permanente. Deze symboliek is vooral onmiddellijk na het overlijden van belang en drukt bovendien mee de kwetsbaarheid van het dagelijks bestaan uit. Maar vooral vlinderfiguren zijn opvallend vaak aanwezig in bermmonumenten. Vlinders symboliseren niet alleen kwetsbaarheid, maar ook (door de transitie van rups naar vlinder) de overgang van leven naar dood en opstanding. Deze symboliek wordt vaak door teksten bij de monumenten ondersteund. Vlindersymboliek wordt significant vaker aangetroffen bij monumenten voor vrouwelijke slachtoffers (in 35% van de gevallen) dan bij mannen (9%). Volgens

■ Het bermmonument voor Edwin Beltman, een Ajax-supporter. ©Peter Grootte

Peelen en Altena hebben vlinders in het geseculariseerde Nederland de traditionele engeltjes verdrongen als symbool.¹¹

De communicatie van verloren onschuld vindt bijvoorbeeld plaats door knuffelbeesten te plaatsen. Knuffels zoals teddyberen worden significant vaker bij jonge slachtoffers en bij vrouwelijke slachtoffers aangetroffen. Voor meisjes onder de 18 jaar worden in 54% van de gevallen knuffels achtergelaten. Voor jongens van dezelfde leeftijd was dat 26%. Foto's van de slachtoffers kunnen hetzelfde doel dienen, omdat ze de "tension between the promise of life and the reality of death" kunnen oproepen.¹² Het oprichten van het monument op zichzelf maakt de onrechtvaardigheid zichtbaar van wat er op die plek gebeurde, hetgeen kan helpen bij het accepteren ervan.

Foto's spelen ook een rol bij de (re)constructie van de persoonlijke identiteit van de overledene. Verder worden vaak voorwerpen die te maken hebben met hobby's en vrijetijdsbesteding bij het bermmonument geplaatst of vormen ze zelf het monument. Sjaals van voetbalclubs worden regelmatig aangetroffen. In Raalte staat bij een boom een 'Amsterdammertje', een paaltje zoals dat in Amsterdam geplaatst wordt om auto's te weren van het trottoir. Het is een bermmonument voor een fanatieke Ajax-supporter die omgekomen is bij een ongeval.

Bij andere bermmonumenten zijn bijvoorbeeld dartborden geplaatst, of een bidon zoals wielrenners die gebruiken. De hobby's en persoonlijke voorliefdes van het slachtoffer worden uitgedrukt met symbolen. Een voorbeeld is de dobbelsteen die in Apeldoorn opgericht werd voor Jurjen Visser. Hij hield van (fantasy-)spellen en dat staat centraal in de vormgeving.

Al deze voorwerpen herbevestigen de identiteit van de overledene. Maar tegelijkertijd bevestigen ook de nabestaanden de identiteit van de groep waartoe ze samen met ▶

de overledene behoorden en daarmee dus ook hun eigen identiteit. Een bijzondere categorie voorwerpen heeft te maken met het gebruik van alcohol, tabak of drugs. In meerdere interviews kwam naar voren dat een aantal nabestaanden een hieraan gerelateerde identiteit van het slachtoffer actief reproduceert door bij het bermmonument samen te roken of een biertje te drinken. Het monument wordt daarmee een actieve plaats van identiteitsreproductie.

Op deze manier worden de banden met de overledene continu gereproduceerd en daarmee in stand gehouden. Dat wordt bij vrijwel alle monumenten ook gedaan door kaarsen te branden. Na verloop van tijd worden de kaarsen vaak vervangen door lampjes, vaak op zonne-energie. De brandende lamp symboliseert dat de overledene in de gedachten van de nabestaanden blijft. Persoonlijke teksten bij het monument ondersteunen die symboliek vaak. Treffend is de boodschap op het bermmonument van Jurjen Visser: "belangrijk is niet het pad dat je gaat, maar de sporen die je achterlaat." Het bermmonument is zelf het laatste spoor.

Nabestaanden laten ook vaak de overledenen nog participeren in terugkerende gebeurtenissen. Rond Kerstmis wordt versiering aangebracht bij het monument. Op de verjaardag van de overledene komen familieleden samen bij het monument om over en soms met het slachtoffer te praten. Dit past in het idee van de *continuing bonds* waarin de overledene niet meer wordt losgelaten en de banden met de nabestaanden dus niet worden afgesneden, maar net in stand gehouden worden.¹³

Nederland anders?

In de enorme variatie in vorm en symbolische boodschappen wijkt Nederland af van veel buitenlandse landen. Waar ze in Mexico, de Verenigde Staten, Zuid-Europa en Australië niet voor niets aangeduid worden als 'wegkruisjes', bevat in Nederland nog geen kwart van de bermmonumenten een crucifix of een andere kruisvorm. In de interviews zei-

den nabestaanden dat een kruis niet persoonlijk genoeg en te standaard zou zijn en ook niet meer geschikt voor jongeren. Het persoonlijke karakter van een monument bleek essentieel. Op de plek waar de nadruk ligt op het aspect dat daar iemand voor het laatst in leven was, dus hoe iemand levend was, in plaats van dat er iemand gestorven is, wordt het leven 'gevierd' van een individu. Met het monument wordt de herinnering aan het individu vastgehouden en daarom bevat het ook hele persoonlijke voorwerpen en symboliek.

In een workshop met buitenlandse studenten over bermmonumenten bleken deze zich buitengewoon te verbazen over de volkomen geïndividualiseerde vormgeving van Nederlandse bermmonumenten. Nederland lijkt voorop te lopen in het publiek maken van persoonlijke emoties.

In buitenlandse onderzoeken is wel gesuggereerd dat bermmonumenten juist de boodschap communiceren dat een verkeersongeval een passend eind zou vormen van een snel en riskant leven. Bermmonumenten rond de stad Newcastle in New South Wales, Australië, zouden zelfs: "... function as conservative memorials of youth machismo; of heroic aggression, disregard for safety and egocentrism."¹⁴ Het monument bevat dan onderdelen van het voertuig, symbolen die alcohol- en drugsgebruik verheerlijken of expliciete teksten. In Nederland komen we dat nauwelijks tegen, maar wel meer voor mannelijke slachtoffers (ongeveer 10% van de bermmonumenten) dan voor vrouwelijke (maar 1%).

Een intrigerende vraag is hoeveel bermmonumenten helemaal niet zichtbaar zijn voor buitenstaanders en dus ook afwezig zijn in onze database. Ongetwijfeld zijn er nabestaanden die bijvoorbeeld bollen geplant hebben op de plek van een ongeval. Ieder voorjaar kunnen er dan wat narcissen bloeien in de wegberm die voor de betrokkenen een duidelijk verhaal vertellen, maar voor buitenstaanders niet. Zit er een verhaal achter de boom die omgroeid is met klimop?

De oprichters van een bermmonument zien soms dat ook anderen persoonlijke spullen en symbolen bij het bermmonument leggen. De moeder van een 19-jarig verkeersslachtoffer vond bij het monument een vlinder met een persoonlijk briefje voor haar dochter dat een oud-klasgenootje had neergelegd. De moeder heeft vervolgens zelf weer een berichtje bij het monument achtergelaten voor het oud-klasgenootje. Het bermmonument kan dan een plaats worden voor communicatie tussen nabestaanden.

Communicatie!

Communicatie lijkt inderdaad het centrale woord wanneer we de plaatsbetekenis van bermmonumenten willen begrijpen. Het zijn niet zomaar objecten waar de herinnering aan iemand in stand gehouden wordt, maar functionele plekken waar gecommuniceerd wordt en handelingen verricht worden die ook alleen op die plek zinvol kunnen zijn. Een aantal respondenten geeft aan dat ze bij het monument van gedachten wisselen met de overledene. Dat is meer dan alleen denken aan: men voelt het echt als in contact komen met de dierbare. Er lijkt nog

■ Het bermmonument voor Jurjen Visser. ©Mirjam Klaassens

iets te 'zijn' van de overledene. Zijn of haar aanwezigheid wordt gevoeld en dat kan alleen maar op deze plek waar het slachtoffer voor het laatst levend aanwezig was.

Daarom geven ook vrijwel alle geïnterviewde oprichters van bermmonumenten aan dat de locatie van het monument essentieel is: het moet staan op de plek van het ongeval, anders werkt het niet. Voor buitenstaanders lijkt de plek van het ongeval een hele negatieve betekenis te hebben. Het is immers de plek waar een geliefde gestorven is. In interviews wordt de plek echter vaak juist aangeduid als het tegenovergestelde: de plek waar de geliefde voor het laatst nog in leven was. Dat is ook wat met de markering tot uitdrukking gebracht wordt. Een respondent die een herdenkingsbankje voor haar dochtertje opgericht heeft, gaf het letterlijk aan: "Het staat precies op de plek waar Patricia lag na het ongeluk. Als het vijf meter verderop had moeten staan van de gemeente, dan was het niet de plek zelf. Dit is echt de plek zelf, waar zij heeft gelegen. Met het bankje heb ik soms gevoelsmatig wel wat meer gevoel dan met haar graf. Ik vind het gewoon heel bijzonder om bij het bankje te staan, op de plek waar zij gelegen heeft." Een andere moeder: "Voor mij is het gewoon een hele bijzondere plaats. Hè, ik bedoel, je kunt gaan zeggen het is een rare plaats, daar is het gebeurd. Dat hoor je ook veel om je heen hoor. Maar voor mijn eigen beleving is dat de laatste plaats waar hij was. En dat moest in mijn beleving gewoon gemarkeerd worden als: Hier is gewoon iets heel ergs gebeurd."

Hierbij moet wel opgemerkt worden dat de geïnterviewden allemaal bewust een bermmonument opgericht hebben. Wie de plek van het ongeval ziet als een negatieve plek die vermeden moet worden, zal geen bermmonument oprichten en komt dus ook niet voor in het bestand. Deze vaststelling vormde voor ons een aanleiding om aanvullend onderzoek op te starten naar de motieven van mensen om na een ongeval juist geen bermmonument op te richten. Helaas, maar niet onverwacht, bleek dat erg moeilijk. Waar de oprichters van bermmonumenten vrijwel altijd instemden met een interview, weigerde de meerderheid van nabestaanden van verkeersslachtoffers die geen bermmonument opgericht hadden. Wie minder behoefte heeft om de buitenwereld te laten weten wat er gebeurd is, richt geen bermmonument op en heeft ook geen zin om zijn gedachten daarover met een onbekende interviewer te delen. De oprichting van een bermmonument is daarentegen een vorm van communicatie over wat er op de plek gebeurd is en wie het overkomen is. Die communicatieve handelingen kunnen helpen om het gebeurde te verwerken. Dat is ook wat een aantal geïnterviewden letterlijk gezegd heeft: het onderzoek zelf, de belangstelling van de onderzoekers en de oprechte betrokkenheid van de interviewers heeft hen geholpen bij het omgaan met het gebeurde. Waar de interviewers eerst schroom hadden om mensen lastig te vallen, werden ze naderhand juist bedankt.

Het verrichten van handelingen bij het bermmonument kan eveneens helpen bij de verwerking. Soms zijn de handelingen een soort rituelen geworden, zoals een bepaald object neerleggen, met de lichten knippen bij het langsrijden of zelfs een jaarlijkse barbecue. Soms is het gewoon

“ *Aangebrachte voorwerpen herbevestigen de identiteit van de overledene. Het monument wordt daarmee een actieve plaats van identiteitsreproductie*

iets alledaags zoals onkruid wieden. De oprichters verklaren vrijwel allemaal dat dergelijke handelingen helpen om het onaanvaardbare toch aanvaardbaar te maken. Ook het oprichten van het monument zelf wordt daarbij genoemd. Dat heeft geholpen om letterlijk de zinnen te verzetten en toch met en voor de overledene bezig te zijn.

Maar er wordt door het oprichten van een bermmonument vooral ook gecommuniceerd met de buitenwereld. Met andere nabestaanden, met onbekenden en in enkele gevallen ook expliciet met de veroorzaker van het ongeval. De boodschap die uitgezonden wordt, is steeds dat op die plek iets gebeurd is dat niet had mogen gebeuren. Iemand is, wat in de literatuur genoemd wordt, een slechte dood gestorven: op te jonge leeftijd, op de verkeerde plek, zonder geliefden om zich heen en zonder voorbereiding. Het oprichten van een bermmonument helpt sommige mensen om zo'n slechte dood een beetje minder slecht te maken.

Nabestaanden kunnen het zo sociaal onacceptabele karakter van een verkeersdode zichtbaar en wellicht meer aanvaardbaar maken door de plek van het ongeval te markeren. De oprichting beantwoordt aan de behoefte om 'iets te doen' en anderen te wijzen op het gevaar van het verkeer en de vergankelijkheid van het leven.

Een postmodern verschijnsel?

Het plaatsen van een monument ter nagedachtenis aan een overleden dierbare is natuurlijk van alle tijden. Ook het oprichten van een bermmonument gebeurde al relatief snel na de opkomst van de auto. Het oudste bermmonument (in onze database) dateert van 1934 en werd opgericht voor de tienjarige Gerrit Sleeghs in Castenray, die door een auto geschept werd. Maar pas in het laatste decennium van de 20ste eeuw werden bermmonumenten in Nederland echt opvallend zichtbaar. Zelfs het wegwijk voor Gerrit uit 1934 werd, nadat het in de jaren 1960 verwijderd werd, in 2005 herplaatst door de Stichting Heemkundig Genootschap Castenray. Waarom nam het aantal bermmonumenten in Nederland recent zo enorm toe?

Dat heeft alles te maken met de verbanning van de dood uit het zichtbare leven in een groot deel van de 20ste eeuw, in de periode van het modernisme. De dood paste eigenlijk niet in de moderne rationele en toekomstgerichte samenleving. De enige oplossing die het modernisme leek te hebben voor het omgaan met het irrationele van de dood was om deze als het ware onzichtbaar te maken. In 1976 gaf de Franse filosoof Baudrillard aan: "Er is een niet meer om te keren beweging in de geschiedenis: beetje ►

bij beetje houden de doden op te bestaan. ... Ze zijn niet langer wezens die een rol te spelen hebben, volwaardige partners in communicatie, en we maken dat duidelijk door ze verder en verder te verwijderen uit de wereld van de levenden." Hoe minder betekenis de plekken van de dood kregen, hoe minder zichtbaar de dood was, en dus hoe minder storend in de rationele toekomstgerichte samenleving van de moderne tijd.

Sinds Baudrillard deze gedachte ontwikkelde is de wereld echter veranderd. Het wordt steeds meer aanvaard dat het zichtbaar maken van het sterven en de dood kan helpen in het aanvaarden ervan. Een bermmonument zoals dat voor Patricia is maar één voorbeeld van een plek van de dood. Het kan ook gaan om de plek waar de stoffelijke resten van een geliefde na de dood geplaatst worden, zoals een begraafplaats. Ook in Nederland bestaan inmiddels bijvoorbeeld natuurbegraafplaatsen. Vaak gaat het mensen bij de keus voor een natuurbegraafplaats om het gevoel van vrijheid: niet een graf in een (modernistisch) rijtje, maar zelf een plek kunnen kiezen. Er bleken mensen te komen 'proefliggen' om te kijken of de beoogde plek van het eigen graf zou bevallen! Maar ook de vrije vormgeving van een natuurbegraafplaats is een reden om ervoor te kiezen.

Ook wie kiest voor crematie heeft meer mogelijkheden gekregen om de bijeenkomst naar eigen idee in te richten. Daarbij kan tegenwoordig vrijwel overal ook de verbranding van het stoffelijk overschot onderdeel van de rituele processie worden. De verbrandingsruimte en de oven waren vroeger ontoegankelijke technische ruimtes, maar zijn inmiddels betekenisvolle plekken geworden die een rol kunnen spelen in het rouwproces. De architectuur, het interieurontwerp en het grondplan van nieuwe crematoria zijn veranderd. Crematorium Haarlem van architect Herman Zeinstra is de meest radicale poging om van het crematorium zelf een betekenisvolle en opvallende plek te maken, waarin de dood niet langer verstopt wordt. Zeinstra heeft zelfs getracht een eind te maken aan de *routing* in een crematorium: de groep nabestaanden die als een kudde schapen van ruimte naar ruimte geleid wordt om ervoor te zorgen dat de plechtigheid op tijd afgerond wordt en dat verschillende groepen elkaar niet te zien krijgen. Zeinstra wil nabestaanden juist de vrijheid geven om het ritueel naar eigen behoefte en in het volle zicht af te ronden. Zijn aula staat in het midden van een patio en is volledig van glas om contact met de omgeving mogelijk te maken.

Bermmonumenten blijven wel de meest opvallende markeringen van plekken van de dood. Het spontane karakter ervan past bij de postmoderne tijd waarin de overheid de controle op de samenleving heeft verloren. De vormgeving maakt het mogelijk om de individuele identiteit en lifestyle van het slachtoffer te verbeelden en op die manier de banden met de persoon te continueren na diens dood. Door de onderzoekers van het Nederlands Centrum voor Thanatologie wordt dat aangeduid als de *post-self*.¹⁵ Een betere aanduiding van de postmoderne tijd is er niet.

Peter Grootte & Mirjam Klaassens zijn als onderzoekers verbonden aan de vakgroep Culturele Geografie-Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen

1. G.J. ASHWORTH, B. GRAHAM & J.E. TUNBRIDGE, *Pluralising pasts heritage identity and place in multicultural societies*. Londen, Pluto, 2007.
2. A. PETERSSON, 'Swedish offerkast and recent roadside memorials', in: *Folklore*, 120 (2009), p. 75-91.
3. J. SANTINO, 'Performative commemoratives: Spontaneous shrines and the public memorialization of death', in: J. SANTINO (ed.), *Spontaneous shrines and the public memorialization of death*. New York, Palgrave Macmillan, 2006, p. 5-15.
4. C.A. HANEY, C. LEIMER & J. LOWERY, 'Spontaneous memorialization: Violent death and emerging mourning ritual', in: *Omega*, 35 (1997) 2, p. 159-171.
5. E. DOSS, *The emotional life of contemporary public memorials: Towards a theory of temporary memorials*. Amsterdam, Amsterdam University Press, 2008; P.J. MARGRY, 'Performative memorials: Arenas of political resentment in Dutch society'. In: P.J. MARGRY & H. ROODENBURG (eds.), *Reframing Dutch culture. Between otherness and authenticity*. Aldershot, Ashgate, 2007, p. 109-133.
6. M. KLAASSENS, P. GROOTE & P.P.P. HUIGEN, 'Roadside memorials from a geographical perspective', in: *Mortality*, 14 (2009), 2, p. 187-201; M. KLAASSENS, P. GROOTE & P.P.P. HUIGEN, 'Bermmonumenten, Plekken om naar om te kijken', in: E. VENBRUX, M. HEESSELS & S. BOLT (eds.), *Rituele Creativiteit: Actuele Veranderingen in de Uitvaart- en Rouwcultuur in Nederland*. Zoetermeer, Meinema, 2008, p. 89-99.
7. V. BREIN, *Bermmonumenten. Plekken om bij stil te staan*. Masterthesis Rijksuniversiteit Groningen, augustus 2006.
8. De foto's in het databestand zijn te vinden in een openbaar Picasa webalbum: zoek in Picasa op bermmonumenten.
9. M. KLAASSENS, *Final Places. Geographies of death and remembrance in the Netherlands*. Doctoraal proefschrift Rijksuniversiteit Groningen, november 2011.
10. KLAASSENS, *Final Places*, hoofdstuk 3.
11. J. PEELLEN & M. ALTENA, 'Voor altijd een stralende ster op het web. Digitale herinneringen aan vtoeg gestorven kinderen', in: E. VENBRUX, M. HEESSELS & S. BOLT (eds.), *Rituele Creativiteit: Actuele Veranderingen in de Uitvaart- en Rouwcultuur in Nederland*. Zoetermeer, Meinema, 2008, p. 75-88.
12. E. HALLAM & J. HOCKEY, *Materializing culture: Death, memory & material culture*. Oxford, Berg, 2001.
13. D. KLASS, P.R. SILVERMAN & S.L. NICKMAN, *Continuing bonds: New understandings of grief*. Washington, DC, Taylor & Francis, 1996.
14. K.V. HARTIG & K.M. DUNN HARTIG, K.V. & K.M. DUNN, 'Roadside memorials: interpreting new deathscapes in Newcastle, New South Wales', in: *Australian Geographical Studies*, 36 (1998) 1, p. 5-21.
15. J. WOJTKOWIAK, 'I'm dead, therefore I am': *The postself and notions of immortality in contemporary Dutch society*. Doctoraal proefschrift Radboud Universiteit Nijmegen, 2012.

Week van de Smaak

Week van de Smaak 2014
De Smaak van Thuis
10 november tot 17 november
Omroep Vlaanderen

VAN 15 TOT 25 NOVEMBER DE SMAAK VAN THUIS, IN VLAANDEREN EN BRUSSEL

WIN EEN ETENTJE BIJ JOU THUIS!

Surf naar www.weekvandesmaak.be voor alle info

Tijdens de Week van de Smaak wil hobbykok Hedwig Verlinden doen herleven. smaken doen herleven. Laat je gedachten teruggaan naar die lekkere smaken uit je jeugd en kruip in je pen. Mail je herinnering naar info@meetsmaak.be.

Op 15 november gaat de 10de editie van de Week van de Smaak van start. Thema: 'De Smaak van Thuis' zal Vlaanderen en Brussel prikkelen.

Week van de Smaak Vlaanderen

Met steun van de Vlaamse overheid

- FARO. VLAAMS STEUNPUNT VOOR CULTUREEL ERFGOED VZW
- PRIEMSTRAAT 51 | BE-1000 BRUSSEL
- T +32 2 213 10 60 | F +32 2 213 10 99
- INFO@FARONET.BE | WWW.FARONET.BE